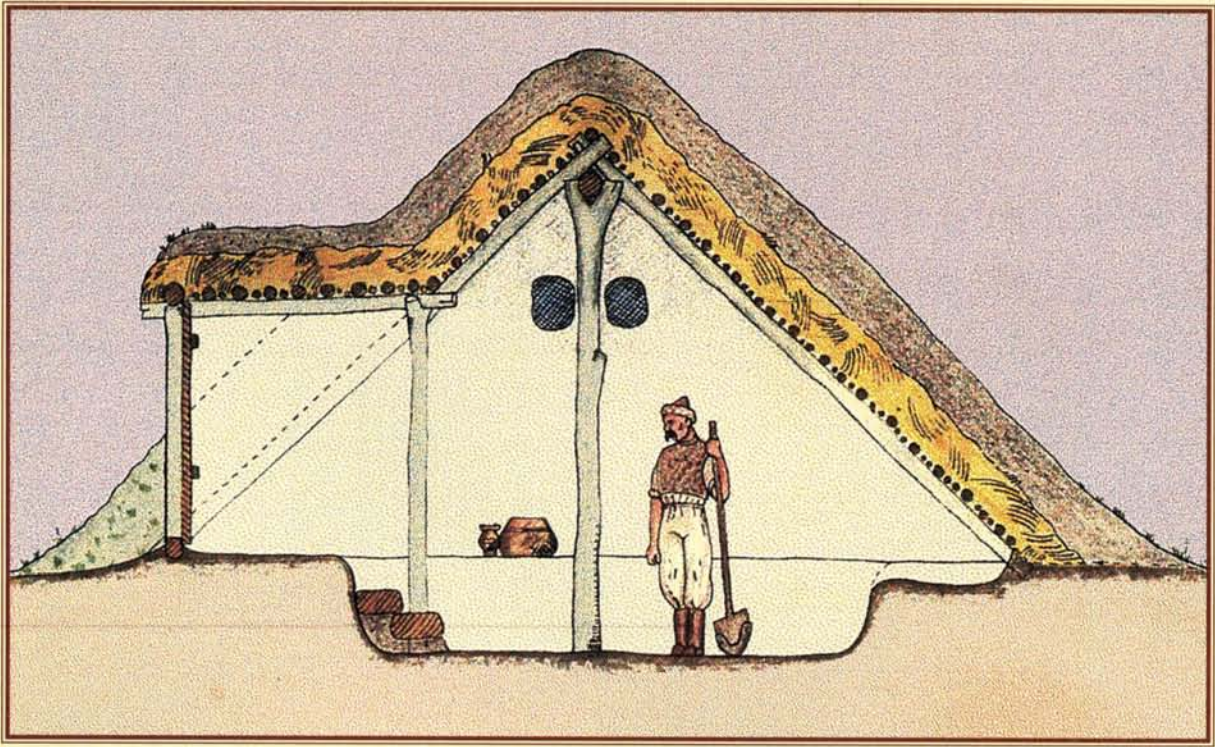

MONUMENTA HISTORICA
BUDAPESTINENSIA X

BENCZE ZOLTÁN – GYULAI FERENC – SABJÁN TIBOR – TAKÁCS MIKLÓS

EGY ÁRPÁD-KORI VEREMHÁZ
FELTÁRÁSA ÉS REKONSTRUKCIÓJA

MB

MONUMENTA HISTORICA BUDAPESTINENSIA X

**ZOLTÁN BENCZE-FERENC GYULAI-TIBOR SABJÁN-
MIKLÓS TAKÁCS**

**AUSGRABUNG UND REKONSTRUKTION EINES
GRUBENHAUSES AUS DER ÁRPÁDENZEIT**

Budapest, 1999
Budapesti Történeti Múzeum

MONUMENTA HISTORICA BUDAPESTINENSIA X

**BENCZE ZOLTÁN–GYULAI FERENC–SABJÁN TIBOR–
TAKÁCS MIKLÓS**

**EGY ÁRPÁD-KORI VEREMHÁZ FELTÁRÁSA
ÉS REKONSTRUKCIÓJA**

Budapest, 1999
Budapesti Történeti Múzeum

*A borítón és a hátlapon a veremház rekonstrukciói láthatók
(Sabján Tibor munkái)*

Szerkesztette: *Dr. Schwarcz Katalin
és Hanny Erzsébet*

Lektorálta: *Dr. Nagy Emese*

Fordította: *Jánosi Tibor
Pozsgai Olga*

Anyanyelvi lektor: *László von Berthóty*

Fedélterv: *Horváth Attila*

Közreműködtek:

Bakos Margit, Kottmayer Tibor, fotó;
Cserne Lászlóné, Kuczogi Zsuzsanna, Viemann Zsolt, grafika;

© Bencze Zoltán – Gyulai Ferenc – Sabján Tibor – Takács Miklós, 1999.

HU-ISSN 0077-1430

HU-ISBN 963 7096 85X

Felelős kiadó: Dr. Bodó Sándor

Készült a LOGOS műhelyében, 500 példányban
Felelős vezető Babits Antal

ELŐSZÓ

E kötet egy szokatlan vállalkozás dokumentuma. Bemutatja egy Árpád-kori veremház építését a feltárástól az elméleti rekonstrukción át a gyakorlati megvalósításig. Az alkotó kutatók és gyakorlati szakemberek 1997 tavaszán kezdték meg azt a munkát, amelynek céljaul egy Árpád-kori veremház eredeti méretek szerinti újraalkotását tűzték ki. A munka első szakaszában kiválasztották a megfelelő helyszínt, s igyekeztek találni egy olyan, a helyszínhez közel fekvő régészeti feltárást, ahol egy átlagos méretű és szerkezetű veremház került napvilágra. Végül szakmai viták nyomán, jókedvű műhelymunkával tisztázták az újraépítés elvi és gyakorlati kérdéseit.

Ideális helyszínnek a Nógrád megyei Szarvasgedén szerveződő biohistóriai telep kínálkozott, amelynek kertjében volt megfelelő hely, ahol a felépítendő ház hosszú távú fennmaradása biztosítottnak tűnt. Ugyanakkor az itt elültetett ősi kultúrnövényekkel, a tájra jellemző fajtájú gyümölcsfákkal, gabonafajtákkal kialakított biológiai park gondolati háttérét is erősítette az Árpád-kori veremház rekonstrukciója.

Szerencsés körülményként éppen ez idő tájt folytak a Budapestet övező M0-ás autópályát északkeleti szakaszának Rákospalota–Újmajor területén végzett megelőző régészeti feltárásai, ahol (az 1. számú lelőhelyen) egy Árpád-kori falu került napvilágra, árokrendszerével és házaival. (A régészeti feltárások egyébként a neolitikumból, a rézkorból és a szkíta korból származó leleteket is napvilágra hozták.) Az Árpád-kori házakról igen jó megfigyeléseket sikerült rögzíteni, s ezek alapján ki lehetett választani azt az objektumot, amelynek pontos mását a kísérletező és vállalkozó kedvű szakemberek rekonstruálhatták.

A résztvevők számos eszmecsere és baráti beszélgetés során áttekintették az Árpád-kori veremházak rekonstruálásával foglalkozó szakirodalmat. A disputák nyomán a munkacsoport népi építésszettel foglalkozó tagja elkészítette a rekonstruálandó ház terveit. Ennek során több olyan új felfedezést is tett, amelyek nagy mértékben bővítették, illetve megváltoztatták a veremház-

zak felépítményéről eddig összegyűlt ismereteket. A házépítés tehát kísérlet is volt, amelynek során ellenőrizni akarták, hogy a tervezett módon megépíthető-e a veremház.

A tervezéshez 1997 tavaszán kezdtek, a dokumentációt pedig – végső formájában – májusban készítették el. A veremház megépítéséhez 1997 szeptemberében kezdtek. A munka eredményeiről az „*Árpád-kori veremház rekonstrukciója Szarvasgedén*” című tudományos tanácskozáson számoltak be 1997. november 4-én, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében. A veremház ünnepélyes avatására Szarvasgedén 1997. november 5-én került sor.

A vállalt feladat sikeres teljesítéséhez többen hozzájárultak. Köszönet illeti Szarvasgede önkormányzatát és személy szerint Nagy Gábor polgármester urat a munka során nyújtott segítségért. A kivitelezés sikeréhez jelentős támogatást nyújtott a BETONÚT Rt. Elismerés illeti azokat az építést végző munkásokat, akik a rákospalotai helyszínen 363-as számon lajstromozott veremházának feltárásában is részt vettek. *S végül, de egyáltalán nem utolsó sorban dicséri az elért eredmény Bencze Zoltánt, Gyulai Ferencet, Sabján Tibort és Takács Miklóst, a vállalkozásban részt vevő szakembereket.*

Bodó Sándor
Főigazgató

VORWORT

Dieser Band ist ein Dokument einer ungewöhnlicher Unternehmung. Er zeigt und illustriert die Bauarbeiten eines árpádenzeitlichen Grubenhauses von der Ausgrabung – durch die Periode der theoretischen Rekonstruktion bis zur praktischen Verwirklichung. Die schaffenden Forscher und die Experten der Verwirklichung begannen ihre Arbeit im Frühling des Jahres 1997. Ihr Zweck und Ziel war die Wiedergestaltung eines árpádenzeitlichen Grubenhauses in ihren originellen Ausmaßen. In der ersten Phase der Arbeit wählten sie eine entsprechende Stelle dazu, und versuchten zum Bauort nahe eine archäologische Ausgrabungsstelle zu finden, wo ein Grubenhaus mit durchschnittlicher Größe ans Tageslicht gefördert worden war. Nach fachwissenschaftlichen Debatten klärten sie in gutgelaunten Werktagungen und Arbeiten die theoretischen und praktischen Fragen des Wiederaufbaus.

Als ideale Stelle bewies sich die Biohistorische Anlage von Szarvasgede (Komitat Nógrád). In dessen Garten eine dauerhafte Aufbleiben und Überlebung des zu konstruierenden Hauses versichert zu sein schien. In der selben Zeit verstärkt so eine árpádenzeitliche Hausrekonstruktion die gedanklichen Hintergründe eines biologischen Parks, mit uralten Kulturpflanzen, regionscharakteristischen Obstbäumen und Getreidearten.

Glücklicherweise wurden gerade in der Zeit die Rettungsgrabungen der Autobahn M0, beziehungsweise ihrer nordöstlichen Strecke in Rákospalota-Újmajor geführt, wo auf dem Fundort Nr. 1. gerade ein árpádenzeitliches Dorf, samt seines Grabsystems und der Häuser gefunden wurde. (Die archäologischen Ausgrabungen brachten andererseits auch Funde aus der Jungsteinzeit, Kupferzeit und Skythenzeit ans Tageslicht.)

Bei den árpádenzeitlichen Häusern gelang es uns prächtige Merkmale zu sammeln und zu vertiefen, auf Grund deren wir auch das Objekt auswählen konnten, dessen genaue Analogie unsere, mit forschersichen Begabungen und experimentierenden Talenten begabenen Kollegen rekonstruieren konnten. Die Teilnehmer durchnahmen bei zahlreichen Debatten und freund-

lichen Besprechungen die Fachliteratur, die sich mit der Rekonstruktion von árpádenzeitlichen Grubenhäuser beschäftigte. Im Laufe dieses Gedankenaustausches machten die Mitglieder der Werkgruppe – die sich mit der Völkerkunde beschäftigte – die Pläne des zur Rekonstruktion bestimmten Hauses. Im Gang der Arbeit entstanden mehrere Entdeckungen, die die Kenntnisse über die Oberbauten der Grubenhäuser weitaus bereicherten, beziehungsweise veränderten. Der Aufbau des Hauses war gleichzeitig ein Experiment, bei dessen Vollendung die Archäologen kontrollieren wollten, ob man auf der geplanten Weise solch ein Grubenhaus aufbauen kann.

Die Planungsarbeiten begannen im Frühling des Jahres 1997 und Dokumentation wurde in ihrer endgültigen Form im Mai vollendet.

Die Bauarbeiten begannen im September desselben Jahres. Über die Resultate der Arbeit berichteten wir an einer wissenschaftlicher Tagung mit dem Titel "Rekonstruktion eines árpádenzeitlichen Grubenhauses in Szarvasgede". Der Zeitpunkt der Tagung war der 4. November 1997, die Stelle war im Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Die festliche Einweihung selbst fand am 5. November statt.

Zum Erfolg des Auftrags trugen viele bei. Würdig auf unseren Dank war die Selbstverwaltung von Szarvasgede, persönlich Gábor Nagy der Bürgermeister. Erfolgreiche, zielbewußte Hilfe reichte uns die Aktiengesellschaft BETONÚT. Eine ausgehobene Anerkennung verdienen diejenige Bauarbeiter die bei der Ausgrabung des Grubenhauses 363 mitgeholfen haben, und endlich, aber nicht in letzten Reihe loben die Resultate die Wissenschaftler selbst. *Zoltán Bencze, Ferenc Gyulai, Tibor Sabján, Miklós Takács sind es, die diese ganze Arbeit geleistet haben.*

Sándor Bodó
Generaldirektor

Bencze Zoltán

BESZÁMOLÓ A RÁKOSPALOTA–ÚJMAJOR TERÜLETÉN
1995–1997 KÖZÖTT FOLYTATOTT RÉGÉSZETI
FELTÁRÁSOK KÖZÉPKORI EREDMÉNYEIRŐL¹

A Budapesti Történeti Múzeum régészei² az M0 autótűt ÉK–i szakaszán, a Duna és az M3–as autópálya között 1995-től 1997-ig mintegy 56 500 m² területen folytattak régészeti feltárást az Autópálya Igazgatóság megbízásából. Az M0 autótűt tervezett nyomvonalán folytatott régészeti kutatások lehetővé tették fővárosunk északi, eddig nem kutatott peremterületeinek régészeti-történeti képének felvázolását. Számos új, a régészeti topográfiában nem szereplő lelőhely feltárása vált lehetővé. A felületek nagysága és a rendelkezésre álló idő rövidsége jól mutatja, hogy egy autópályás ásatás egészen más típusú technikai felkészültséget és munkatempót követel meg, mint egy hagyományos ásatás. A beruházó által szabott szűk határidők mellett több régész munkáját kellett úgy összehangolni, hogy az általunk elvárt szakmai színvonalon tudjuk elvégezni a feltárást. Ugyanakkor az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy egy autópályás ásatás során nagy felületek megkutatása válik lehetővé és így településszerkezetek megfigyelésére is mód nyíthat. A munka megkezdése előtt terepbejárásokkal tisztáztuk, hol várhatók régészeti lelőhelyek. Az előzetes adatok alapján – melyet azután a feltárások is megerősítettek – Káposztásmegyer északi része és az M3–as autópálya között számolhatunk különböző korszakból származó lelőhelyekkel. A kutatómunka általában több helyszínen, párhuzamosan folyt. Középkori maradványok az általunk 1., 4. és 5. számmal jelölt lelőhelyeken kerültek elő. (1. kép)

A 4. sz. lelőhelyet³ az 1. számútól a XV. ker. Károlyi Sándor út folytatásaként az Újmajort megkerülő dűlőút és a dűlőút jobb oldalán elterülő kis nádasal övezett tó választja el. A lelőhely a tótól délre húzódott mintegy 400

---

¹ Jelen beszámoló a feltárt középkori falurészletekből az 1. számú lelőhely feltárási munkáinak mintegy háromnegyed részét tartalmazza.

² A feltárásokban a szerzőn kívül dr. Endrődi Anna, dr. Gyuricza Anna, Horváth M. Attila, Irásné dr. Melis Katalin és M. Virág Zsuzsanna vett részt.

³ A feltárásokat dr. Gyuricza Anna végezte, ő fogja publikálni az eredményeket.

méter hosszan a térképen Visontai útnak nevezett dűlőútig. A terület korábban mezőgazdasági művelés alatt állt.

Az 5. számú lelőhely⁴ az 1. számú lelőhely az M0-hoz csatlakozó új 2. számú út csomópontjától északra, a 2. sz. út budapesti szakaszának nyomvonalában nyitott 3 kutatószelvényt foglalja magában. A csomóponttól kiindulva mintegy 200 m hosszúságban, több kisebb–nagyobb, szigetszerű dombhát emelkedik ki a Mogyoródi patak egykori árteréből. A nyomvonal az egyik, nagyjából észak–déli irányú dombvonulat északi, a patak árterébe benyúló végét szeli át. A területet északról egy homoktöltés zárja le, melyet a nyomokból ítélve útként használtak, de már rég felhagytak vele. Mögötte folyik a Mogyoródi patak. Délről a feltárt területtel párhuzamosan a Budapest–Vác–Veresegyháza vasútvonal töltése emelkedik, mellette a Rákospalotáról az Alagi majorhoz vezető dűlőút található. A megkutatott terület keleti határa egybeesik a Dunakeszi–Fót–Budapest hármas határ vonalával. A nyomvonalától kelet felé mintegy 1 km távolságra található Alag középkori falu templomának máig álló romjai. Az Alagi majorhoz vezető dűlőút déli oldalán, a lelőhelytől mintegy 600 méterre pedig a szántó föld közepén fákkal övezve található a sikátori templomrom. Az 5. számú lelőhely területét korábban rét-ként használták.

A korábban mezőgazdasági művelés alatt álló 1. sz. lelőhelyhez a XV. kerület Károlyi Sándor út folytatásaként az Újmajort megkerülő dűlőút vezet. A lelőhelyet a Budapest–Vác–Veresegyház vasútvonal vágja ketté. A vasútvonal északi oldalán található terület dél–északi irányba lejt. A lelőhely e részét nyugatról egy észak–déli irányú dűlőút, délről a vasúti töltés, északról és keletről pedig a Káposztásmegyerre vezető dűlőút határolja. Az 1. számú lelőhely nagyobb része a Budapest–Vác–Veresegyház vasútvonaltól délre található. Északról a vasúti töltés, keletről egy dűlőút, nyugatról és délről pedig a kisajátítási terület határa szabta meg a lelőhely déli részének nagyságát. Mivel itt egy csomópontot alakítanak ki, ezért a szokásos 60 méteres szélességnél lényegesen nagyobb felületen nyílt mód a régészeti kutatásokra.

Előljáróban még annyit el kell mondani, hogy az 1. számú lelőhelyen több őskori kultúra emlékei is napvilágra kerültek.⁵ A legidősebb emlékek a neolitikumból származnak, mégpedig a dunántúli vonaldíszes kultúrának a középső szakaszából, az ún. kottafejes időszakból. A középső rézkort az ún. tűzdelt barázdás díszű kerámia kultúrája képviseli. A terület legintenzívebb őskori településmaradványai a vaskor első szakaszából, az ún. szkíta korból származnak.

---

⁴ Az ásatási eredményeket a feltáró, dr. Gyuricza Anna fogja közzétenni.

⁵ Az őskori objektumokat dr. Endrődi Anna, Horváth M. Attila és M. Virág Zsuzsanna tárták fel, így az anyagot is ők fogják feldolgozni.

Az 1. számú lelőhelyen 1995-ben a Budapest–Vác–Veresegyháza vasútvonal északi oldalán, a vasútvonal és a Káposztásmegyerve vezető K–Ny-i irányú dűlőút között folyt a régészeti kutatás.⁶ (1–2. kép) A természetes dél-északi irányú lejtés miatt a feltárt objektumok a lelőhely dűlőúthoz közelebbi részén maradtak meg jobb állapotban. A dűlőút közelében húzott K–Ny-i irányú kutatásonként összesen 16 darab objektum került napvilágra, nevezetesen a 11–25. és a 33-as számú. A 16 objektum közül hat volt középkori: a 12., 13., 17-es és 19-es gödör volt. A 19-es gödörből két nagyobb szürke fazék perem- és válltörédeke is előkerült, (3. kép 1–2) egyikük vállát bevagdálásokkal díszítették. (3. kép 1.) A 24-es objektum két egymás melletti gödör volt, a nyugatabbit beleásták a sekélyebb mélységű keletebbibe. Ebben a kutatásonként előkerült még egy középkori árok is, amely a 23-as számot kapta.

Az előbbi szondától délre megnyitott nagy felületen a humuszosítás után házak, árkok és kemencék feltjait rajzolták ki.

HÁZAK, KEMENCÉK

A 49-es ház a középső szonda keleti felében került elő. (2. kép) A lekerekített négyzet alaprajzú ház sötétszürke feltja a humusz eltávolítása után már jól kirajzolódott. (4. kép 1., 5. kép) Méretei: 3,80×3,10 m. A ház délkeleti sarkánál kisebb nyúlvány került elő. A humusz alatti agyagos talajba ásott ház keményre letaposott, átlagosan 4 cm vastag padlója 35 cm mélyen került elő. Az északkeleti sarokban álló, megközelítőleg kör alakú kemence, mérete: 105×105 cm. Sütőfelülete egy rétegű volt. Oldalfalai csaknem 20 cm magasan megmaradtak, kövekkel megerősített szája pedig a ház közepe felé nézett. A ház kemencéje földbában állt. A kemence elbontása után kiderült, hogy a lejárt padló nem húzódik be a kemence alá. Tetőszerkezetet tartó cölöplyukak a házban nem kerültek elő. A ház betöltésének leletanyaga állatcsont és kevés szürke Árpád-kori kerámia, melyek közül egy szürke kihajló peremű edénytörödékek érdemel említést. (6. kép 1.)

Az 57-es ház a 49-es háztól 35 méterre, nyugatra található. (2. kép) A megközelítőleg lekerekített négyzet alakú ház sötétszürke feltja jól látható volt a humuszosítás után. (7. kép) A nyugati oldalon a humusz alatti szint már majdnem a ház aljával volt azonos, a keleti felén azonban mélyebben maradt meg. Méretei: 4,50×4,40 m. A humusz alatti homokos talajba ásott ház itt-ott megfigyelt vékony szürkés padlója 35 cm mélységben jelentkezett. A déli sa-

⁶ A területen Irásné dr. Melis Katalinnal közösen dolgoztunk. Az általa feltárt részeket ő fogja publikálni. Eredményeinkről röviden a Régészeti Füzetekben lehet olvasni. BENCZE-IRÁSNÉ MELIS 85–86. 115. kat. sz.

rokban álló, eredetileg valószínűleg négyzetes alakú kemencének az átmérője: 110 cm. Sütőfelülete egy rétegű volt. (4. kép 2.) Tetőszerkezetet tartó cölöplyukak a házban nem kerültek elő.

LELETANYAG (57-ES HÁZ)

1. Kerámia

Szürke, kihajló, enyhén tagolt peremű fazék. A vállán egy bekarcolt hullámvonal-dísz, alatta pedig három bekarcolt vonaldísz figyelhető meg. (6. kép 2.)

Szürke edény talp-és oldaltöredéke. (6. kép 3.)

Szürke edény kihajló peremtöredéke. (6. kép 4.)

Szürke edény kihajló peremtöredéke. (6. kép 5.)

2. Sarló

A ház délnyugati sarka közelében a padló fölött 10 cm-rel egy sarlót találtunk. (6. kép 8.) A sarló nyéltüskés típusú. A négyszög keresztmetszetű egyenes nyak erős görbülettel megy át a pengébe. A nyak tompaszöveget zár be a nyéltüskével. A nyak közelében a pengén bemélyedés figyelhető meg.⁷

Mint az alaprajzon jól látható a ház egy – valószínűleg trapéz alakú – telek déli sarkában helyezkedik el. Az ÉNy–DK-i irányú 65-ös határárok alapján (2. kép) a teleknek ez az oldala 25 méter hosszú lehetett. A telken belül a háztól északra egy szabadon álló kemence található, amely az 58-as számot kapta. Alakja ovális. Mérete 2,0x2,30 m. A kemence kerek hamusgödre 1,70x1,70 m nagyságú, azaz kisebb, mint maga a kemence. A 65-ös árok elvágta a 64-es objektum, egy kettős kemence hamusgödkrét. A keletebbi kemence sütőfelülete 1,30x1,20 m, a nyugatabbié pedig 1,40x1,10 m.

LELETANYAG (64-ES KEMENCE HAMUSGÖDRE)

Kerámia

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (8. kép 5.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon két körbefutó bekarcolt vonaldísz található. (8. kép 6)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (8. kép 7.)

Szürke, szögfejhez hasonlóan kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (8. kép 8.)

LELETANYAG (65-ÖS ÁROK)

Kerámia

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és oldaltöredéke. A vállon több körbefutó bekarcolt vonaldísz található. (8. kép 1.)

⁷ MÜLLER 1982. 481–484.

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (8. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és oldaltöredéke. A vállon két körbefutó bekarcolt vonaldísz található. (8. kép 3.)

A 67-es ház az előbbtől 30 méterre, nyugatra került napvilágra. (2. kép) A lekerekített téglalap alaprajzú ház sötétszürke foltja a humusz eltávolítása után már jól kirajzolódott. (10. kép) Méretei: 3,80×3,10 cm. A humusz alatti agyagos talajba ásott ház keményre letaposott 2–3 cm vastag padlója 10 cm mélyen került elő. A délkeleti sarokban álló, megközelítőleg kör alakú kemence mérete: 1,05×1,05 m. Kővel megerősített szája nyugati irányba nézett. (11. kép 1.) A kemence hosszan tartó használatára utal, hogy két rétegű sütőfelülete volt. Az alsó sütőfelületre a kemence megújításakor vékony sárga agyagréteget kentek. Az ágasfás-szelemenés tetőszerkezet három cölöplyuka a ház hosszanti észak–déli tengelyében került elő. A két szélső cölöplyuk nagyobb, mint a középső és mintegy 10 centiméterrel mélyebbre is ásták őket. A középső ágasfa helyétől kissé nyugatra állatcsont maradványokat találtunk a ház padlóján. (10. és 11. kép 2.)

LELETANYAG (67-ES HÁZ)

Kerámia

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (6. kép 6.)

Szürke, derékszögben kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (6. kép 7.)

A fent említett objektumokon kívül hasonló kerámiaanyag került elő különböző gödrökből és árkokból. (3. kép 3–5, 9. kép 1–7.)

1996-ban a Vác–Veresegyháza vasútvonal déli oldalán folytattuk az 1. sz. lelőhely feltárását, ahol 15 000 m³ nagyságú felületen sikerült feltárni, egy Árpád-kori falurészletet. (12. kép) Az alaprajzon kívül a légifotókon is jól látszanak az objektumok.⁸ (13. kép 1–2) A falu településszerkezetével az objektumok ismertetése után foglalkozom részletesebben.

HÁZAK, KEMENCÉK

A 377-es⁹ számú ház a rendelkezésünkre álló kutatási területen áthaladó dűlőút mellett került elő. (12. kép) A lekerekített téglalap alaprajzú ház sötétszürke foltja a humusz eltávolítása után már jól kirajzolódott. Méretei: 310×290 cm. (14. kép 1 és 15. kép) A ház déli oldalán nyúlvány (nyél) került elő. A humusz alatti agyagos talajba ásott ház keményre letaposott, átlagosan 5 cm vastag padlója 20 cm mélyen került elő. A keleti sarokban álló, megkö-

⁸ A légifelvételket Miklós Zsuzsa készítette, akinek ezúton is köszönetet mondok.

⁹ Az 1-es lelőhelyen 1995-ben megkezdett számozást 1996-ban a 176-os számtól megszakítás nélkül folytattuk.

zelítőleg kör alakú kemence, mérete: 100×90 cm. Oldalfalai csaknem 20 cm magasan megmaradtak, szája pedig a ház közepe felé nézett. A tetőszerkezetet tartó három ágasfa földbe ásott cölöplyuka a ház ÉNy–DK-i tengelyében húzódott.

LELETANYAG (377-ES HÁZ)

Kerámia

Szürke, bordás nyakú palack perem-, és válltöredéke. (16. kép 5.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (16. kép 6.)

A 303-as számú ház (2. kép) a fenti háztól 40 méterre, nyugatra került napvilágra. A lekerekített négyzet vagy téglalap alaprajzú ház nagysága és formája azért kérdéses, mert déli végét elvágták egy később épített árokkal. Már a humusz alsó felében jelentkeztek azon szabadban álló kemencék sütőfelületének foltjai, melyeket a ház megszűnése után építettek a vermet használva hamusgödörnek. A ház mérhető K–Ny-i szélessége 420 cm. (14. kép 2 és 17. kép) Szürkés, foltokban előkerült padlója 45 cm mélyen volt. A DK-i sarokban álló, feltehetően kör alakú kemencét is részben elvágták az itt húzott árokkal. A kemence hosszan tartó használatára utal a megrepedezett, sötétszürkére égett sütőfelület, melyet egyszer megújítottak. A tetőszerkezetet tartó ágasfák cölöplyukai a K–Ny-i tengelyben álltak. A keleti házfalnál ásott cölöplyuk 25 cm-rel mélyebb volt, mint a másik kettő.

LELETANYAG (303-AS HÁZ)

Kerámia

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és oldaltöredéke. (18. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon három körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (18. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (18. kép 3.)

Fehér, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (18. kép 4.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. (18. kép 5.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (18. kép 6.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (18. kép 7.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (18. kép 8.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és oldaltöredéke. A vállon – a perem közelében – ferde bevagdolások találhatóak, kicsit lejjebb pedig egy bekarcolt vonaldísz. (19. kép 1.)

Fehér, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (19. kép 2.)

Szürke, kihajló, enyhén tagolt peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon három körbefutó, bekarcolt vonaldísz figyelhető meg. (19. kép 3.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (19. kép 4.)

Szürke, kihajló, tagolt peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállat körömmel történt benyomkodással és vonaldíszekkel díszítették. (19. kép 5.)

Szürke, kihajló, enyhén tagolt peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon három körbefutó, bekarcolt vonaldísz figyelhető meg. (21. kép 3.)

Vörösesbarna színű cserépbogrács perem-, és oldaltöredéke (20. kép 1.), d XXXVI/27V/11.¹⁰ A déli ágasfát tartó cölöplyukból került elő. Közvetlenül a perem alatt vízszintes bevagdolásokkal díszítették. Hasonló peremtöredék került elő a Soroksár-Várhegy lelőhely 61-es számú szabadtéri tüzelőhelyéből.¹¹

Vörösesbarna színű cserépbogrács perem-, és válltöredéke (20. kép 2.), d XII/17XI/13.¹²

A 303-as számú ház megszűnése után kemencebokrot alakítanak ki a ház környékén, azaz a ház verméből munkagödör lesz, és ehhez több sütőfelület is tartozik. A munkagödör sárga, keményre letaposott padlórétege már áthúzott a ház kemencéje fölött. Hasonló kemencebokrot tárt fel a közelmúltban Takács M. Lébény-Kaszásdombon.¹³ A sütőfelületeket valószínűleg nem egyszerre használták, mint arra már Méri István is rámutatott.¹⁴ A 256-os kemencét (17. kép) közvetlenül a ház déli oldala mellé építették. Ovális, mérete 1,20×1,05 m. Sütőfelülete egy rétegű volt.

A 257-es kemencét (17. kép) a ház keleti oldala mellé építették. Ovális, mérete: 1,50×1,20 m. Hosszantartó használatára utal, hogy sütőfelületét egyszer megújították. A 279-es kemence (17. kép) a ház vermétől 1,5 méterre, délkeletre épült. Ovális, mérete 1,60×1,40 m. A kemencebokor valószínűleg legkésőbbi tagja. Munkagödre már nem a ház verme volt, hanem a kemence előtti rész. A kemencét hosszabb ideig használták, amire a megrepedezett sötétvörös sütőfelület utal, melyet egyszer megújítottak.

A 258-as számú árok már elvágta a 303-as számú ház nyugati oldalát. A ház melletti árokszakaszból késtőredék, állatcsont és kerámia került elő.

LELETANYAG (258-AS ÁROK)

Kerámia

Szürke, kihajló, tagolt peremű fazék perem- és oldaltöredéke. A vállon egy hullámvonaldísz, oldalán két bekarcolt vonaldísz található. (21. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (21. kép 2.)

A 303-as háztól 4,30 méterre került elő a 280-as számú objektum, egy ket-

¹⁰ TAKÁCS M. 1986.a. Taf. 97. és 99.

¹¹ IRÁSNÉ MELIS 1992.b. 99. és 151. 36. kép 11.

¹² TAKÁCS M. 1996.a. Taf. 92. és 100.

¹³ TAKÁCS M. 1993.b. 31. 12. kép

¹⁴ MÉRI 1964.a. 18–19.

tős kemence. (22. kép 1.) A keletebbre található kemence magasabban került elő és a nyugatabbra található kemence hamusgödre már részben elvágta egyrétegű 1,30 m széles, eredetileg valószínűleg kör alakú sütőfelületét. A megközelítőleg kör alakú nyugatabbi kemence mérete: 1,50×1,30 méter. A kemencét igen hosszú ideig használták, mert sütőfelületét kétszer is megújították.

LELETANYAG (280-AS KEMENCE HAMUSGÖDRE)

Kerámia

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon három körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (16. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. A perem belső oldalán bekarcolt hullámvonaldísz található. (16. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (16. kép 3.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és oldaltöredéke. A vállon két bekarcolt hullámvonaldísz található. (16. kép 4.)

A 303-as háztól északra 11,5 méterre is találtunk egy szabadban álló kemencét. A 229-es számú kemence, megközelítőleg kör alakú, mérete: 1,15×0,90 m. Hamusgödre 2,30×1,60 m. Leletanyag: állatsont és szórványos szürke Árpád-kori kerámatöredék.

A 226-os ház (22. kép 2. és 23. kép) ÉK-i nyúlványa alig több mint egy méterre, délebbre található a 303-as ház déli felét elvágó ároktól. A lekerekített téglalap alaprajzú ház sötétszürke foltja a humusz eltávolítása után már jól kirajzolódott. Méretei: 470×410 cm. A humusz alatti agyagos talajba ásott házban 45 cm mélyen itt-ott jelentkezett egy sötétszürke 1–2 cm vastag lejárt réteg. A déli sarokban álló, megközelítőleg kör alakú kemence méretei: 1,30×1,40 m. Az ágasfák helyét jelző, a ház ÉNy-DK-i középtengelyében elhelyezkedő cölöplyukak közül kettő 40 cm átmérőjű volt, a déli oldalon megtalált harmadik viszont több mint 80 cm. Ez utóbbiból egy kisebb állatnak a csontmaradványai kerültek elő. Lehet, hogy valamilyen babonás szokás miatt kerültek az állatsontok az ágasfát tartó cölöplyukba.¹⁵

LELETANYAG (226-OS HÁZ)

Kerámia

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és oldaltöredéke. A vállon két körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (24. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon két körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (24. kép 2.)

¹⁵ Vö. MÉRI 1964.b. 111–115.

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon két körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (24. kép 3.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (24. kép 4.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (25. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (25. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (25. kép 3.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon egy körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (25. kép 4.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (25. kép 5.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (25. kép 8.)

Szürke, kihajló peremű edény peremtöredéke. (25. kép 9.)

Fehér, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. A vállon három körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (26. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon három körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (26. kép 3.)

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (26. kép 4.)

Vörösésbarna színű cserépbogrács perem-, és válltöredéke (26. kép 1.), d XII/20/II/5.¹⁶

A lakóház felhagyása után a ház ÉNy-i és DNy-i oldala mellett szabadtéri kemencéket alakítottak ki, melyek hamus gödreként az egykori házat használták. Az ÉNy-i 224-es számú kemence megközelítőleg kör alakú, mérete: 1,30×11,15 m. Sütőfelülete egy rétegű volt. A DNy-i kemencének csak rózsaszínre égett az egy rétegű sütőfelülete, melyet csak rövid ideig használhattak. A házhoz tartozott a 225-ös számú élelemtároló gödör. Leletanyaga állatcsont és kerámia.

LELETANYAG (225-ÖS GÖDÖR)

Kerámia

Szürke, kihajló peremű edény peremtöredéke. (25. kép 6.)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (25. kép 7.)

Ugyancsak a 226-os ház telkének területén, a háztól 4 méterre, délkeletre került elő a 297-es objektum, egy lekerekített téglalap alakú épület. (27. kép 1) Mérete: 2,60×2,20 m. Hosszanti oldala két végén egy-egy cölöplyuk található. Kemence nem volt benne. Tájolása ÉNy-DK-i irányú volt, tehát a 226-os házhoz igazodott. Néhány darab jellegtelen szürke Árpád-kori kerámiatöredék és kevés állatcsont volt a betöltésében.

A 319-es szabadtéri kemence a kisajátítási terület nyugati határán került elő. (27. kép 2.) A kemence kör alakú, mérete: 1,30×1,30 méter. Oldalfalai elég magasan megmaradtak. A kemence sütőfelülete egy rétegű volt. Elbon-

¹⁶ TAKÁCS M. 1986. Taf. 92. és 99.

tása után a sütőfelület alól szürke, vonaldíszes edények oldaltöredékei és egy szürke, kihajló peremű edénytöredék (28. kép 1.) került elő. A kemence hamusgödre lekerekített négyzet alaprajzú volt, alja sötétszürkére színeződött a hamutól. Mérete: 2,40×2,40 m.

A hamusgödör kerámialeletei:

Szürke, kihajló peremű edény peremtöredéke. (28. kép 2)

Szürke, kihajló peremű fazék perem-, és válltöredéke. A vállon két körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (35. kép 3)

Szürke, kihajló peremű edény perem-, és válltöredéke. (28. kép 4.)

A 363. számú ház (29. kép 1–2. és 30. kép) ásatási területünk déli vége felé található. Alaprajza a lekerekített négyzet, déli oldalán nyúlvány (nyél) volt. Méretei: 4,0×4,0 m. A humusz alatti homokos talajba ásott házban 50 cm mélyen itt-ott jelentkezett egy sötétszürke felhordott saras réteg. A 100 cm átmérőjű, valószínűleg kör alakú kemence a keleti sarokban volt. A ház ÉNy–DK-i tengelyében található az ágasfák három cölöplyuka. A DNy-i oldalon megtaláltuk a bejárat két cölöplyukát. A ház egynemű, sötétszürke betöltéséből gazdag leletanyag került elő

LELETANYAG (363-AS HÁZ)

1. Kerámia

Szürke, derékszögben kihajló peremű fazék perem- és válltöredéke. A vállon három körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (31. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem- és válltöredéke. A vállon két körbefutó, bekarcolt vonaldísz figyelhető meg. (31. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem- és oldaltöredéke. A vállon három, az oldalán kettő körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (31. kép 3.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem- és válltöredéke. A vállon két körbefutó, bekarcolt vonaldísz figyelhető meg. (31. kép 4.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem- és válltöredéke. A vállon egy körbefutó, bekarcolt vonaldísz található. (31. kép 5.)

Szürke, kihajló peremű edény peremtöredéke. (32. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (32. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (32. kép 3.)

Szürke, kihajló peremű edény peremtöredéke. (32. kép 4.)

Szürke, kihajló peremű edény peremtöredéke. (32. kép 5.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem- és válltöredéke. A vállon egy bekarcolt vonaldísz található. (32. kép 6.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem- és válltöredéke. A vállon két körbefutó, bekarcolt vonaldísz figyelhető meg. (33. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű fazék perem- és válltöredéke. A vállon két, az oldalon három körbefutó, bekarcolt vonaldísz figyelhető meg. (33. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (33. kép 3.)

Szürke edény talp- és oldaltöredéke. A talpon kereszt alakú fenékbélyeg található. (33. kép 4.)

2. Fémek

„S” végű hajkarika. Átmérő: 2,5 cm. (34. kép 1.)

Kulcs. H: 6,5 cm. (34. kép 2.)

Nyílcsúcs. H: 6,5 cm. (34. kép 3.)

Szög. (34. kép 4.)

A 363-as ház D-i és DK-i oldala mellett egy szabadtéri kemence (353-as objektum) és három kisebb méretű Árpád-kori gödör is előkerült (352, 361-362-es objektumok).

A 361-es gödör kerámialeletei: Szürke, enyhén kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. A vállon két bekarcolt hullámvonaldísz található. (37. kép 6.)

Szürke, kihajló, enyhén tagolt peremű edény perem- és válltöredéke. (37. kép 7.)

A 367-es ház a 363. lakóháztól 11 méterre DK-re került elő. (35. kép 1. és 36. kép) A humusz alatti homokos talajba ásott ház feltja a nyelés után már jól kirajzolódott. Méretei: 3,54×2,80 m. A ház alja átlagosan 10–12 cm mélyen volt. A 110×110 cm nagyságú, négyzetes alakú kemence a keleti sarokban állt. Sütőfelülete 10 cm mélyen került elő. A kemencét egy kör alakú 160×160 cm átmérőjű, 36 cm mély gödörre építették rá. A ház ÉNy-DK-i tengelyében található az ágasfák három cölöplyuka. A DNy-i oldalon megtaláltuk a bejárat két cölöplyukát is.

LELETANYAG (367-ES HÁZ)

Kerámia

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. Közvetlenül a perem alatt vízszintes bevagdolásokkal díszítették. (37. kép 1.)

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (37. kép 2.)

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (37. kép 3.)

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (37. kép 4.)

Szürke, tölcésesen kihajló szájú edény perem- és válltöredéke. (37. kép 5.)

A 367-es háztól DK-re 10,5 méteres távolságon belül hét kisebb-nagyobb Árpád-kori gödör (368–370, 380, 386–387. és 389. objektumok) került napvilágra.

A 386-os gödör kerámialeletei:

Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (21. kép 6.)
 Szürke, kihajló, tagolt peremű edény perem- és válltöredéke. (38. kép 1.)
 Szürke, kihajló peremű edény peremtöredéke. (38. kép 2.)
 Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (38. kép 3.)
 Szürke, kihajló peremű edény perem- és válltöredéke. (38. kép 4.)
 Végezetül még néhány objektum kerámialeletei láthatók a 39-es képen.
 Ritkaság számba megy, hogy autópályás ásatás során ekkora felületet csaknem tervásatásnak megfelelő körülmények között lehessen feltárni. Az, hogy hét hónapot tudtunk a területen 1996-ban dolgozni annak is köszönhető, hogy a beruházó nem tudott számunkra újabb területeket biztosítani. Így az árkok nagy részét is sikerült feltárni a rendelkezésünkre álló idő alatt.

ÉRTÉKELÉS

HÁZAK

Az M1-es autópálya építését megelőző leletmentések során feltárt nagy mennyiségű Árpád-kori objektum alapján a veremház építési módokat a közelmúltban elemezték részletesebben.¹⁷ Lelőhelyünkön tizenkét veremház került elő, melyből a szerző nyolcat tárt fel. A házak lekerekített négyzet vagy téglalap formájúak voltak. A kemencék sütőfelülete általában megközelítőleg kör alakú, két esetben (57. és 367. ház) négyzetes. A 67-es és a 303-as ház kemencéjének sütőfelületét egyszer megújították. A Budapest–Vác–Veresegyháza vasútvonal északi oldalán előkerült három házból kettőben (49. és 57.) nem találtunk cölöpök tartására szolgáló gödröket. Méri István nyomán az ilyen objektumokat istállónak vagy földólnak szokták nevezni.¹⁸ Cölöplyuk nélküli veremház került elő többek között a Tatabánya–dózsakerti¹⁹ és a Ménfőcsanak–Szeles-dűlői ásatáson.²⁰ A kemencék alapján véleményem szerint mind a 49-es, mind pedig az 57-es objektum házként határozható meg. A további hat házban, azaz az északi oldalon talált 67-esben és a déli oldalon feltárt további öt házban három ágasfa szolgált a tető alátámasztására, így azt mondhatjuk, hogy területünkön ez volt az általánosnak mondható veremház-építési technika. Az északi oldali házak közül egynek, a déli oldalon feltárt öt ház közül pedig háromnak volt nyúlványa. Mind a négy esetben a nyúlvány a

¹⁷ TAKÁCS M. 1993. 27–32., TAKÁCS M. 1996.a. 198–200.

¹⁸ MÉRI 1952. 58. MÉRI 1964.a. 28–36.

¹⁹ VÉKONY 1988. 289: a II/1980-as ház.

²⁰ TAKÁCS M. 1993.a. 28. TAKÁCS M. 1996.a. 200. Az ásatás 121-es objektuma.

kemencével szemközti sarokban volt. A 226-os ház nyúlványa ellenkező irányban található, mint a 363. és a 367. házé. E két utóbbi ház hasonló tájolása arra mutat, hogy talán egy időben állhattak. Bejáratot két háznál lehetett megfigyelni. Mind a 363., mind pedig a 367. háznak a kemencével átellenes DNy-i oldalon volt a bejárata, melyet két cölöplyuk jelzett. Meneteles típusú bejáratot nem találtunk.²¹ A többi ház esetében csak feltételezhető a bejárat helye.²² A nyúlványok már csak viszonylag csekély szélességük miatt sem tekinthetők bejáratnak. Ezt erősíti továbbá az a tény is, hogy mind a 363. mind pedig a 367. háznak volt nyúlványa, ugyanakkor pedig a kemencével átellenes oldal közepe táján megtaláltuk a bejárat helyét.

ÁRKOK, KARÁM

Az árkok szerepével Árpád-kori falvainkban először Méri foglalkozott részletesen.²³ Kutatási területünkön az árkok alapján településszerkezet rekonstruálható. Az árkok utcát, telkeket és a telkeken belül kisebb telekrészeket rajzolnak ki. Egyes árkoknak természetesen lehetett vízelvezető szerepe is, de nem ez volt az általános. Az árkokból kikerült földből sánc készülhetett az árkok belső oldalán. Sáncot nem tudtunk megfigyelni, mivel az autópályás ásatások jellemzője, hogy a felső humusz réteget gépi úton kell eltávolítani, így ha volt is ilyen az valószínűleg a dózerolás áldozatául esett. Az árkokból kikerülő földet felhasználhatták továbbá a veremházak építésekor is, mivel a szarvasgedei rekonstrukció során bebizonyosodott, hogy a ház verméből kikerülő föld nem elegendő annak tetőzetéhez. Az árkok metszete igen változatos. (40–41. kép) Van hegyes, van lekerekített, van kettős, sőt hármas árok is. Ezek összefüggésben lehetnek az árok funkciójával. Volt olyan árok, amely több mint száz méter hosszan követhető volt területünkön.

A karámok szoros kapcsolatot mutatnak az árkokkal, mivel általában földbe mélyülő körítőárkuk szokott előkerülni. Karámokkal nem olyan régen kezdett el foglalkozni a kutatás, noha már Méri is utalt arra,²⁴ hogy voltak olyan elkerített helyek, ahol az állatokat tartották. A Tatabánya–Dózsakereten²⁵ és Kengyelen²⁶ előkerült kör alakú karámok irányították rá a figyelmet erre a kérdésre. Laszlovszky a talajfoszfát-analízist is segítségül hívta, amely bebizonyította, hogy az állattartó helyek belsejében az állatok trágyája miatt

²¹ MÉRI 1952. 58., MÉRI 1964.a. 11.

²² A kisalföldi veremházak többségénél a bejárat a tüzelőberendezéssel átellenes sarokban vagy annak közelében volt. TAKÁCS M. 1993.a. 31.

²³ MÉRI 1962. 211–218.

²⁴ MÉRI 1962.217.

²⁵ VÉKONY 1988. 298.

²⁶ LASZLOVSZKY 282–283.

magasabb a foszfát tartalom, mint azon kívül. A szerző áttekintve a korábbi kutatásokat rámutatott, hogy Kardoskúton és Dobozon is feltártak karámkat.²⁷ A Tatabánya-dózsakerti ásatáson a karám belső oldalán földsánc is előkerült.²⁸ Szabó László néprajzi oldalról közelített a kérdéshez és dolgozatában egy téglalap alakú, Pély pusztai disznókarámot rekonstruált.²⁹ Takács Ménfőcsanak–Szeles-dűlőn két téglalap alakú, többszörösen megújított árokrendszert talált a leletmentés északi és déli szélén és karámoknak határozta meg ezeket. Oldaluk hosszúsága 40 és 50 méter között váltakozik, bejáratuk az oldalak találkozásánál a sarokban nyílt.³⁰

Az M0 ÉK-i szektor 1. lelőhelyének déli felén sikerült két nagyméretű, karámot feltárnunk. (12. kép és 13. kép 1–2.) Az egyik lekerekített téglalap alakú. Mérete: 24,5×17,5 méter, belterülete 360 m². A karám keskenyebb ÉK-i oldalán volt a bejárat, ahol kapuval lehetett zárni, amire az itt feltárt két cölöplyuk is utal. Megfigyelhető volt az is, hogy a karám későbbi, mint az É–D-i irányú, majd később Ny–K-i irányba forduló nagy árok. A másik karám DK-re, egy keskeny utca túloldalán húzódik. Szabálytalan négyszög alaprajzú, mérete: 36×23 m, belterülete 600 m². Bejárata a keskenyebbik déli oldalon található, azaz pont ellentétes oldalon, mint a másik karámé. A karámok mérete alapján nagy állatok tartására, valószínűleg lovakra kell gondolnunk. A kisebb karám zártabb kiképzésű, a nagyobbik nyitottabb, mintha esetleg futtatásra is használták volna. Itt kell megemlíteni azt, hogy a 4. számú lelőhelyen is kerültek elő karámok.³¹

A karámtól mintegy 20 méterre, keletre egy csaknem 5 m átmérőjű, kb. 14 m² alapterületű körárok (320-as objektum) került napvilágra, (35. kép 2.) mely a mellette található szkíta kori lakóház (322-es objektum) nyugati falát már elvágta. Leletanyag nem került elő belőle, de nagy valószínűséggel középkorinak tartható.³² Talán jurtaállítással hozható kapcsolatba.

²⁷ MÉRI 1964.a. 32.36; KOVALOVSKZI 1975. 204, 207–209.; LASZLOVSZKY 282–283.

²⁸ VÉKONY 1988. 298.

²⁹ SZABÓ L. 85–86. Vö. SZABADFALVI 69–70.

³⁰ TAKÁCS 1996.a. 204. és 217.

³¹ Dr. Gyuricza Anna ásatása, köszönöm, hogy hozzájárult még nem publikált eredményei felhasználásához.

³² Mivel a szkíta kor után a következő korszak az Árpád-kor lelőhelyünkön ez a feltevés elég valószínűnek tűnik.

TELEPÜLÉSSZERKEZET

A főváros területén, illetve közelében a korábbi M0-ás leletmentések során folytatott kutatások már eddig is jelentős eredménnyel jártak.³³ A településszerkezeti kutatások eredményeit a közelmúltban Takács tekintette át.³⁴

Az 1. lelőhely északi oldalán feltárt középkori falurészlet építményei összefüggő településhálózatot alkotva kitöltik a kisajátítási terület jó részét. Összesen hét, – két sorban három-három, majd egy – egymással határos, szabályos kimérést mutató telek került elő, házakkal, élelemtároló vermekkel, szabadon álló kemencékkel. A házak betöltése egynemű volt: sötétszürke, kevert talaj. A telkeket elválasztó, szélesebb árkokból csak az alsó, 50–60 cm mély szakaszok maradtak meg. Az egyes telkeket különböző méretű és formájú kisebb árkokkal további részekre osztották. A középső házsornál megfigyelhető volt, hogy a házak egymástól 30–35 méterre helyezkedtek el. A településrészletet még az Árpád-korban, talán a XIII. század elején megszüntették, mégpedig valószínűleg a kedvezőtlen vízrajzi állapotok miatt. A dombhát vizenyős, mocsaras területbe érő aljának egy részét viszont a szórványos leletek tanúsága szerint még a késői középkorban is lakhatták.³⁵

A településszerkezet szempontjából az 1. lelőhely déli oldalán feltárt árokrendszer méltán nevezhető egyedülállónak. (42. kép) Áttekintve az eddigi kutatásokat elmondható, hogy Magyarországon eddig ilyen méretű, összefüggő faluszerkezetet sehol sem sikerült feltárni. A középkori faluból jól kirajzolódott egy átlagban 8 méter széles utcarészletet, mely megközelítőleg ÉNy–DK-i irányban húzódott mintegy 130 méter hosszan. DNy-i irányban három mellékutca ágazott le, melyek közül a vasútvonalhoz legközelebbi 40 méter hosszú és 4 méter széles, a két karám között húzódó 50 méter hosszú és 2–4 méter széles, végül a 363-as háznál húzódó utcarészlet 30 méter hosszú és 3 méter széles. Az utcát megelőző periódusból származik az a megközelítőleg É–D-i irányú, majd később Ny–K-i irányba forduló árok (197-es objektum), melyet több mint 100 méter hosszan tudunk követni, sőt a vasútvonal északi oldalán is folytatódott (44-es objektum). Ezt az árkot több ponton vágják a későbbi település beltelkeinek árkai, ugyanakkor tájolásban is eltér a későbbi rendszertől.³⁶ A 8 méter széles főutca két oldalán szabályos telekosztás figyelhető meg. Az ÉK-i oldalon kialakított téglalap alakú telkek közül kettő rekonstruálható. Az itt kialakított rendszer alapján a telkek hosszabbik oldala néz az utca felé. Az ÉK-i teljesen feltárt telek alapján a tel-

³³ IRÁSNÉ MELIS 1991. 167–189.; IRÁSNÉ MELIS 1992.a.; IRÁSNÉ MELIS 1992.b.; NYÉKHELYI

³⁴ TAKÁCS 1996.a. 204–208.

³⁵ BENCZE–IRÁSNÉ MELIS 85–86. 115. kat. sz.

³⁶ Ménfőcsanak–Szeles-dűlő lelőhelyen például két elkülöníthető rendszerhez igazodnak az árkok. TAKÁCS M. 1996.a. 207.

jes teleknagyság 50×36 méteres volt. Ezen belül maga a 226-os ház egy 28×20 méteres elkerített kisebb telekrészben épült az utcától távolabb eső nagy téglalap hosszanti oldalának közepe táján, közel a telekhatárhoz. Az életmódhoz szolgált fontos adatokat a ház betöltéséből kikerülő rengeteg növénymag, melynek leírása és értékelése Gyulai Ferenc cikkében olvasható. A 226-os ház nyúlványa mellett került elő egy ovális gödör (294-es objektum), melyből csak némi állatsont került elő, de valószínűleg a házhoz tartozhatott. ÉK-re 7 méterre állt a lekerekített téglalap alakú 297-es objektum, amelynek tetőszerkezetét két ágasfa tartotta és valamilyen gazdasági épület lehetett. A gazdasági épület mellett egy 1,60 méter széles átjárón egy 26×20 méteres telekrészbe lehetett jutni, ahol három Árpád-kori gödröt tártunk fel (255, 277–278). Itt lehetett a gazdasági rész, a gödörök pedig élelemtárolók lehettek. A háztól északra a vasútvonal felé eső 18×6 méteres telekrészen tartották a kisállatokat. Az utcafronton pedig egy nagyméretű, 50 méter hosszú szabálytalan téglalap alakú telekrész található. A 226-os ház mellett egy hasonló telek állhatott, amelyet az itt haladó dűlőút miatt csak részben sikerült feltárni. A 303-as ház valószínűleg még a telekosztás kialakítása előtt épült, hiszen a 226-os ház 258-as számú határárka már elvágta a házat és kemencéjét. A 303-as ház déli cölöpgödöréből pedig egy korai cserépbogrács töredék került elő. (20 kép 1.)³⁷ A 377-es ház talán a 303-as házzal egy időben állhatott, mivel a későbbi telekosztáson kívül helyezkedik el. Elképzelhető az is, hogy ÉK-i irányban még egy házsor lehetett. A 8 méter széles utca déli oldalán olyan téglalap alakú telkeket alakítottak ki, melyeknek a keskenyebb része nézett az utca felé. A telkek hosszúsága itt is 50 méter volt, szélességük pedig átlag 25 méter, azaz itt kisebb volt a telekszélesség, mint az északi oldalon. A vasútvonal és az első mellékutca közötti részen kialakított telkekben nem kerültek elő házak, csak a 319-es szabaddéri kemence. Lehet, hogy a házak itt is az utcafronttal szembeni túlsó telekhatár közelében voltak, mely már kívül esett a kisajátítási határon, így feltárási területünkön is. Elképzelhető az is, hogy esetleg felszíni építmények álltak itt egykor, melyek nyomai a gépi humuszolás során megsemmisültek. Valószínűbbnek inkább az a feltételezés tűnik, hogy ezen a részen az állattartás dominált, ezért nem találtunk házakat. Az első és a második mellékutca között került elő a kisebb karám, majd a második mellékutcától délre a nagyobbik. Ez utóbbihoz még egy téglalap alakú négy vagy öt kisebb telekrészre osztott terület is csatlakozott. Ettől délebbre húzódott a harmadik mellékutca, majd még egy téglalap alakú, két részre tagolt telek. A 363-as ház épp a harmadik mellékutca déli végében található, tehát nem illeszkedik a déli oldal telekrendszerébe. Ugyanez mondható el a 367-es házról is. Úgy gondolom, hogy az 1. számú lelőhely déli

³⁷ Vö: TAKÁCS M. 1986; TAKÁCS M. 1993.d. 447–479. és 13–14. kép.; TAKÁCS M. 1996.c. 167–170.

oldalán legalább három periódust lehet elkülöníteni. A leletanyag áttekintése után azt mondhatjuk, hogy a XII. század második fele és a XIII. század első fele közötti időszakra keltezhetjük a falu korát. Az egyes periódusok közötti évtizedes különbségeket a kerámiaanyag alapján kimutatni nem lehet.

Szólni kell még a falu vízellátásáról is. Ásott kutat az 1. számú lelőhelyen nem találtunk, de mind a Mogyoródi, mind pedig a Csömöri patak (a középkorban Forrás patak) a közelben található.

Végezetül érdemes megemlíteni Árpádházi Szent Margit szentté avatási perében tett egyik tanúvallomásából kirajzolódó képet. Az ott elhangzottakról érdemes elgondolkozni lelőhelyünkkel kapcsolatban is. Egy kisfiú csodás gyógyulásáról szóló, 1270 tájára vonatkozó tanúvallomásokról megtudjuk, hogy amikor az eset történt a kisfiú apja kint aludt az állatokkal. A faluban, ahol éltek öt telek volt, a legközelebbi szomszéd pedig nyíllövésre, azaz mintegy száz méterre lakott. A tanúvallomás megtételekor a család ugyanabban a faluban élt, mint amikor néhány éve a csoda történt, de már másik házban, az akkori házuk pedig üresen állt.³⁸

A Régészeti Topográfia a Rossztemplom-dűlőben elhelyezkedő templomromot és környékét Sikátorral azonosítja.³⁹ A falut eredetileg Hartyánnak nevezték. Az 1276-os pápai bullában a nyúlszigeti apácák birtokaként írják össze. 1386-ban, mint az apácák birtokát határolják körül. Hartyán területén két falu alakulhatott ki az oklevelek tanúsága szerint: Mezőszentmárton és Sikátor. Mezőszentmárton [Fraknói] Isaak fia Bertalan comes birtoka volt; magtalan halála után Károly király [Péc nb.] Vörös (Rufus) Ábrahámnak adta. Szent Márton egyháza (Káposztás-) Megyer szomszédja 1298-ban. 1335-ben Szentmihállyal, Párdival és Verseggel szöghatárt alkot.⁴⁰ A Rossztemplom-dűlőben található templom már szerepel Alaggal együtt a II. József kori katonai térképeken, 1876-ban pedig Arányi Lajos felmérte és elkészítette alaprajzát.⁴¹ Az összesítő alaprajzon látható (1. kép), hogy a Sikátor templomával azonosított templomrom 950 méterre található a 363-as háztól.

³⁸ MARGIT LXX–LXXII. 244–251.

³⁹ MRT 9. 94–95.

⁴⁰ GYÖRFFY 520–521. és 655.

⁴¹ MRT 9. 96.

BERICHT ÜBER DIE MITTELALTERLICHEN ERGEBNISSE
DER ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN DURCHGEFÜHRT
1995–1997 AUF DEM GEBIET RÁKOSPALOTA–ÚJMAJOR

Die Archäologen des Historischen Museums der Stadt Budapest führten auf der nordöstlichen Seite der Autobahn M0 – zwischen der Donau und der Autobahn M3 – in den Jahren 1995–1997 Ausgrabungen auf einer Fläche von 56500 m² aus. Bei den von ihnen nummerierten Fundorten 1., 4. und 5. tauchten mittelalterliche Fundgüter auf. (Bild 1)

Zu der 1. Fundstelle – die früher zu einer landwirtschaftlich bearbeiteten Fläche gehörte – führte ein Feldweg als eine Fortsetzung des Sándor Károlyi Weges aus dem XV. Bezirk, der Újmajor umging. Die Fundstelle wird von der Eisenbahnlinie Budapest–Vác–Veresegyháza geteilt.

Die Resultate der Ausgrabungen können folgenderweise zusammengefaßt werden.

HÄUSER

Auf unserer Fundstelle wurden zwölf Grubenhäuser gefunden, von denen acht von dem Authoren selbst freigelegt worden. Die Form der Häuser war entweder rechteckig, oder quadratisch–abgerundet. Die Bratfläche der Öfen war meistens annähernd kreisförmig, in zwei Fällen (beim Haus Nummer 57 und 367 quadratisch.) Die Bratoberfläche der Öfen der Häuser 67 und 303 wurde einmal schon erneuert. In zwei der Häuser, die sich auf der nördlichen Seite der Eisenbahnlinie Budapest–Vác–Veresegyháza gefunden worden waren (Haus Nr. 49 und 57.) haben wir keine Gruben gefunden, die Befestigung von Pfosten geeignet sein konnten. Auf Grund der Öfen kann man so das Objekt 49, als auch das Objekt Nr. 57, als Haus definieren. In den weiteren sechs Häusern – das heißt im Haus Nr. 67 – auf der nördlichen Seite befindlich, und in den anderen fünf Häuser, auf der südlichen Seite entdeckt, dienten je drei Streben bei der Unterstützung des Daches, so können wir sagen, daß auf unserem Gebiet diese die Technik der im Allgemeinen gebauten Grubenhäuser war. Eines der auf der nördlichen Seite

liegenden, und drei von den fünf auf der südlichen Seite freigelegten Häuser hatten Verlängerungen. In allen vier Fällen befand sich diese Verlängerung in der mit dem Ofen gegenüberliegenden Ecke. Die Verlängerung des Hauses 226 befand sich in entgegengesetzter Richtung, als bei den Häusern Nummer 363 und 367. Die ähnliche Orientierung der zwei letzten Häuser weist auf die Tatsache hin, daß sie vielleicht in derselben Zeit entstanden. Eingänge konnte man bei zwei Häusern beobachten. Die Häuser Nummer 363 beziehungsweise 677 hatten ihre Eingänge dem Ofen gegenüber, auf der südwestlichen Seite. Je zwei Pfostenlöcher bewiesen diese Tatsache.

GRABEN, PFERCH

Auf unserem Forschungsgebiet kann man auf Grund der Graben die Siedlungsstruktur rekonstruieren. Diese Graben zeichnen die Linie des Strassen, die Markierung und die Aufteilung der Grundstücke. Manche Graben konnten natürlich die Rolle gehabt haben, Wasser zu leiten, das war aber nicht üblich. Aus dem Erdhaufen der ausgegraben wurde, machte man eine Schanze auf der inneren Seite des Gebiet.

Solche Schanzen konnten nicht beobachtet werden, denn bei Autobahn-ausgrabungen entfernt man in charakteristischer Weise die obere Humus-schichte mit Hilfe von Arbeitsmaschinen. Im Falle, daß solche Schanze sein konnten sind sie doch nicht zu sehen, sie wurden eingedumpert. Weiter konnte man die ausgegrabene Erde bei der Aufbau der Grubenhäuser verwenden, denn bei den Bauarbeiten von Szarvasgede wurde uns klar, daß die Bodenmenge, die aus der Grube hervorkam für die Bedeckung des Hauses nicht ausreichte. Die Querschnitte der Graben sind ziemlich mannigfaltig. (Bilder 40–41) Es gibt spitze, abgerundete, doppelte, oder sogar dreifache Grabenarten. Die Form konnte mit der Funktion im Zusammen-hang sein. Es gibt sogar einen Graben, der auf unserer Forschungsgebiet mehr als in einer Länge von hundert Meter folger ist. Die Pferche weisen eine enge Verbindung mit den Graben auf, man findet meistens ihre, in die Erde eingetieften Graben.

Auf der südlichen Hälfte des ersten Fundortes des nordöstlichen Sektors der Autobahn M0 entdeckten wir zwei große Pferchen. (Bilder 12., 13. 1–2.) Einer von ihnen ist rechteckig mit abgerundeten Ecken. Ausmaßen: 24,5×17,5 Meter, Oberfläche 360m². Der Eingang war an der schmaleren, nordöstlichen Seite, wo er von einem Tor abgeschlossen wurde. Darauf weisen die zwei gefundenen Pfostenlöcher hin. Man konnte noch die Tatsache beobachten, daß der Pferch aus einer späteren Zeit stammte als der Graben der sich in nordsüdliche Richtung, später in westöstliche Richtung

wendete. Der andere Pferch befindet sich südöstlich auf der anderen Seite einer schmalen Straße. Er ist unregelmäßig, viereckig seine Ausmaßen sind 36×23 Meter und die innere Oberfläche beträgt 600 m^2 . Der Eingang befindet sich auf der schmaleren, südlichen Seite, also gerade in der entgegengesetzter Richtung, wie bei dem vorigen. Auf Grund der Größe der Pferche können wir an Tierzucht von Großtieren – wahrscheinlich Pferdezucht – denken. Der kleinere Pferch ist mehr geschlossen, der größere ist offener, wahrscheinlich auch für Pferderennen geeignet.

In einer Entfernung von 20 Meter östlich von dem Pferch wurde ein kreisförmiger Graben mit einem Durchmesser von beinahe 5 Meter und einer Oberfläche von 14 m^2 ans Tageslicht gebracht, Objekte Nr. 320. (Bild 35. 2.) Dieser durchschnit schon die westliche Wand des Objekts 322 – eines Hauses aus der Skythenzeit. Darin war kein Fundmaterial, aber wahrscheinlich stammte es aus dem Mittelalter. Vielleicht kann es mit einer Jurtenaufstellung in Verbindung gebracht werden.

SIEDLUNGSSTRUKTUR

Der auf der nördlichen Seite des 1. Fundortes freigelegte mittelalterliche Dorfteil – beziehungsweise seine Gebäuden – formten einen zusammenhängenden Siedlungsnetz, der den größeren Teil des für die Bauarbeiten der Autobahn enteigneten Grundstückes ausfüllte. Man fand insgesamt sieben (drei in zwei Reihen plus eins) miteinander begrenzte, ausgemessene Geländestücke mit Häusern, Lagerungsstetten für Lebensmittel und Freilichtöfen. Die Ausfüllung der Häusergruben war homogen: bestand aus dunkelgrauem gemischten Boden. Von den breiteren Trennungsgraben blieben nur die unteren 50–60 cm tiefen Strecken übrig. Die einzelnen Grundstücke wurden von Graben mannigfaltiger Größe und Form in weitere Teile aufgeteilt. Bei der mittleren Hausreihe konnte beobachtet werden, daß die Häuser in einer Entfernung von 30–35 Meter voneinander lagen. Der Siedlungsteil wurde noch in der Árpádenzeit, also am Anfang des 13. Jahrhunderts, wahrscheinlich wegen schlechten hydrographischen Zuständen aufgegeben. Der untere Teil des Hügelrückens, der in einer wässrigen aumpfigen Fläche endete, wurde laut der Streufunde auch noch im späten Mittelalter bewohnt. Aus der Hinsicht der Siedlungsstruktur kann das Grabensystem an der südlichen Seite des 1. Fundortes wirklich als etwas Einmaliges bezeichnet werden. (Bild 42) Aus dem mittelalterlichen Dorf zeichnete sich ein, im Durchschnitt 8 Meter breiter Wegfragment aus, der sich annähernd von Nordwesten nach Südosten in einer Länge von 130 Meter streckte. Nach Südwesten zweigten sich drei Nebenstraßen ab. Die erste ganz nahe zur

Eisenbahnlinie war 40 Meter lang und 4 Meter breit. Die zweite zwischen den zwei Pferchen war 50 Meter lang und 2–4 Meter breit, die letzte ein Straßenfragment von 30 Meter Länge, war 3 Meter breit. Aus einer Periode, die noch vor der Straße war, stammt der Graben der sich annähernd nordsüdlich, beziehungsweise später westöstlich drehte. (Objekt 197) Wir können ihn in einer Länge von mehr als 100 Meter folgen, denn er setzte sich auch auf der nördlichen Seite der Eisenbahnlinie fort. (Objekt 44) Dieser Graben wird von den Gräben der inneren Geländestücken an mehreren Punkten geschnitten, außerdem ist er auch anders orientiert, wie das spätere System. An den beiden Seiten der 8 Meter breiten Hauptstraße kann man eine regelmäßige Grundstückaufteilung wahrnehmen. Von den rechteckigen Grundstücken der nordöstlichen Seite kann man zwei rekonstruiert werden. Auf Grund des hier ausgebildeten Systems schaut der längere Teil des Grundstückes in die Richtung der Straße. Auf Grund des komplett freigelegten Grundstücks von Nordosten stellten wir fest, daß die ehemalige Grundstücksgröße 50×36 Meter war. Innerhalb von diesem wurde das Haus 226 auf einem ungezäumten Grundstückteil, mit den Ausmaßen von 28×20 Meter, bei der Mitte der längeren Seite des größeren Rechtecks – das weiter von der Straße langnahen zur Grundstückmarkierung gebaut. Die große Menge von Pflanzensamen die im Ausfüllung des Hauses gefunden wurde dient uns mit wichtigen Daten über die Lebensweise der einstigen Bewohnern. Ihre Beschreibung und Auswertung können wir im Artikel des Ferenc Gyulai lesen. Neben der Abzweigung des Hauses 226 fand man eine ovale Grube (Objekt Nr. 294) worin einige Tierknochen gefunden wurden. Wahrscheinlich gehörte sie zum Haus.

Nordwestlich davon stand in einer Entfernung von 7 Meter des Objekt Nr. 297. in Form eines, an den Ecken abgerundeten Rechtecks, dessen Dach von zwei Streben gehalten wurde. Es konnte irgend eine Art von Wirtschaftsgebäude gewesen sein. Daneben kann man durch einen 1,60 Meter breiten Durchgang in einen anderen Grundstückteil mit den Ausmaßen von 26×20 Meter gelangen wo wir drei árpádenzeitlichen Gruben freigelegt haben. (255., 277–278.) Hier konnte der wirtschaftliche Teil des Haushalts sein, und die Gruben höchstwahrscheinlich Lebensmittelspeicher waren. Nördlich vom Haus auf der 18×6 Meter großen Grundstückparzelle hielt man wahrscheinlich die kleineren Haustiere. Auf der Straßenfront ist ein, 50 Meter langer Grundstückteil, in Form eines unregelmäßigen Rechtecks zu finden. Neben dem Haus 226 konnte ein ebensolcher Grundstück stehen, aber wegen dem hier laufenden Feldweg gelang es uns ihn nur teilweise zu erforschen.

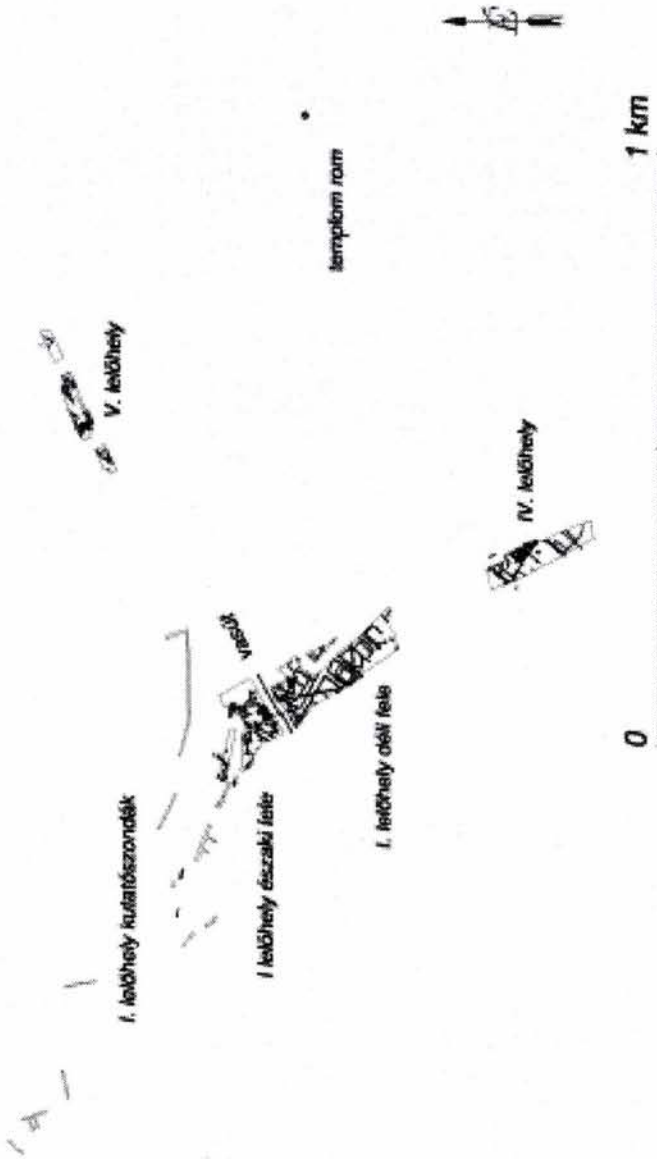
Das Haus Nr. 303 wurde wahrscheinlich noch vor der Grundstückaufteilung gebaut, denn die Markierungsgraben des Hauses 226 der Graben, 258 haben das Haus und den Ofen in zwei geschnitten. Aus dem südlichen

Pfostenloch des Hauses 303 kam ein Bruchstück eines älteren Tonkessels ans Tageslicht. (Bild 20. 1.) Das Haus Nr. 377. konnte in derselben Zeit entstanden wie das Haus Nr. 303, den sie fielen außerhalb der späteren Grundstückaufteilung. Es ist vorstellbar, daß in nordöstlicher Richtung noch eine Häuserreihe stehen konnte. Auf der südlichen Seite der 8 Meter breiten Straße gestaltete man rechteckige Grundstücke, deren schmalere Seiten auf die Straße schauten. Die Länge der Grundstücke betrug auch hier 50, ihre Breite durchschnittlich 25 Meter, also die Breite war hier kleiner als die Breiten auf der westlichen Seite. Auf den Geländestücken die sich heute zwischen der Eisenbahnlinie und der ersten Nebenstraße befinden fand man keine Häuser, nur den Freilichtofen, den man mit der Nummer 319 versah.

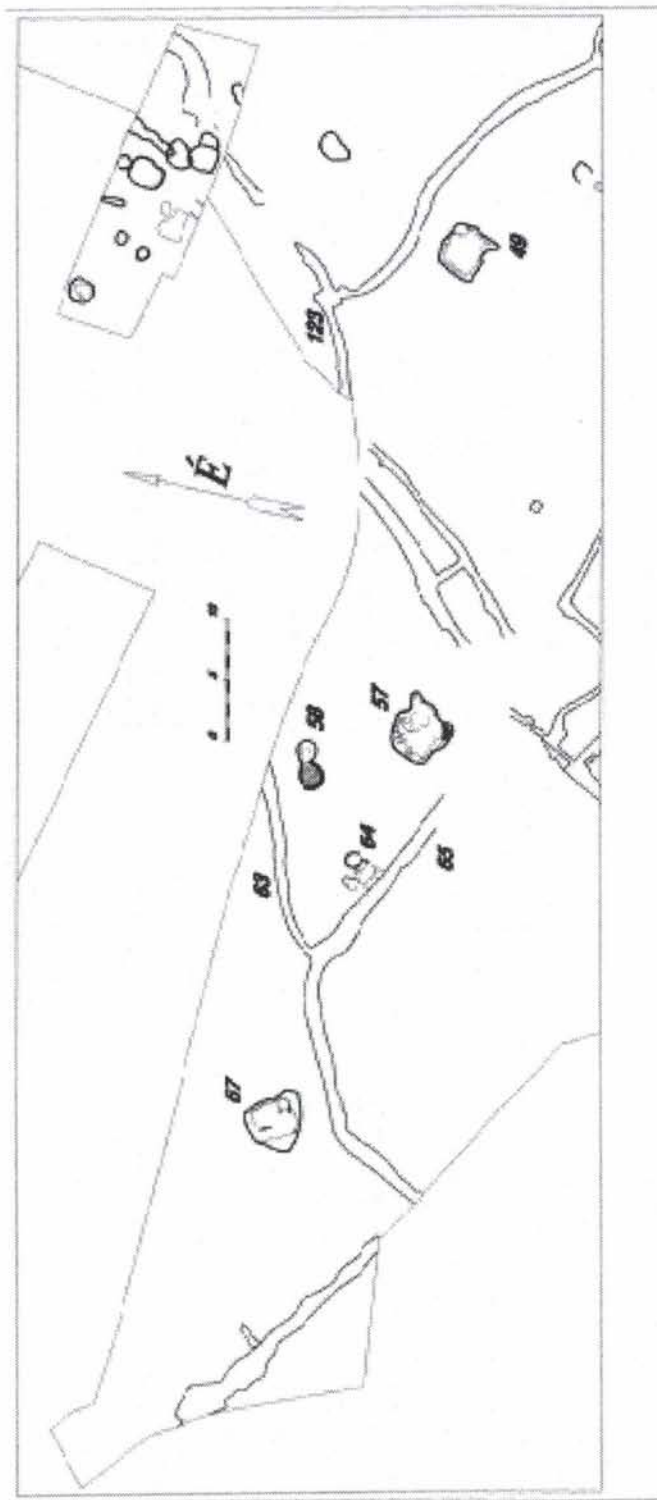
Es ist möglich, daß die Häuser auch hier auf der eingegensetzten Seite der Straßenfront, an der Markierung standen, aber das steht schon außerhalb des enteigneten Geländestücks. Es ist noch vorstellbar, daß hier vielleicht Gebäude standen, die auf die Oberfläche gebaut worden waren, deren Spuren zur Zeit oder Vorbereitungsarbeiten zugrunde gingen.

Es scheint hier die Annahme wahrscheinlicher, daß in diesem Teil die Viehhaltung dominierte, deswegen haben wir keine Häuser gefunden. Zwischen der ersten und zweiten Nebenstraße trat ein kleineres Pferch in Erscheinung, dann südlich der zweiten Nebenstraße das größere. Zum letzten schloß sich ein rechteck-förmiger, vier oder fünf auf kleinen Geländestücke geteiltes Gebiet auch an. Südlicher davon befand sich die dritte Nebenstraße, dann noch ein rechteck-förmiger, zweigeteilter Grundstück. Das Haus Nr. 363. ist am Südende der dritten Nebenstraße zu finden, also er paßt nicht ins Grundstückssystem der Südseite hinein. Gleiche ist über das Haus Nr. 367 zu sagen ich danke, daß an die Südseite des Fundortes Nr. 1. kann man mindestens drei Perioden unterscheiden. Nach dem Überblick des Fundmaterials können wir sagen, daß das Alter des Dorfes in die Periode der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts und die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts zu setzen ist. Anhand des Keramikmaterials ist es nicht möglich die Jahrzehntunterschiede zwischen den einzelnen Perioden zu beweisen.

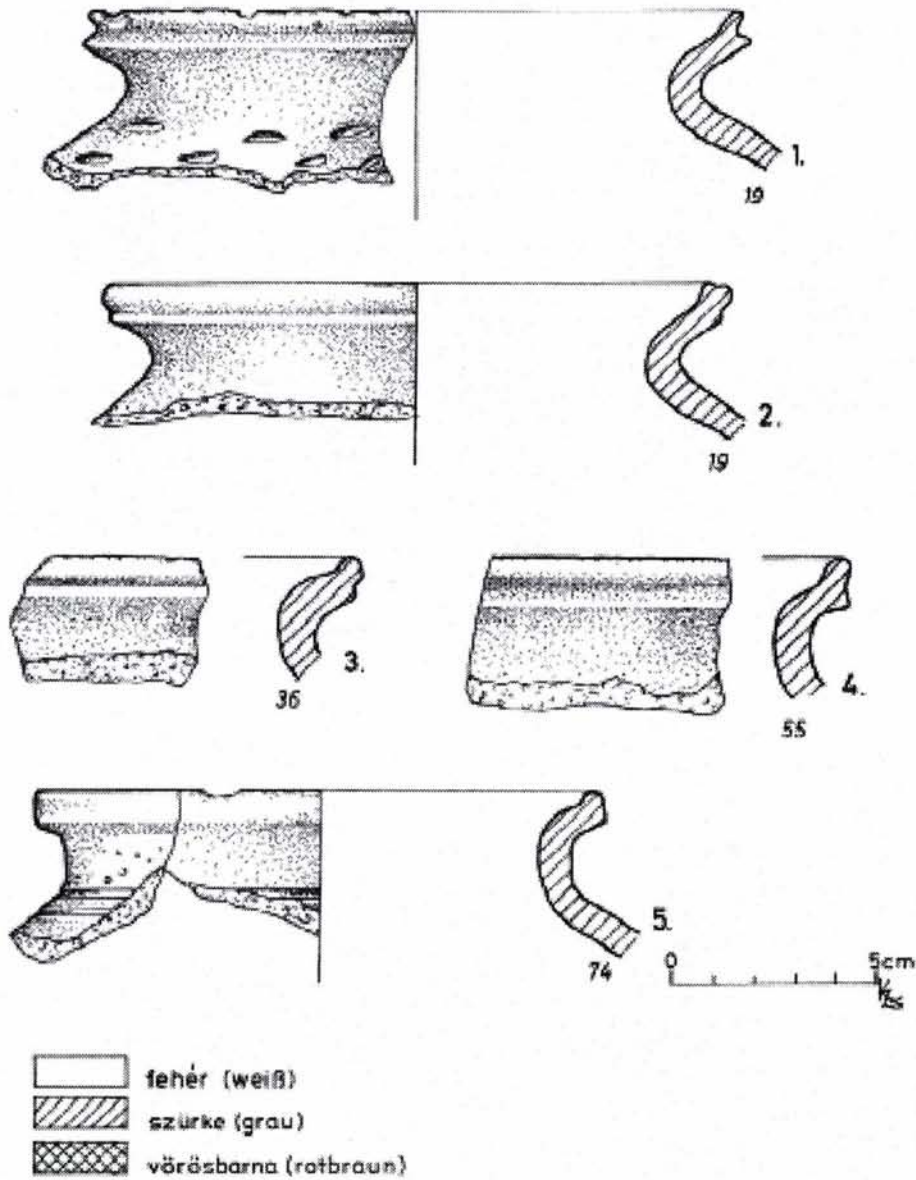
Wir müssen noch über die Wasserversorgung reden. Auf dem Fundort Nr. 1. haben keinen gegrabenen Brunnen gefunden, aber so der Bach vom Mogyoród, wie das im Csömör (im Mittelalter „Quellenbach“) befinden sich in der Nähe.

1. kép. Összesítő alaprajz a középkori lelőhelyekkel és a sikátori templomrommal
1. Abb. Zusammenfassende Grundrißzeichnung mit der mittelalterlichen Fundorten und der Kirchenruine aus Sikátor

2. kép. Az 1. lelőhely északi felének részlete
2. Abb. Fragment des nördlichen Teiles des Fundortes Nr. 1.

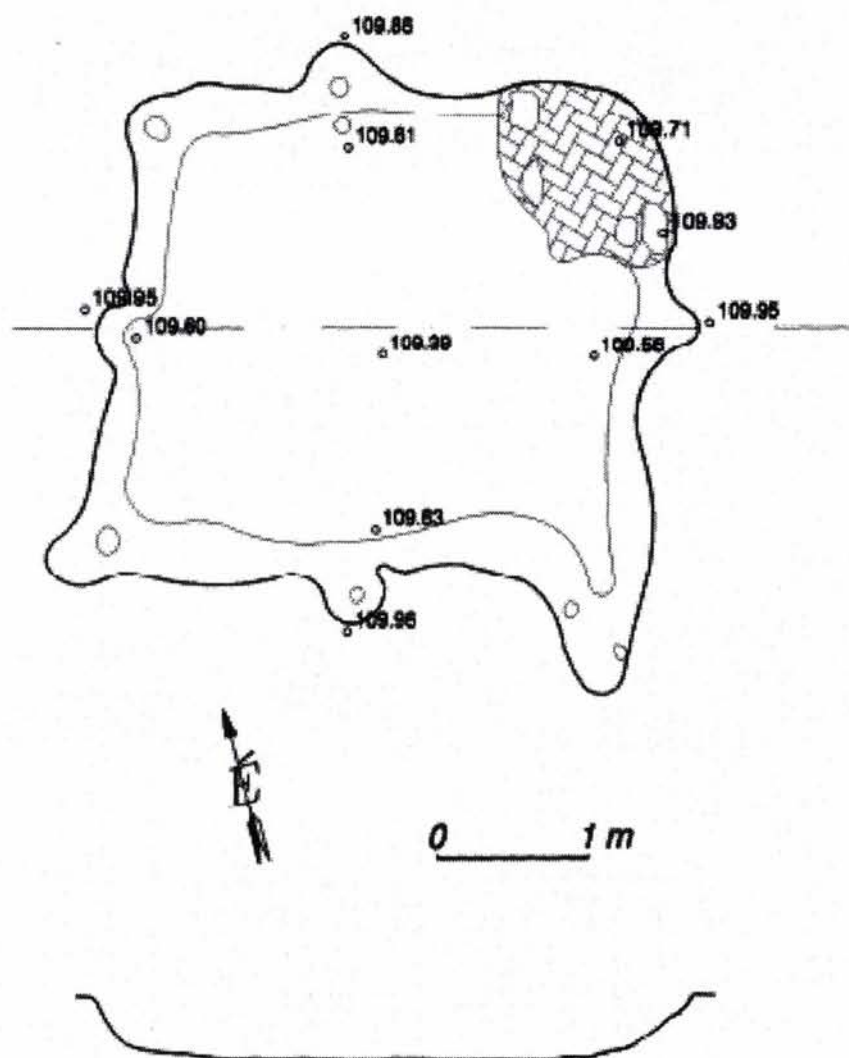

3. kép. 1-2.: 19. gödör; 3.: 36. árok; 4.: 55. gödör; 5.: 74. gödör
 3. Abb. 1-2.: 19. Grube; 3.: 36. Graben; 4.: 55. Grube; 5.: 74. Grube

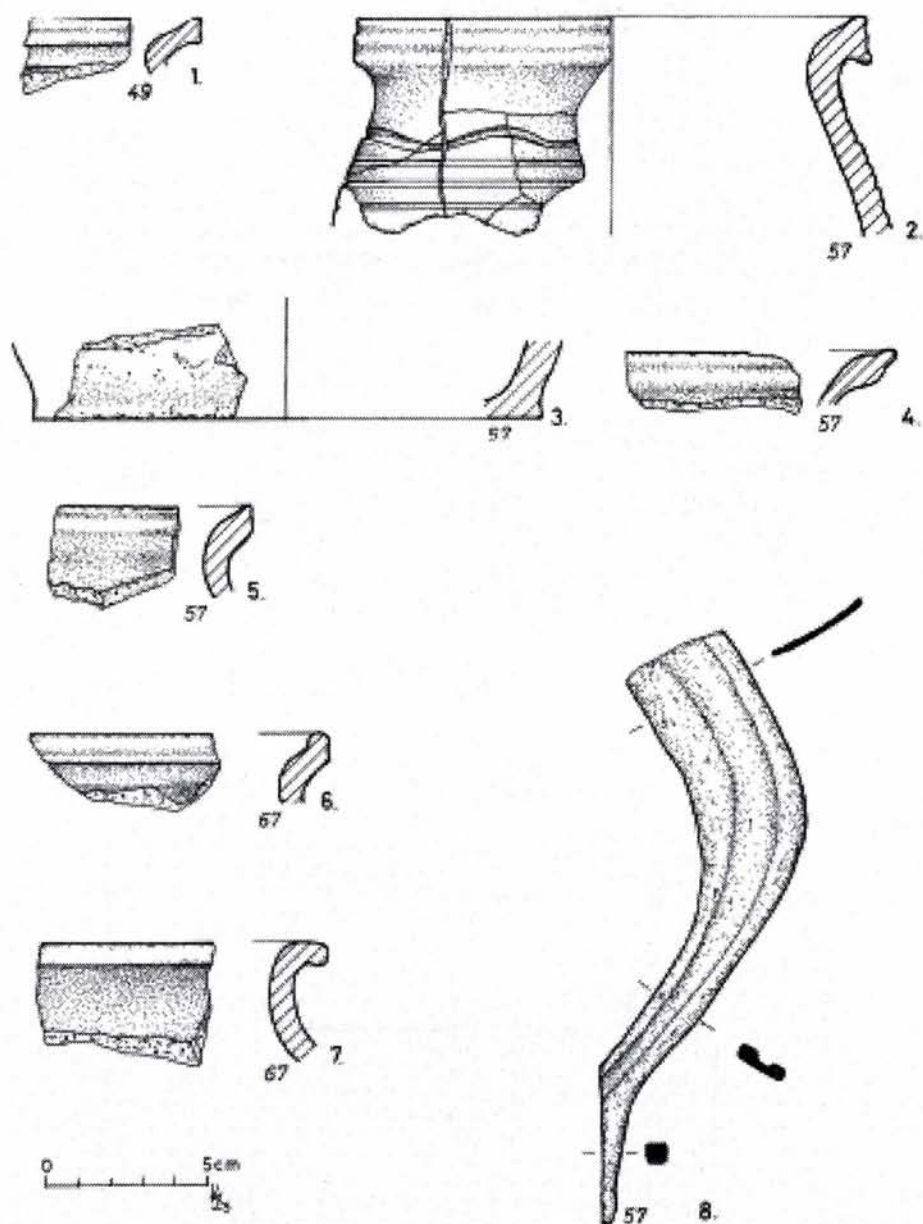
4. kép. 1.: a 49-es számú ház déli irányból; 2.: az 57-es számú ház kemencéje
4. Abb. 1.: Das Haus Nr. 49. aus südlicher Richtung; 2.: Ofen des Hauses Nr. 57.

49. objektum

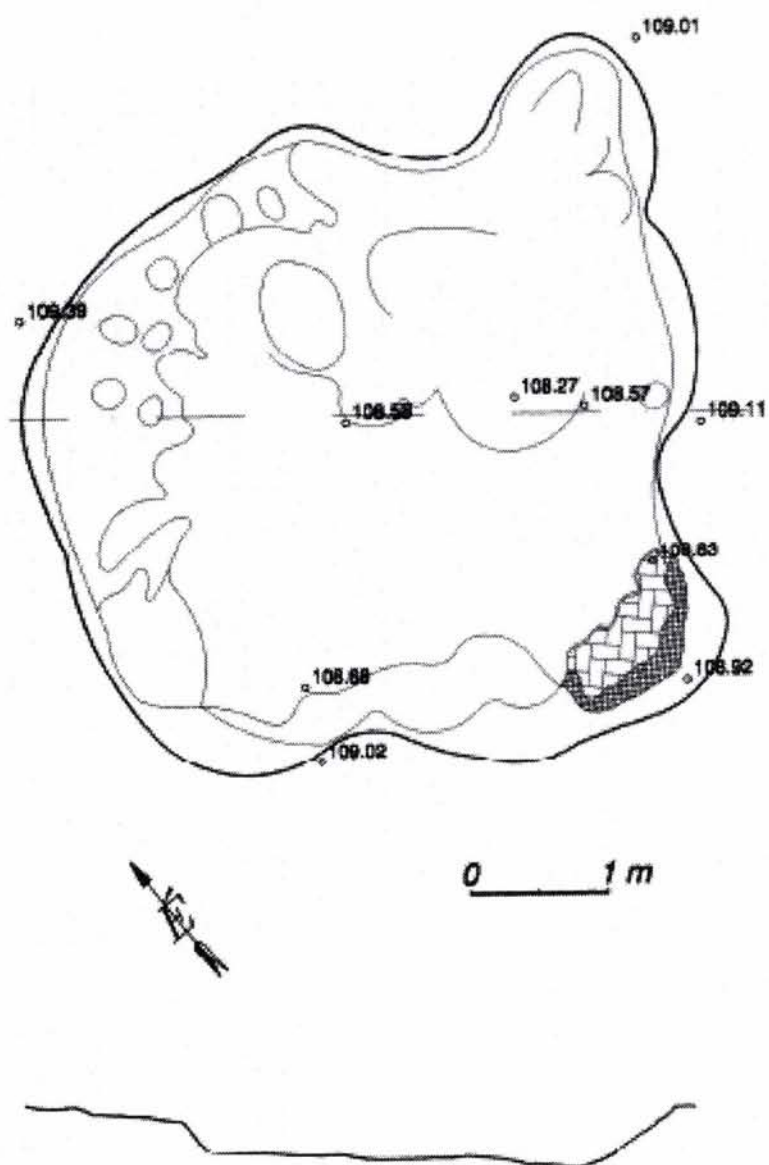

keresztmetszet

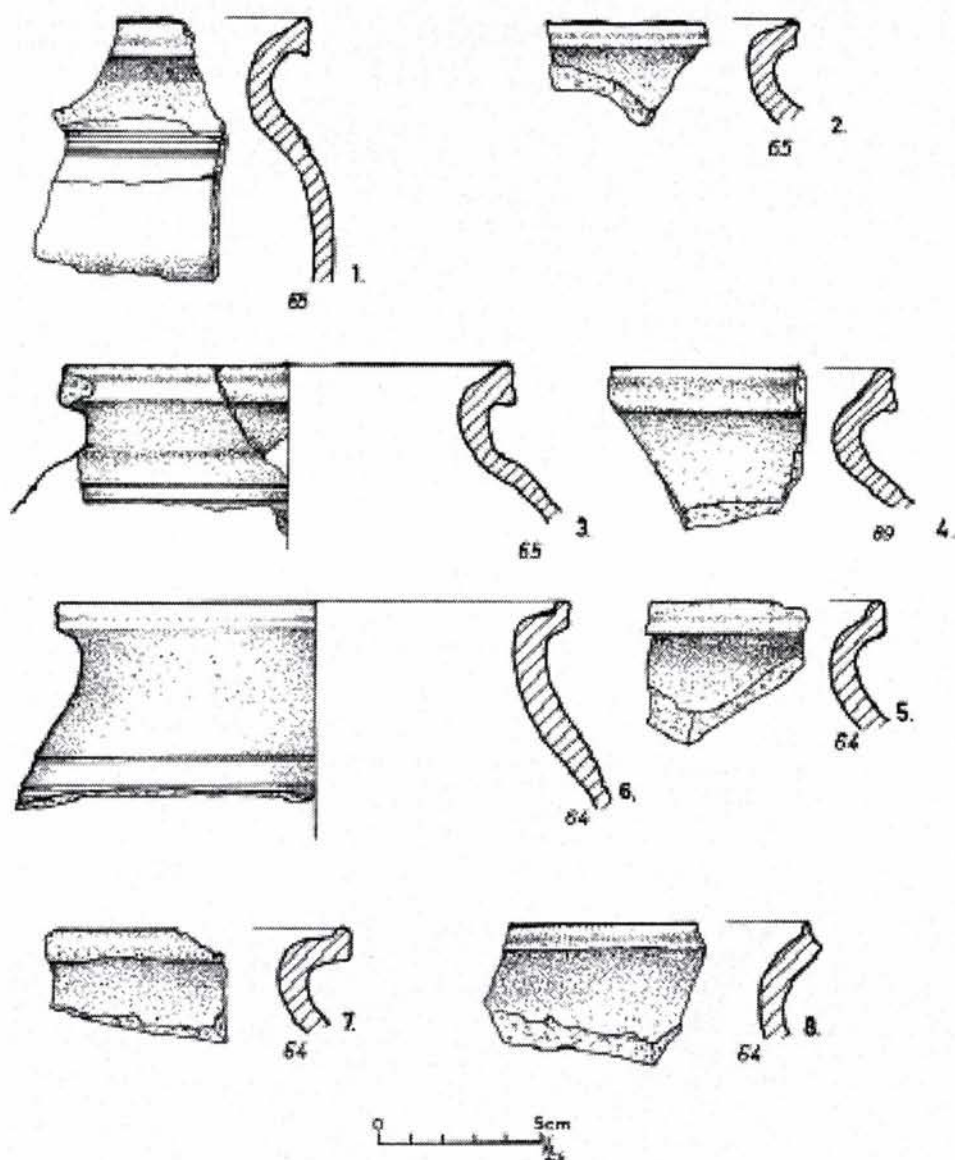
5. kép. A 49-es számú ház alaprajza és metszete
5. Abb. Grundriss und Querschnitt des Hauses Nr. 49.

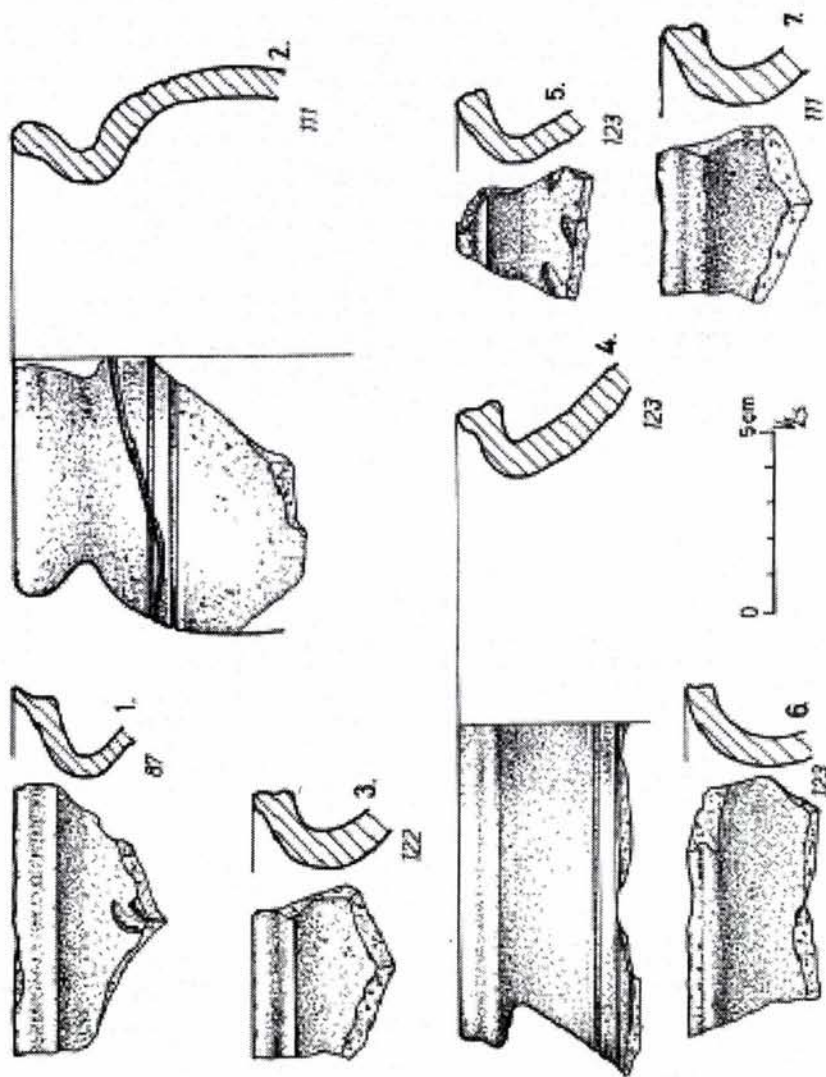
6. kép. 1.: 49. ház; 2-5, 8.: 57. ház; 6-7.: 67. ház
6. Abb. . 1.: Haus Nr. 49.; 2-5, 8.: Haus Nr. 57.; 6-7.: Haus Nr. 67.

57. objektum**keresztmetszet**

7. kép. Az 57-es számú ház alaprajza és metszete
 7. Abb. Grundriß und Querschnitt des Hauses Nr. 57.

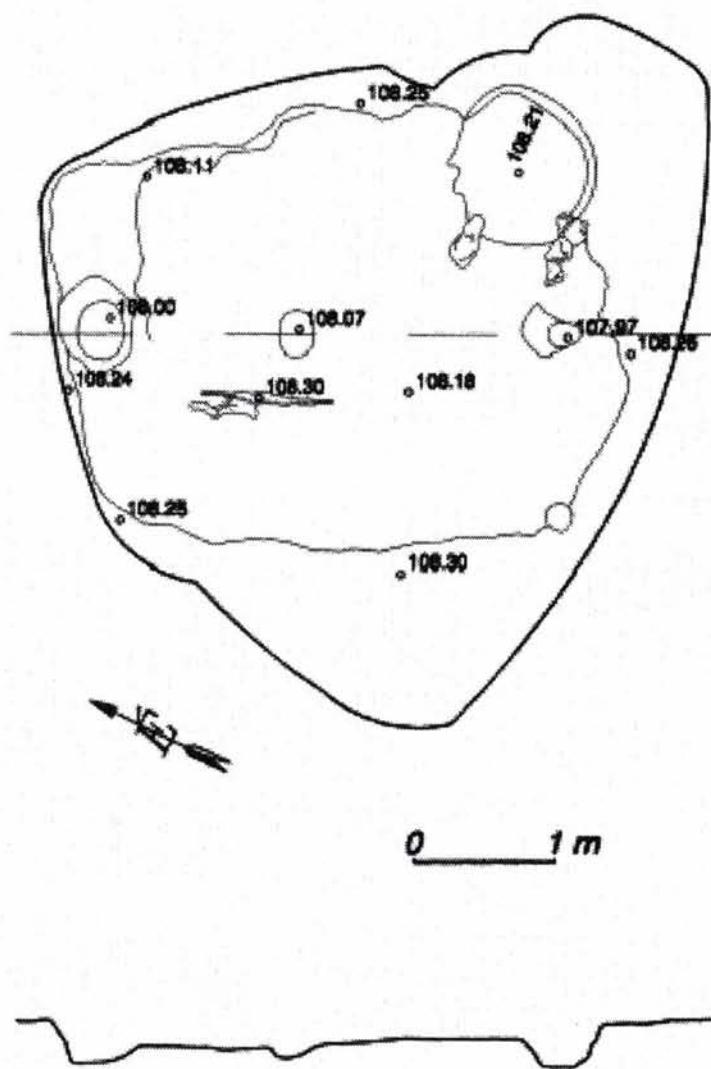
8. kép. 1-3.: 65. árok; 4.: 89. árok; 5-8.: 64. kettős kemence
 8. Abb. 1-3.: 65. Graben; 4.: 89. Graben; 5-8.: 64. doppelter Ofen

9. kép. 1.: 87. gödör; 2,7.: 111. árok; 3.:122. árok;4-6.: 123. árok

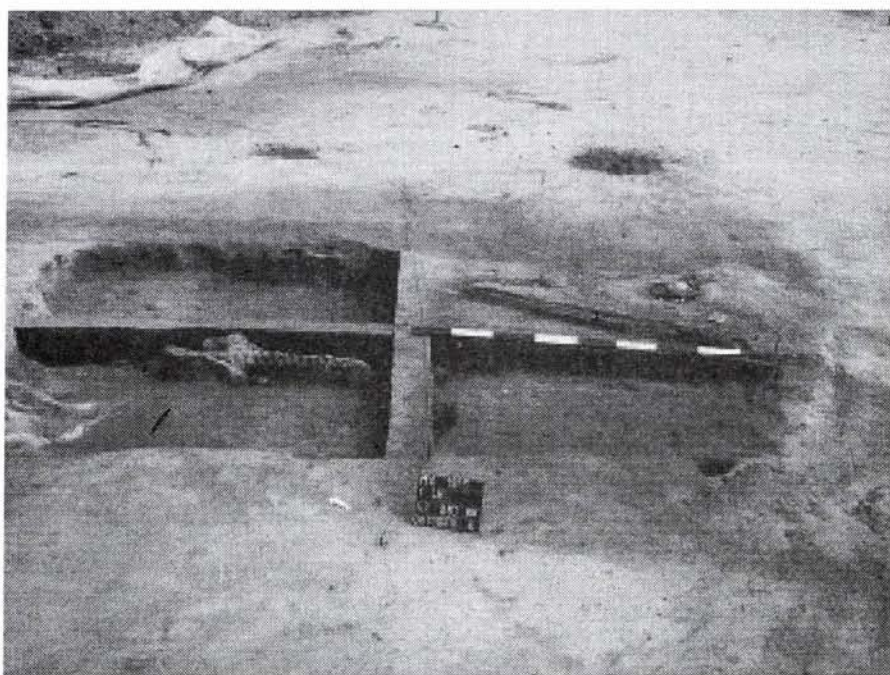
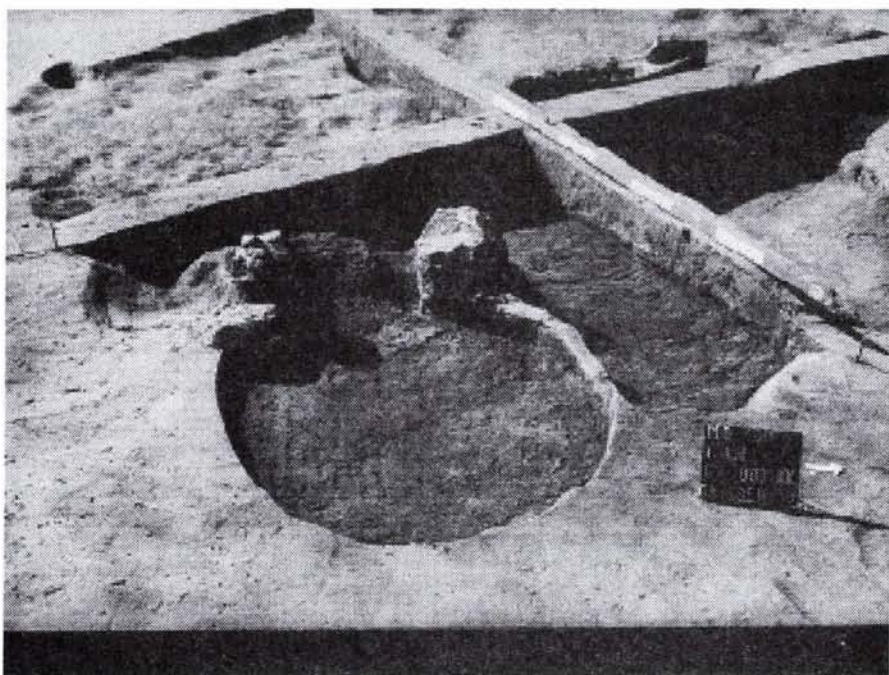
9. Abb. 1.: 87. Grube; 2,7.: 111. Graben; 3.:122. Graben; 4-6.: 123. Graben

67. objektum

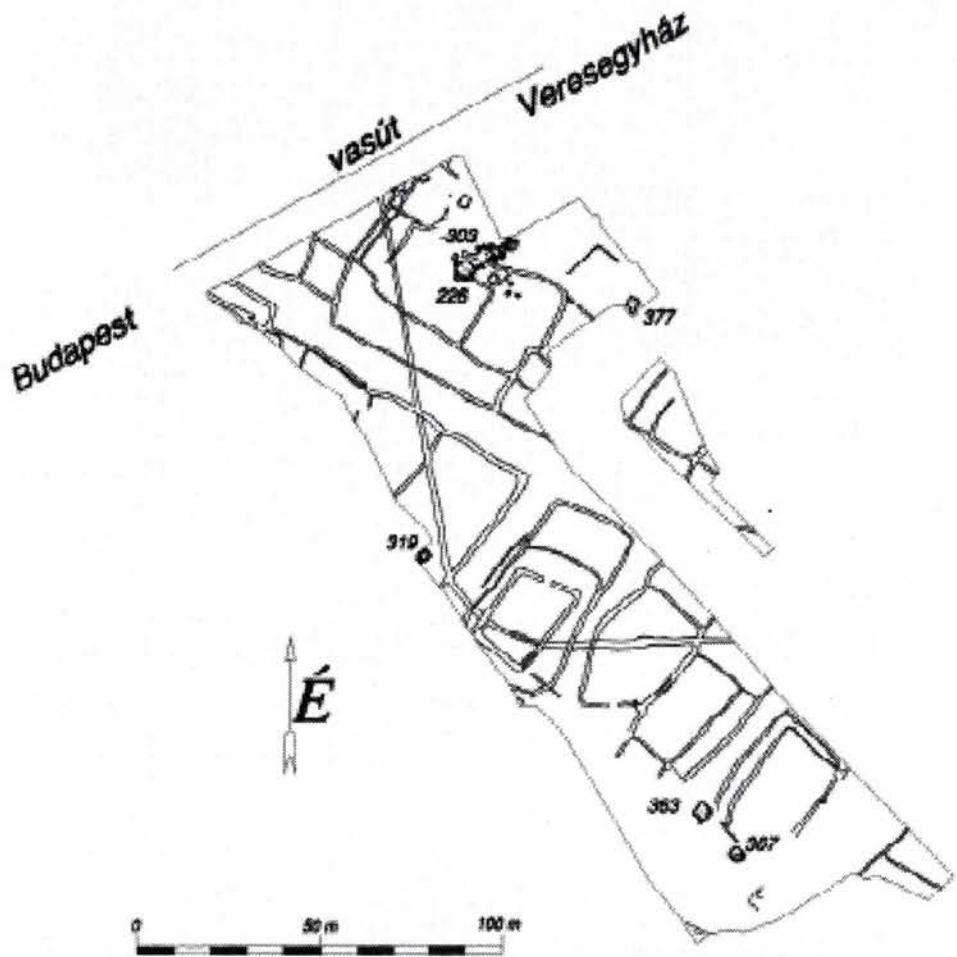

keresztmetszet

10. kép. A 67-es számú ház alaprajza és metszete
 10. Abb. Grundriß und Schnitt des Hauses Nr. 67.

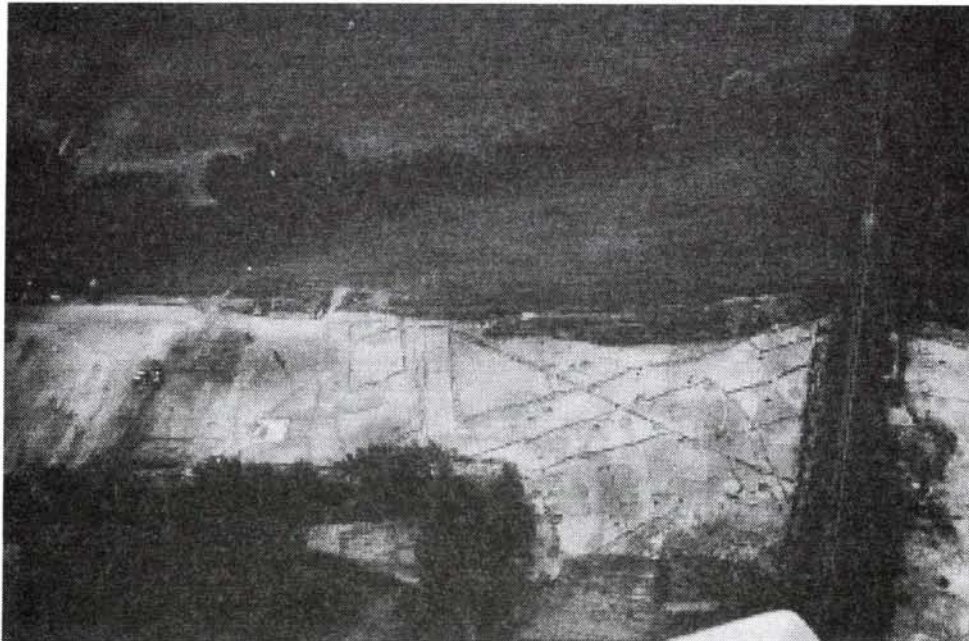
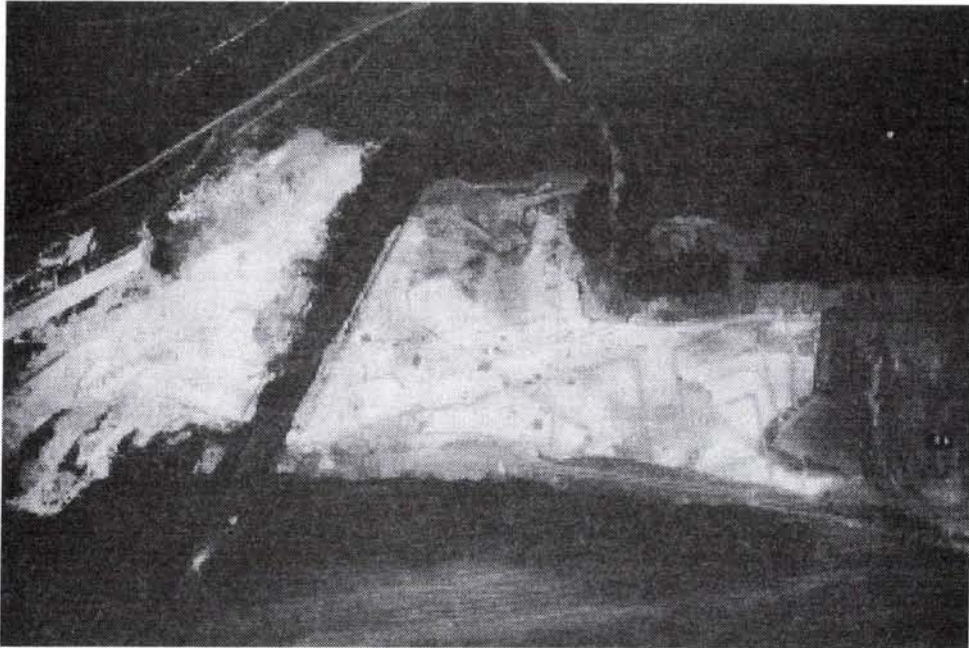

11. kép. 1.: a 67-es számú ház kemencéje keleti irányból; 2.: a 67-es számú ház nyugat felől –
 11. Abb. 1.: Ofen des Hauses Nr. 67 aus östlicher Richtung; 2.: Das Haus Nr. 67 von Westen
 betrachtet

**M-0 autóút, 1. lh. déli fele, 1996-os ásatás
középkori objektumok**

12. kép. Az 1. lelőhely déli fele – 12. Abb. Die südliche Hälfte des 1. Fundortes

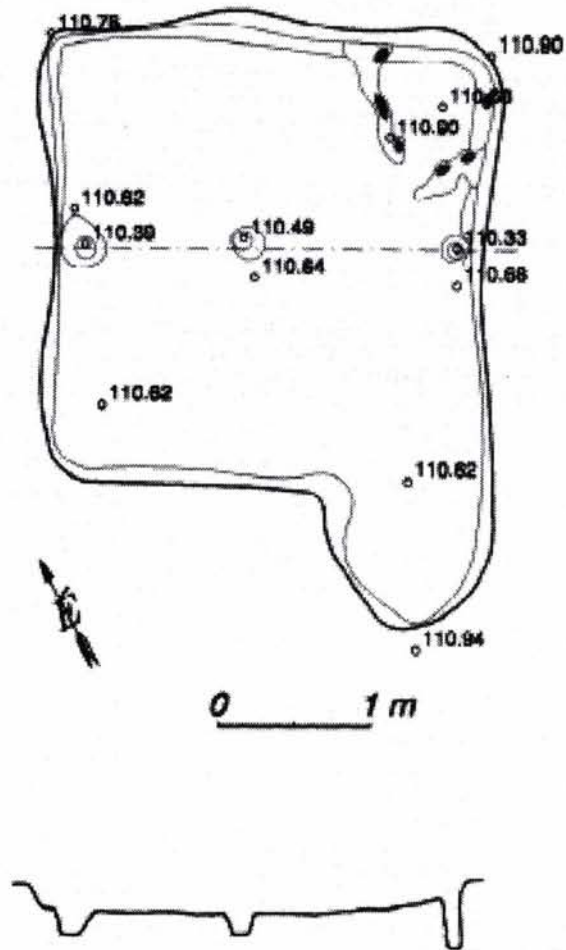

13. kép. 1–2.: az 1. lelőhely madártávlatból
13. Abb. Die 1. Fundstelle aus Vogel-perspektive

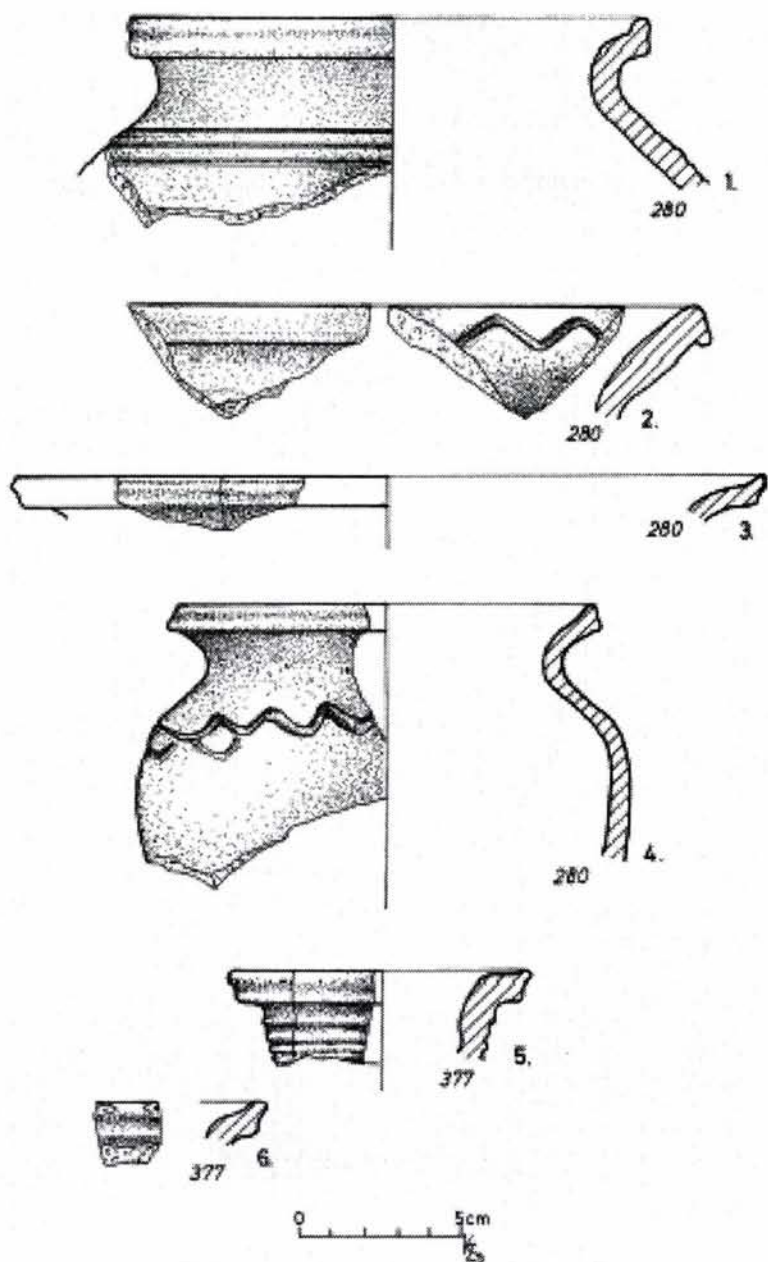

14. kép. 1.: a 377-es számú ház keleti irányból; 2.: a 303-as számú ház északi irányból 14.
Abb. 1.: das Haus Nr. 377. aus östlicher Richtung; 2.: das Haus Nr. 303. aus nördlicher Richtung

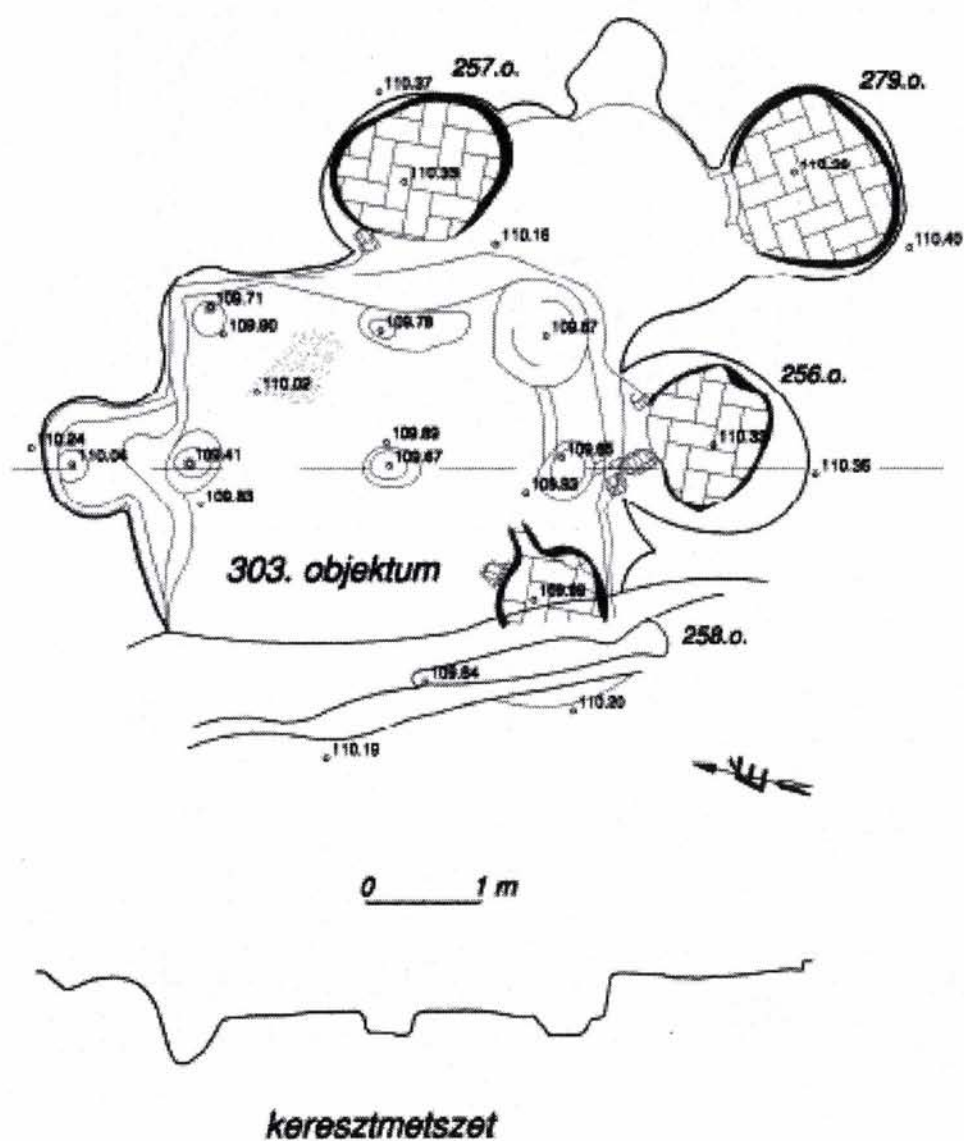
377. objektum

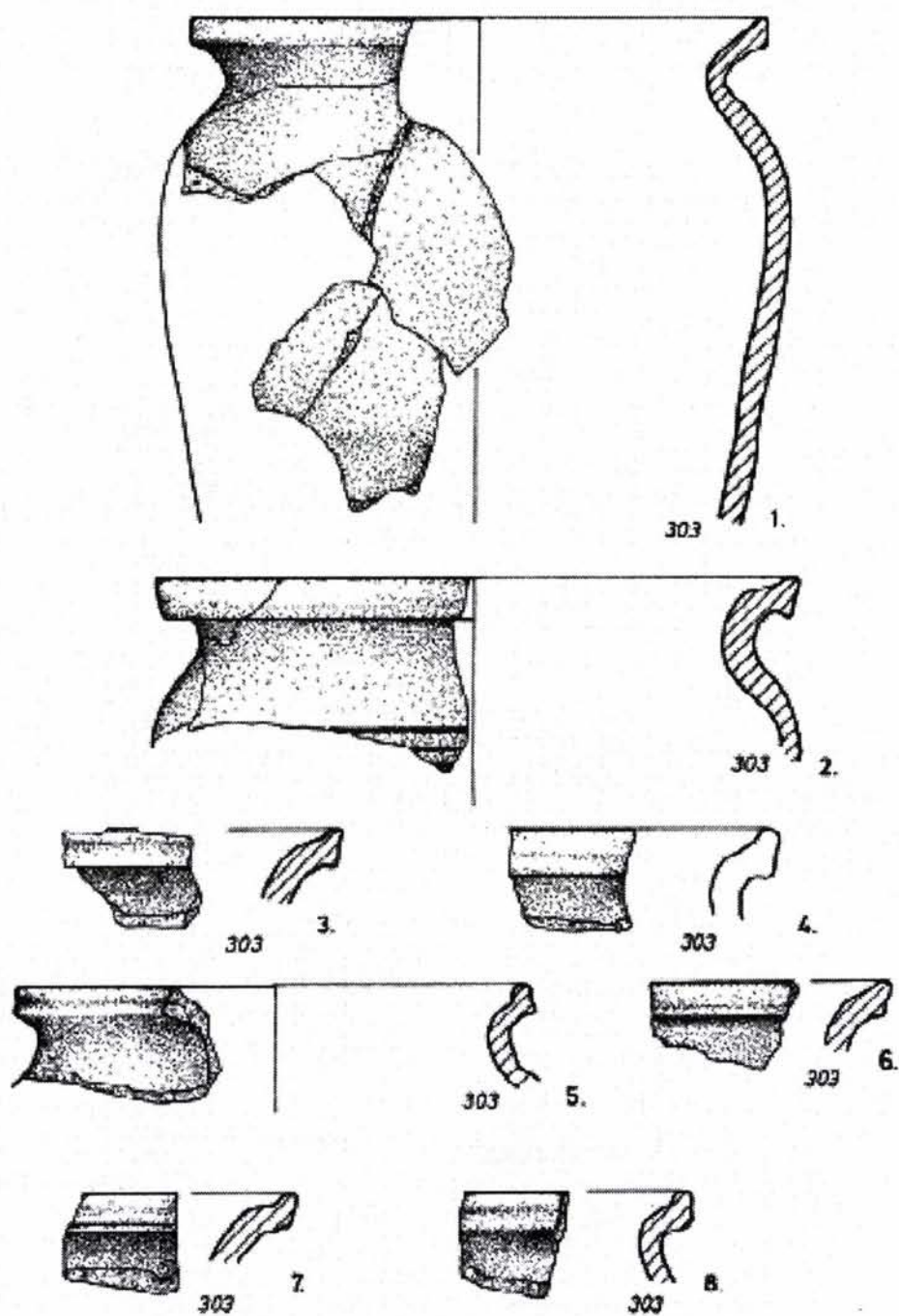
15. kép. A 377-es számú ház alaprajza és metszete
 15. Abb. Grundriß und Schnitt des Hauses Nr. 377.

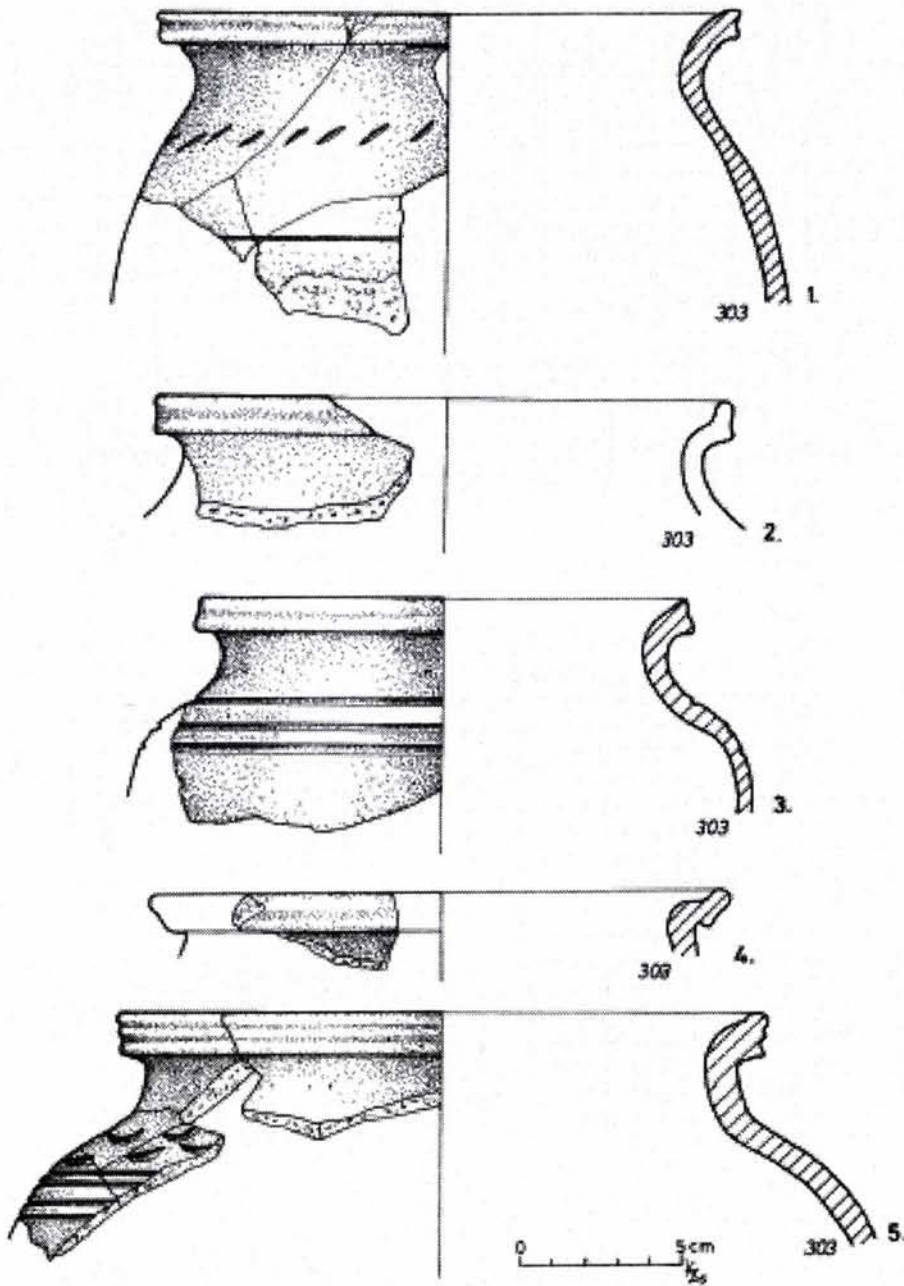
16. kép. 1-4.: 280-as kemence; 5-6.: 377-es ház
 16. Abb. 1-4.: Ofen Nr. 280.; 5-6.: Haus Nr. 377.

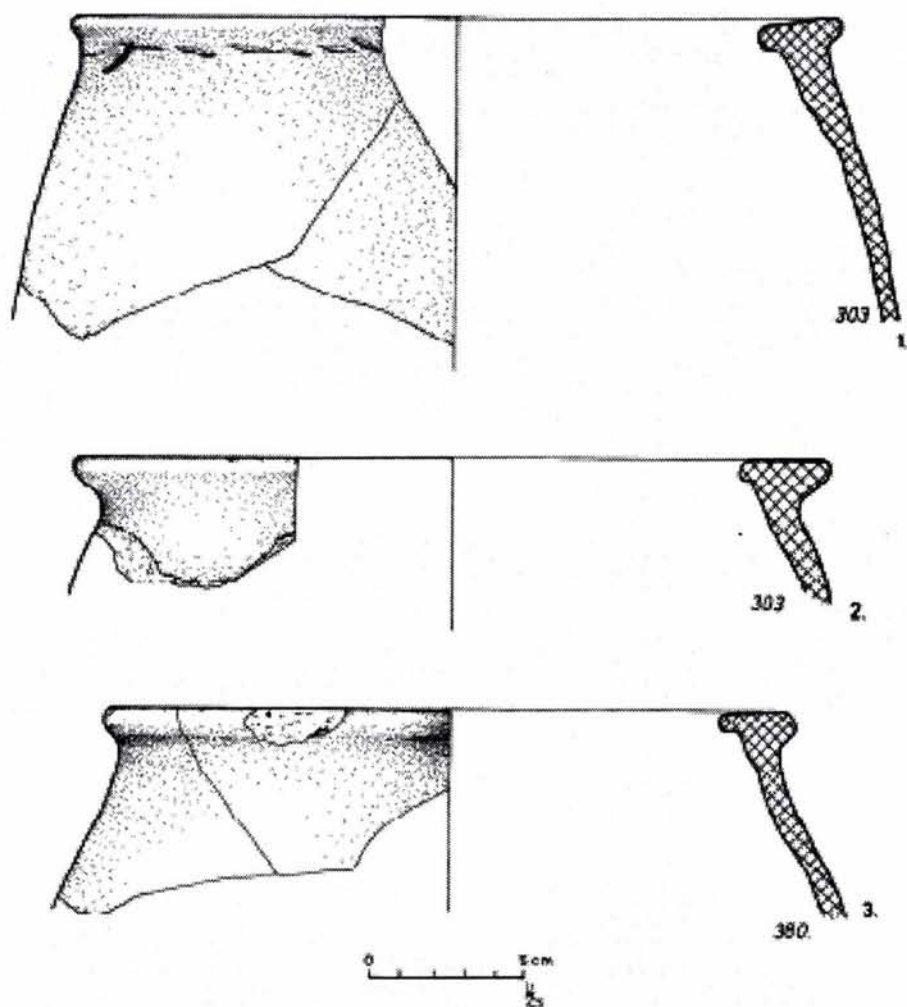
17. kép. A 303-as számú ház alaprajza és metszete
 17. Abb. Grundriß und Schnitt des Hauses 377.

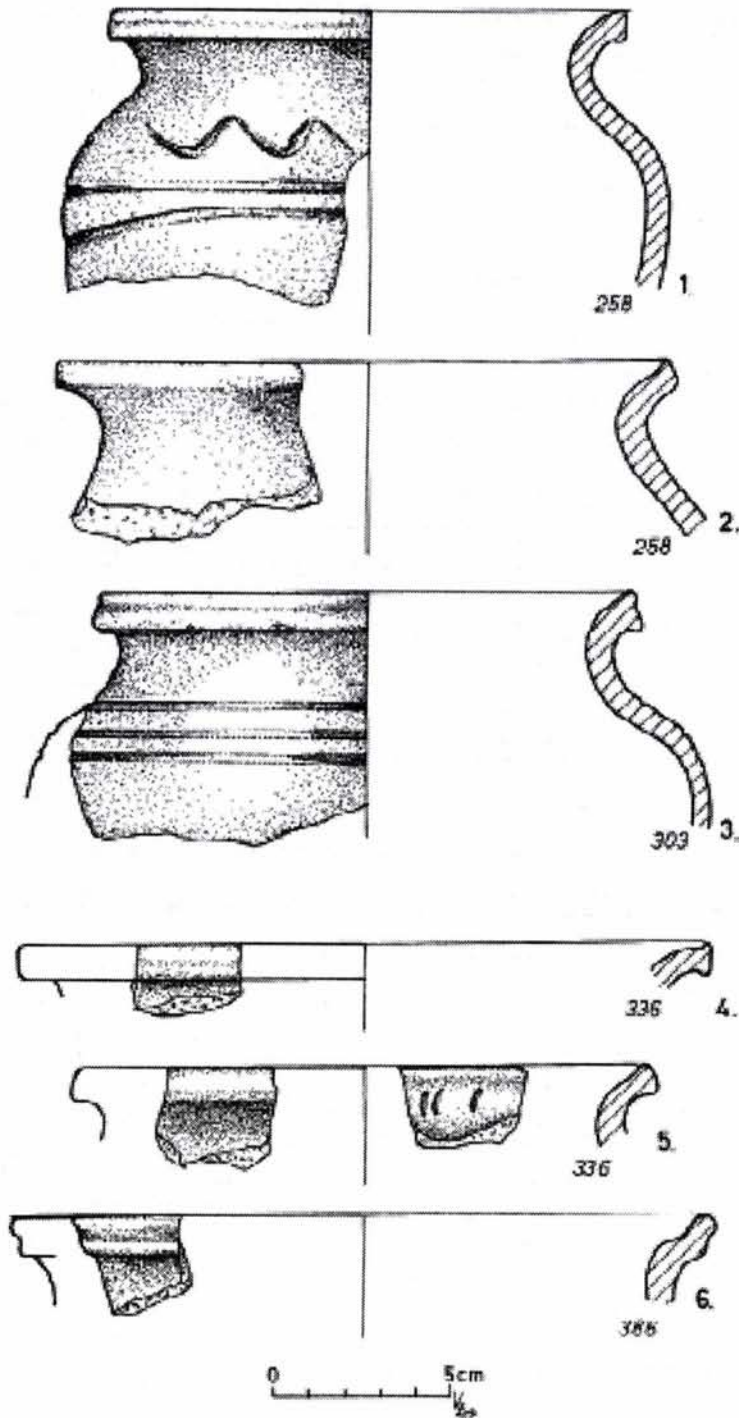
18. kép. 1–8.: 303-as számú ház
 18. Abb. 1–8.: das Haus Nr. 303.

19. kép. 1-5.: 303-as számú ház – 19. Abb. 1-5.: das Haus Nr. 303.

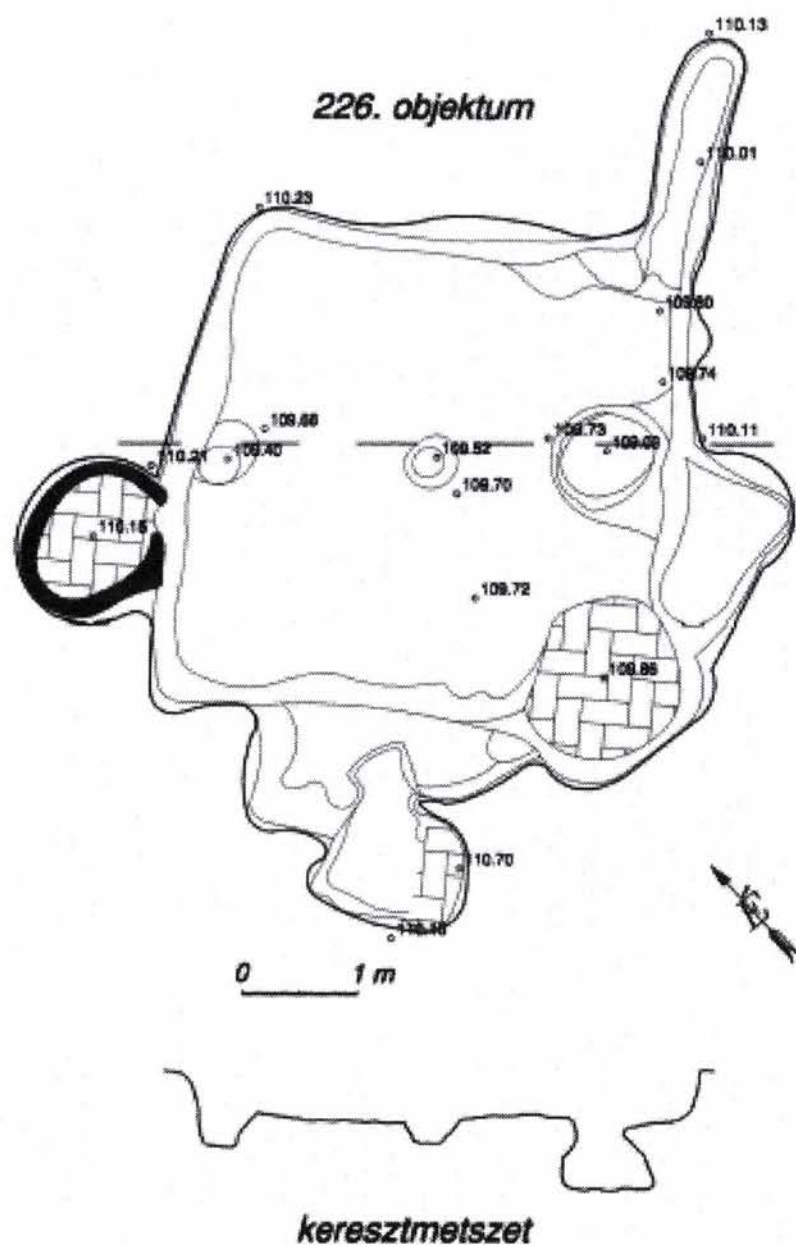
20. kép. 1.: 303-as ház; 2.: 256-os kemence; 3.: 380-as gödör
 20. Abb. 1.: das Haus 303.; 2.: Ofen Nr. 256; 3.: Grube Nr. 380.

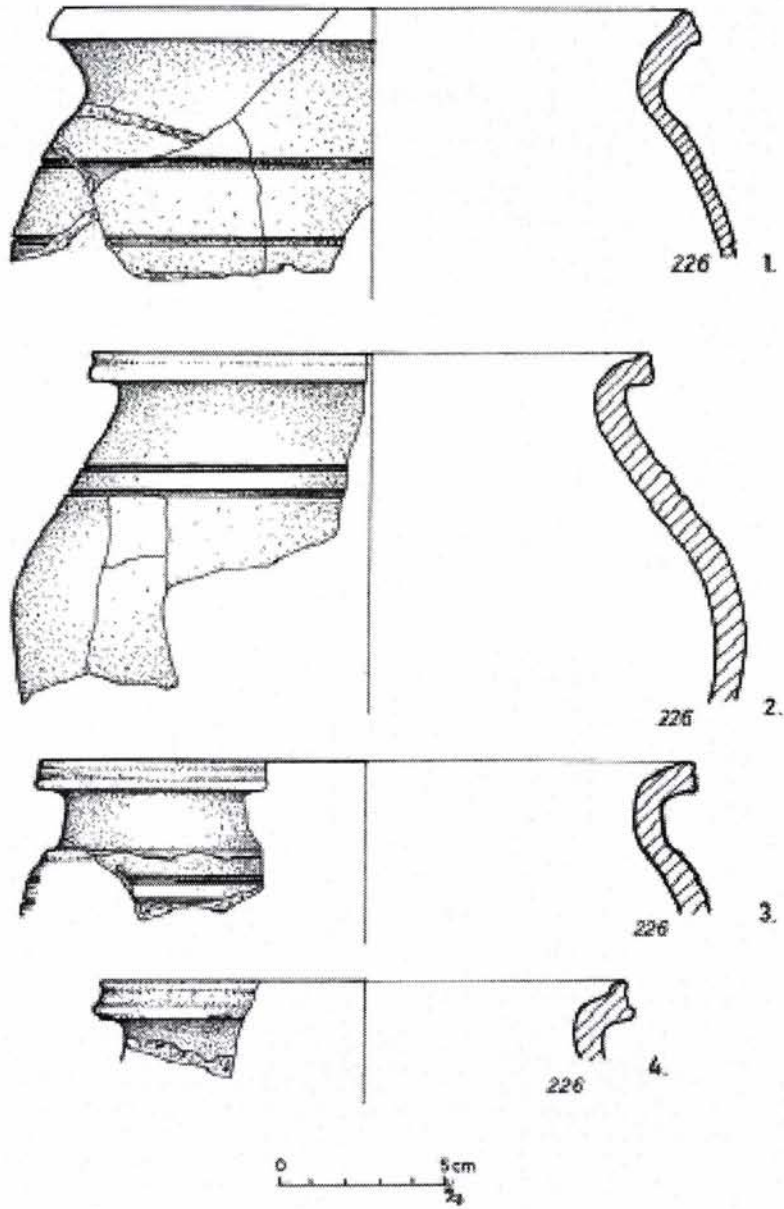
21. kép. 1-2.: 258-as árok; 3.: 303-as ház; 4-5.: 336-os gödör; 6.: 386-os gödö
 21. Abb. 1-2.: 258. Graben; 3.: 303. Haus; 4-5.: 336. Grube; 6.: 386. Grube

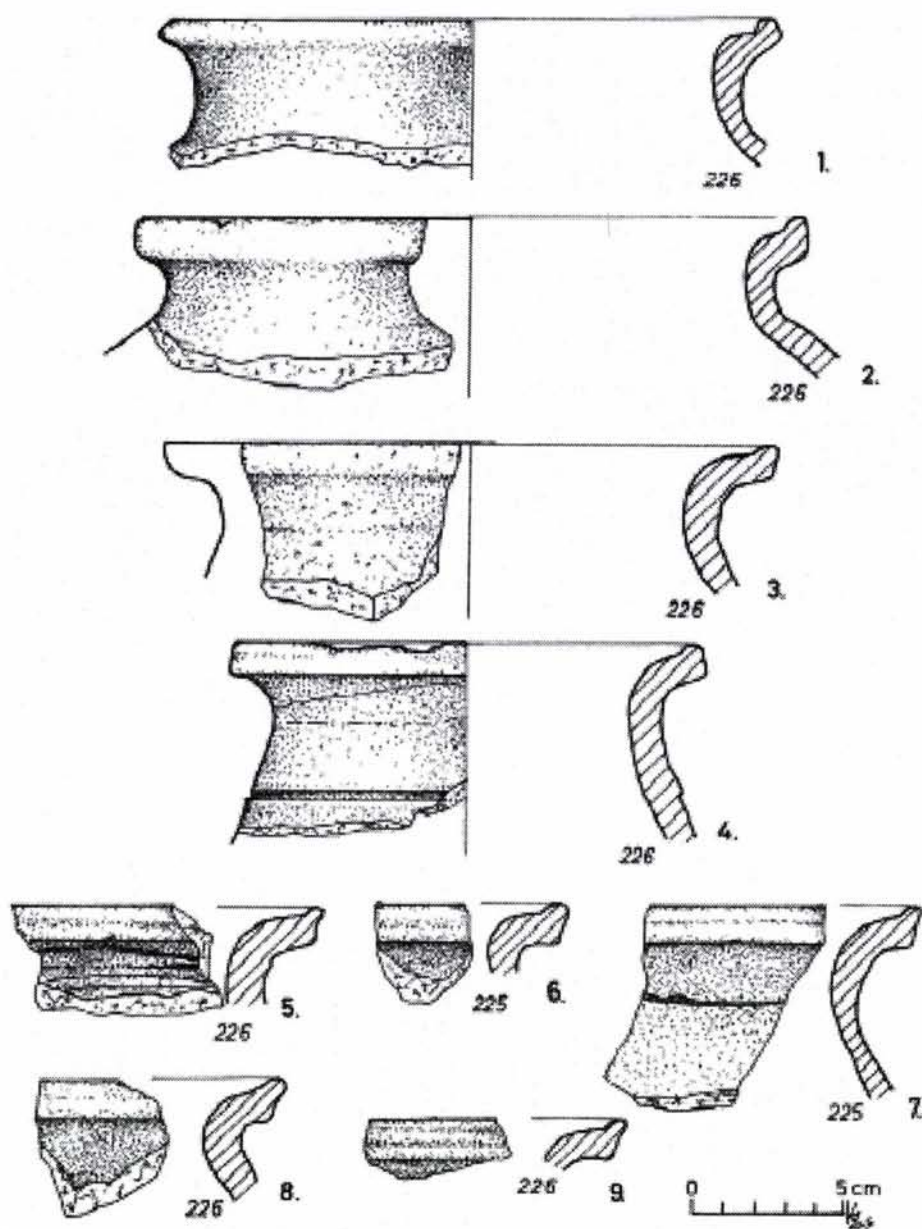
22. kép. 1.: a 280-as kemence délkelet felől; 2.: a 226-os számú ház nyugati irányból –
22. Abb. 1.: Ofen Nr. 280. aus südöstlicher Richtung;
2.: das Haus Nr. 226. aus westlicher Richtung

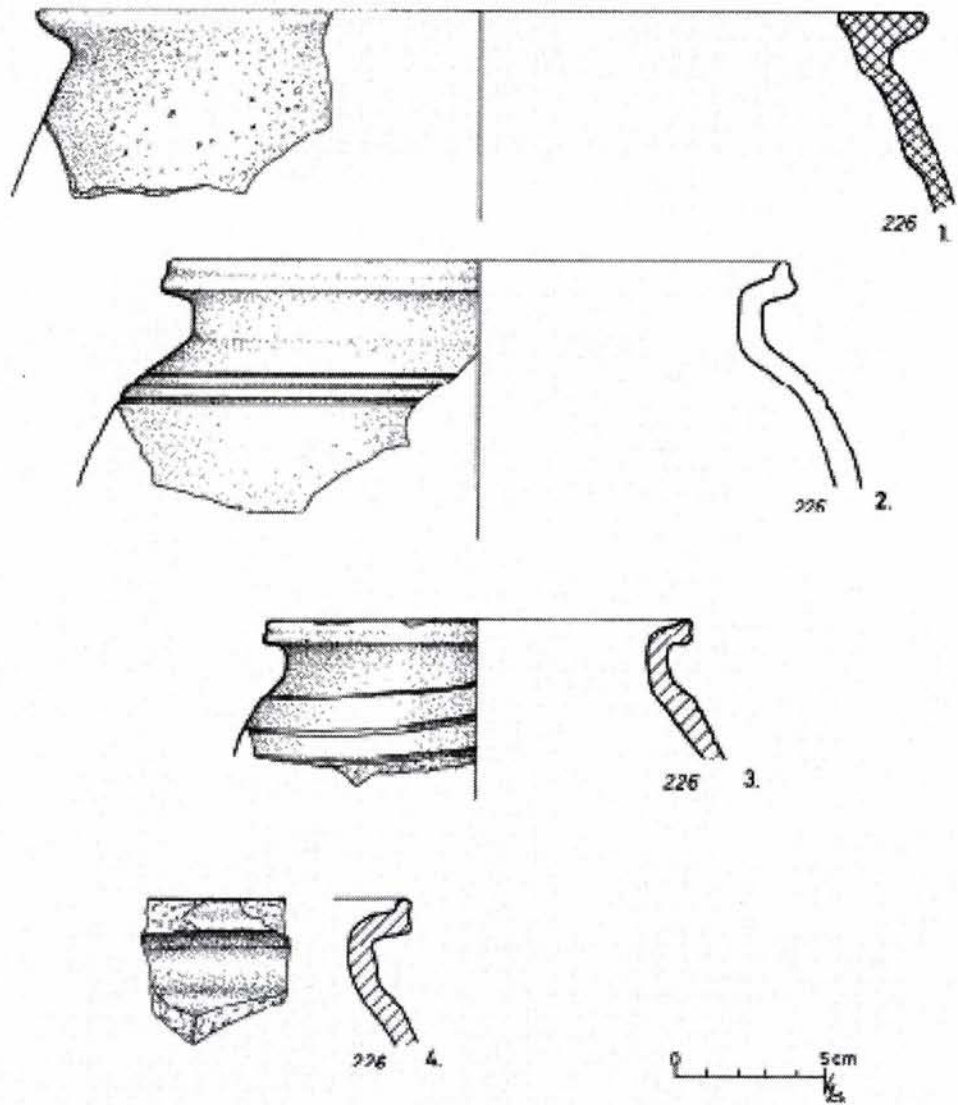
23. kép. A 226-os számú ház alaprajza és metszete
 23. Abb. Grundriß und Schnitt des Hauses Nr. 226.

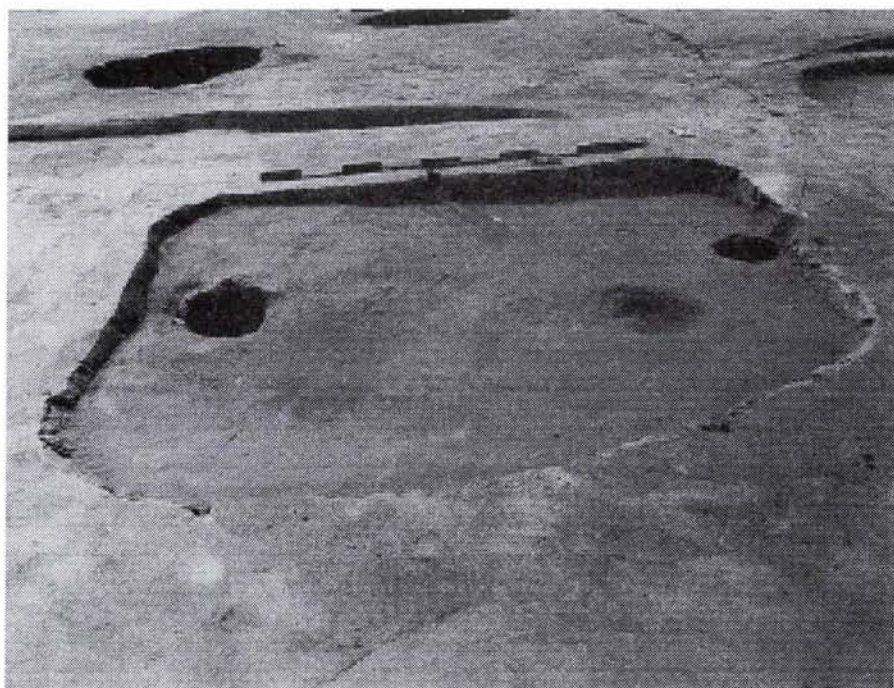
24. kép. 1-4.: 226-os számú ház – 1-4.: das Haus Nr. 226.
24. Abb. . 1-4.: das Haus Nr. 226.

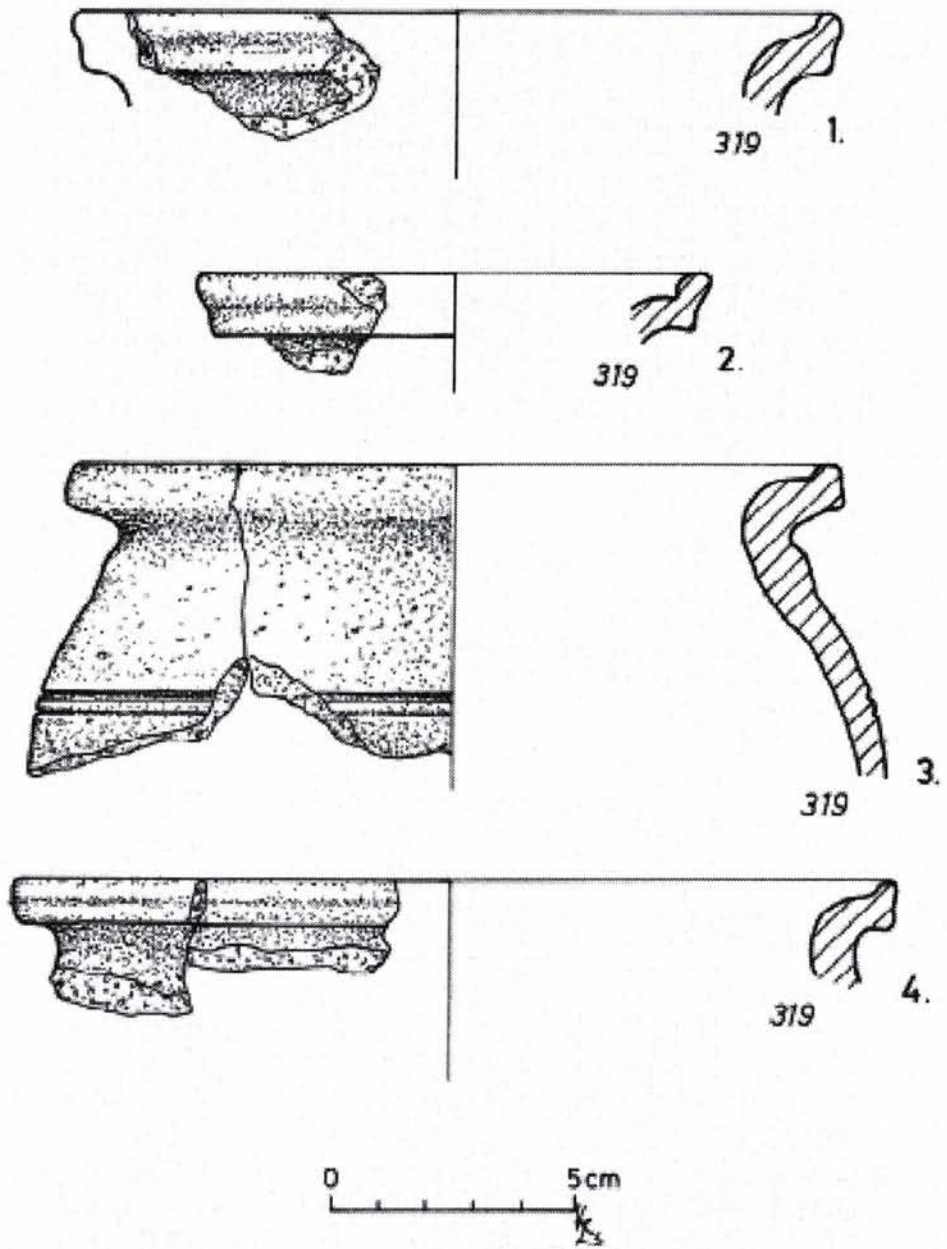
25. kép. 1-5, 8-9.: 226-os számú ház; 6-7.: 225-ös gödör
 25. Abb. 1-5, 8-9.: Haus Nr. 226.; 6-7.: 225. Grube

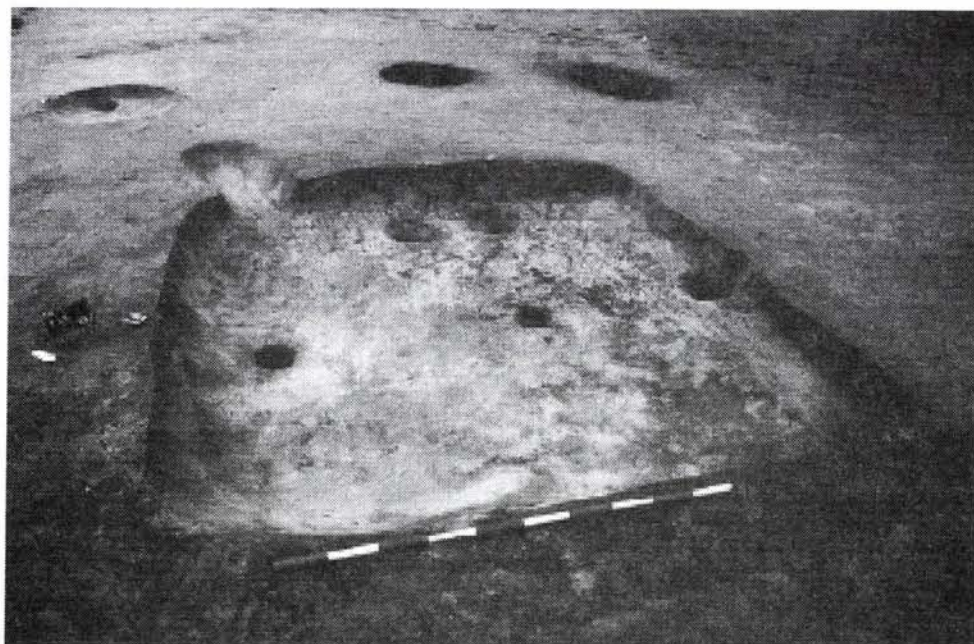
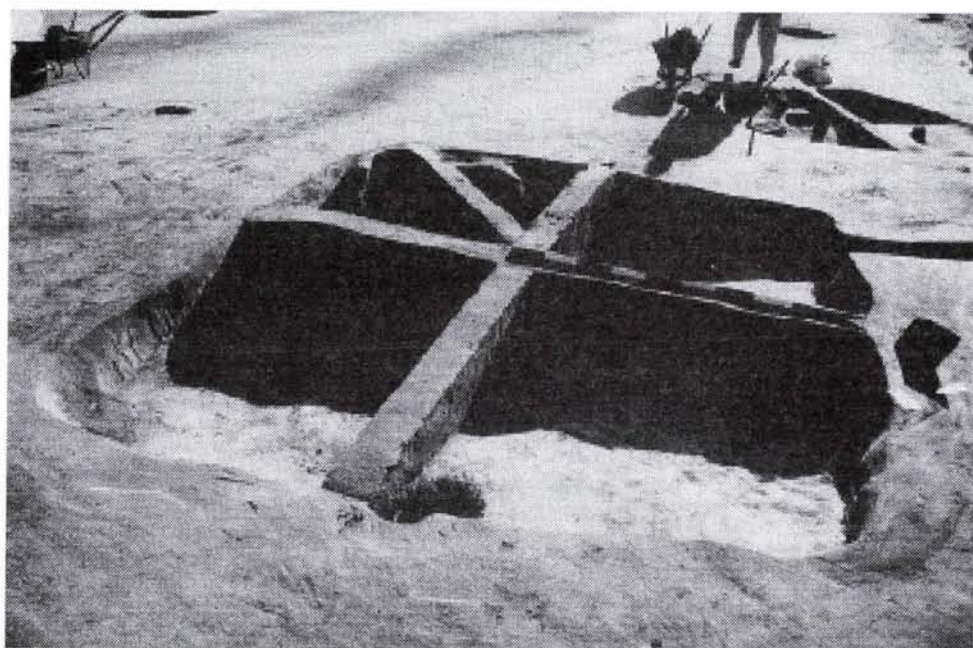
26. kép. 1–4.: 226-os számú ház – 26. Abb. 1–4.: Haus Nr. 226.

27. kép. 1.: a 291-es objektum; 2.: a 319-es számú kemence
27. Abb. 1.: Objekt 291.; 2.: Ofen Nr. 319

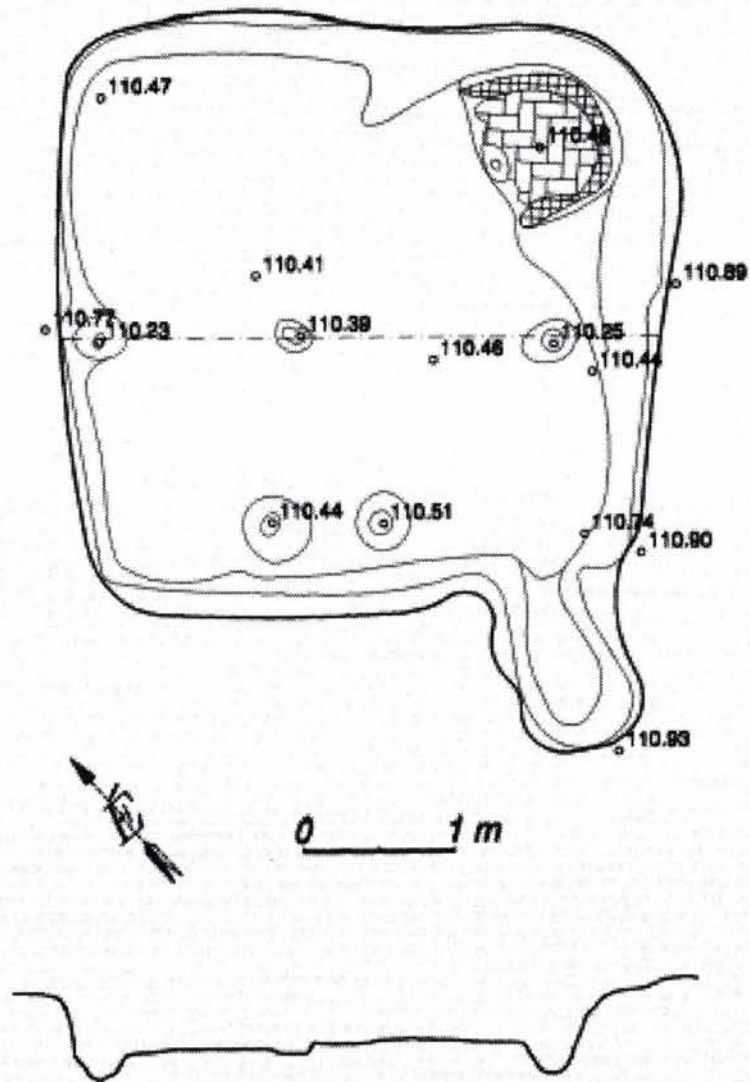

28. kép. 1-3.: 319-es számú kemence – 28. Abb. 1-3.: Ofen Nr. 319.

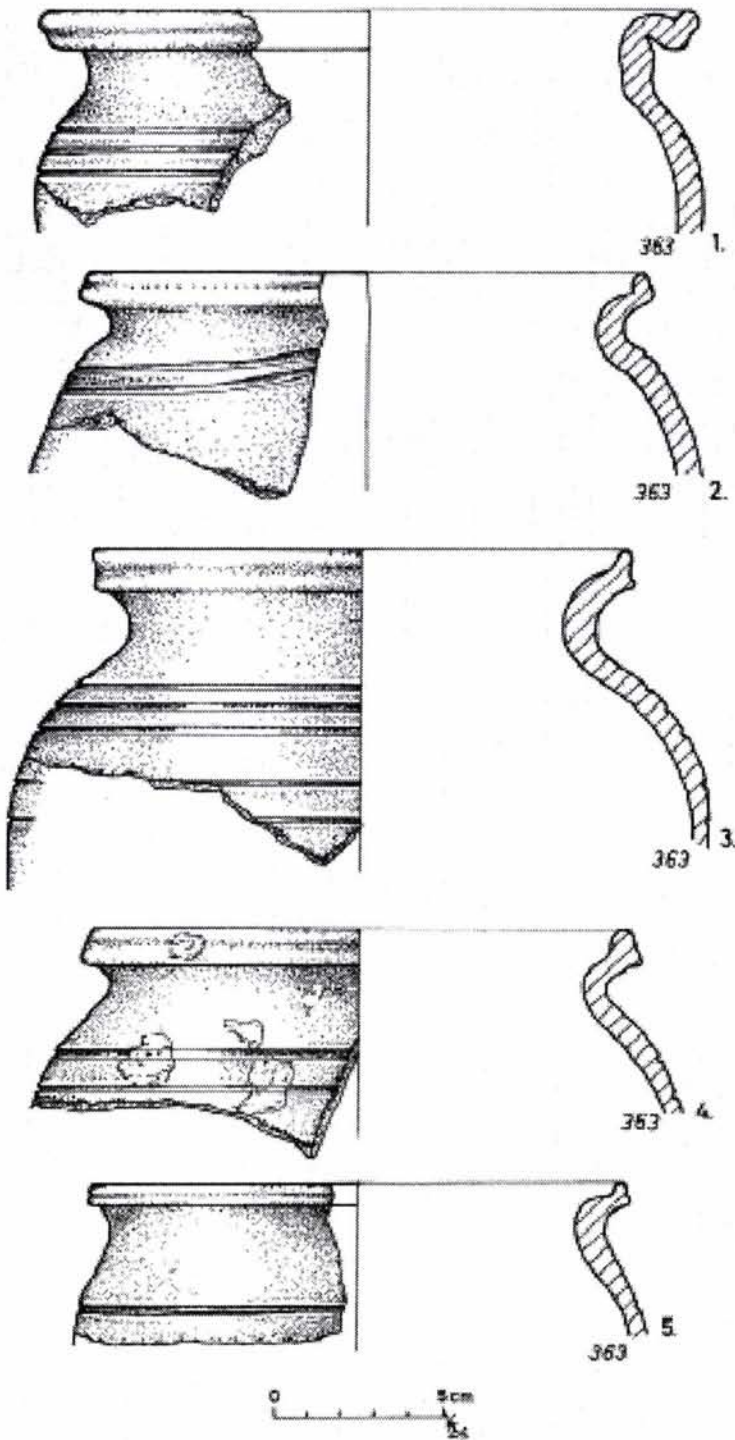
29. kép. 1.: a 363-as számú ház bontás közben ÉNy-i irányból; 2.: a 363-as számú ház kibontva ÉK felől – 29. Abb. 1.: Haus 363. zur Zeit der Ausgrabung aus nordwestlicher Richtung; 2.: Haus 363. freigelegt von Nordosten

363. objektum

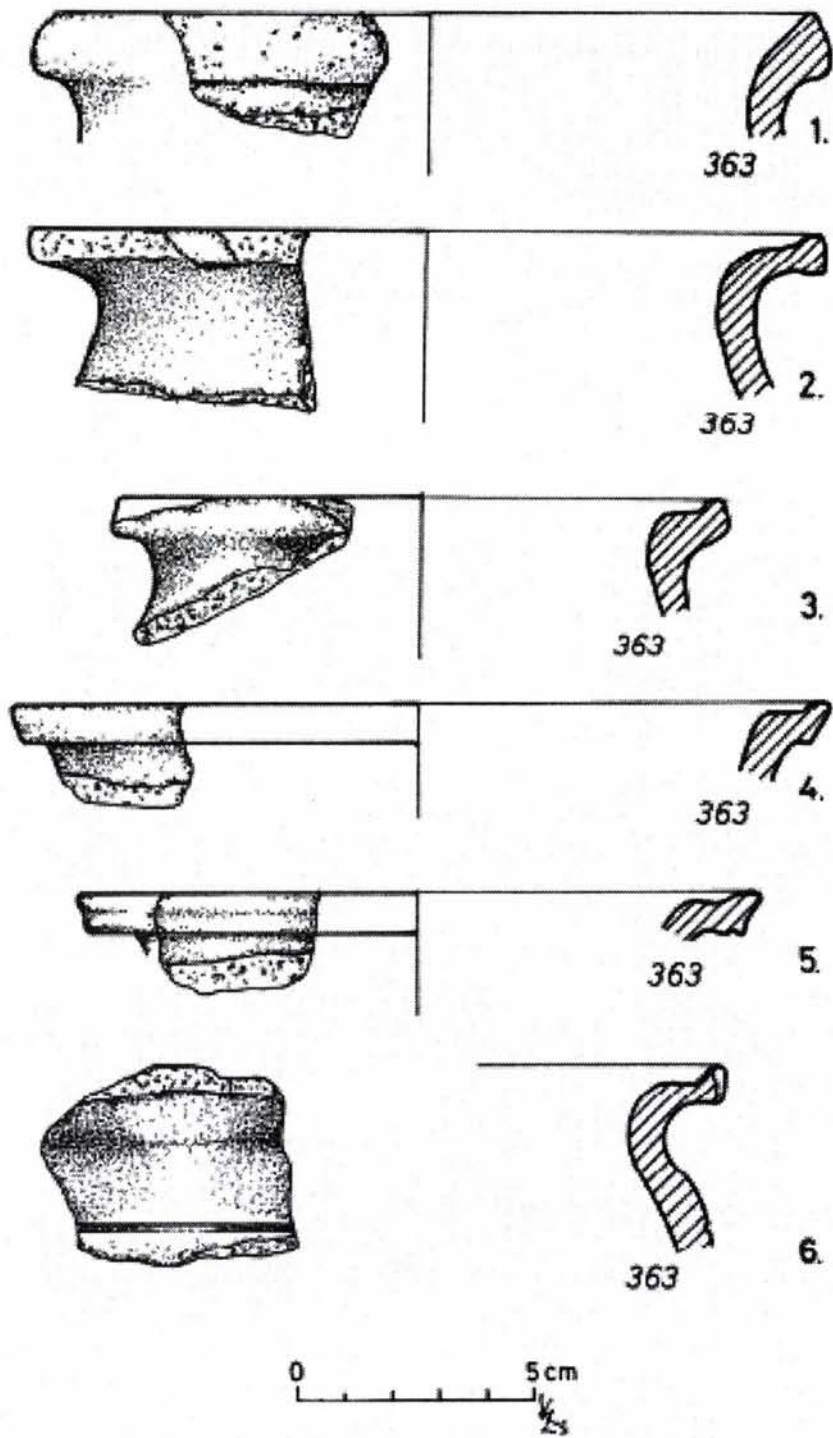

keresztmetszet

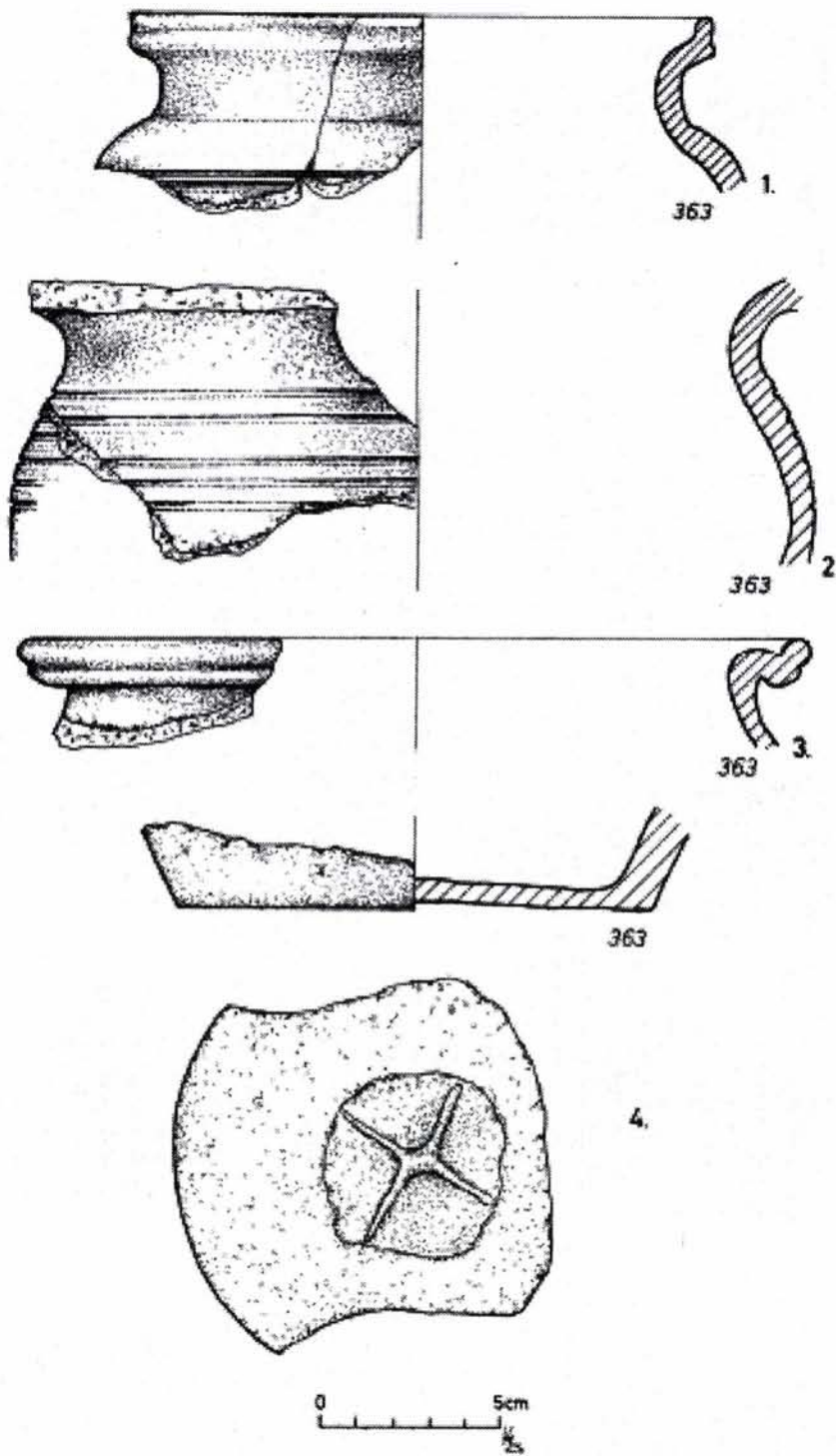
30. kép. A 363-as számú ház alaprajza és metszete
30. Abb. Grundriß und Schnitt des Hauses 363.

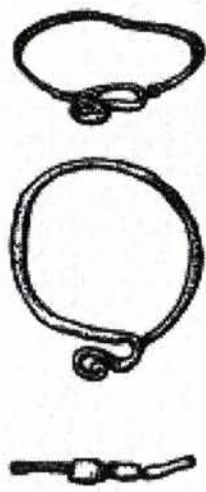
31. kép. 1-5.: 363-as ház – 31. Abb. 1-5.: Haus Nr. 363.

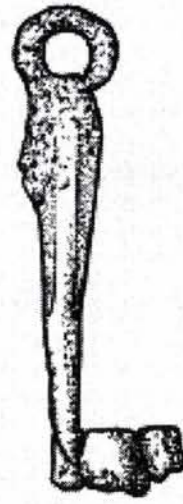
32. kép. 1-6.: 363-as ház – 32. Abb. 1-6.: Haus Nr. 363.

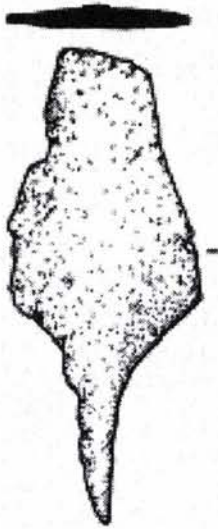
33. kép. 1-4.: 363-as ház. - 33. Abb. 1-4.: Haus Nr. 363.

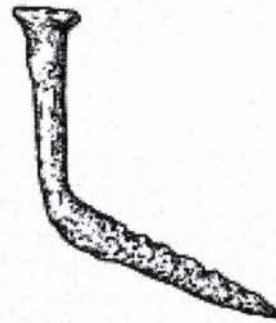
1.

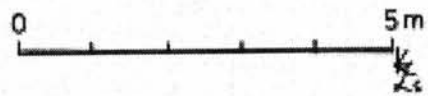
2.

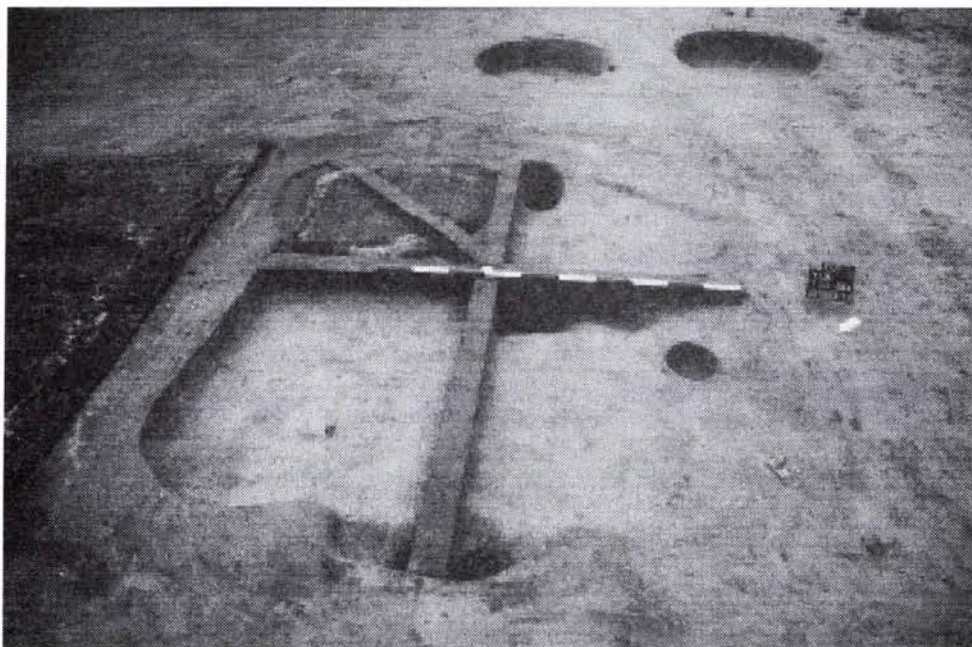
3.

4.

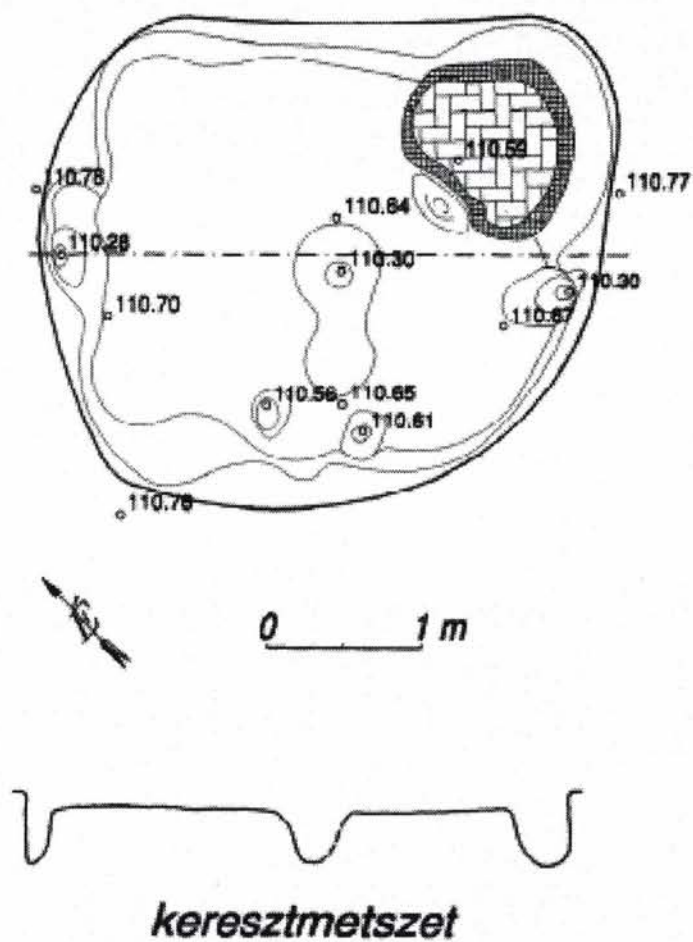

34. kép. 1-4.: 363-as ház – 34. Abb. 1-4.: Haus Nr. 363.

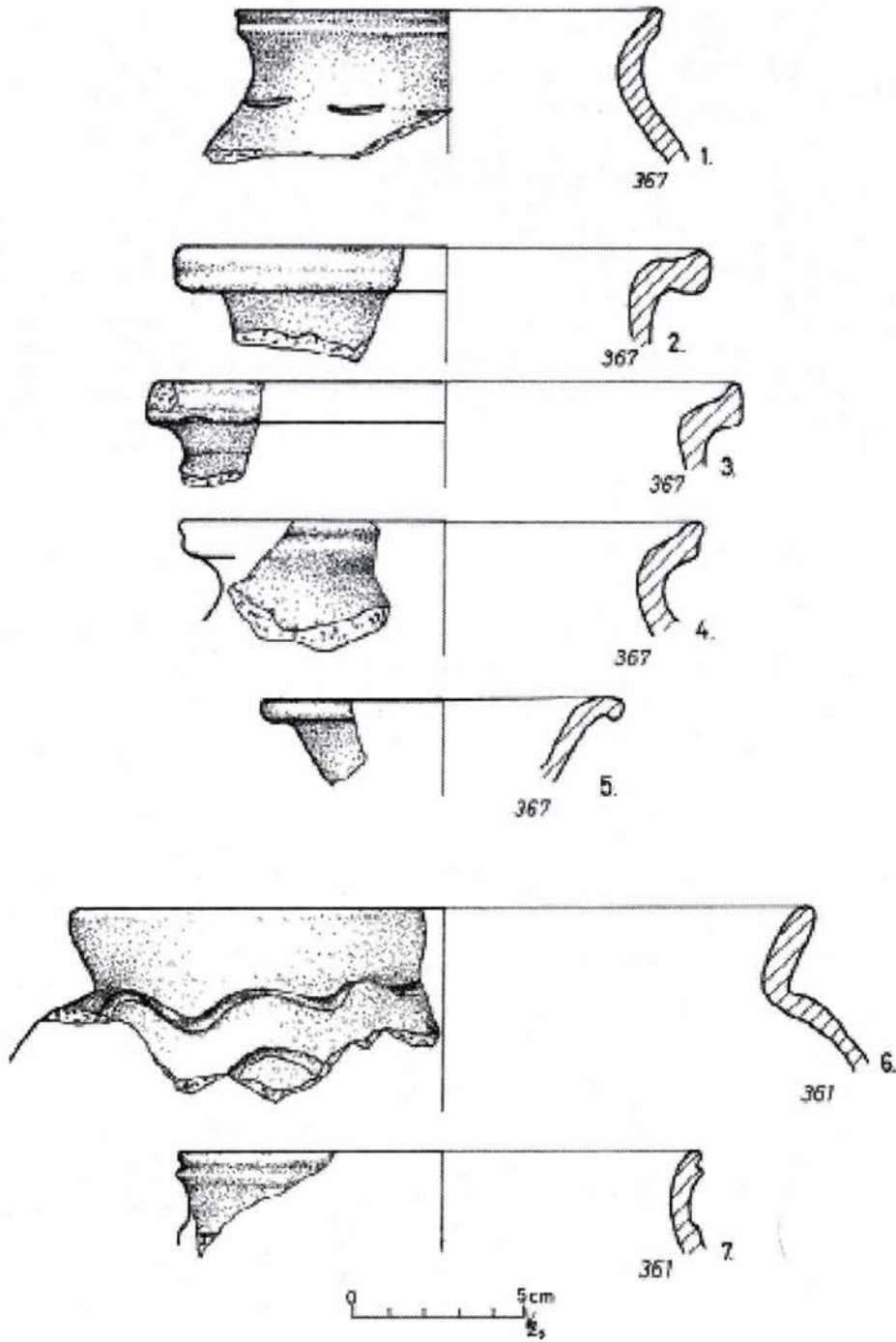

35. kép. 1.: a 367-es számú ház ÉNy-i irányból; 2.: a körárok NY felől
 35. Abb. 1.: Das Haus 367. aus nordwestlichen Richtung; 2.: Ringgraben vom Westen

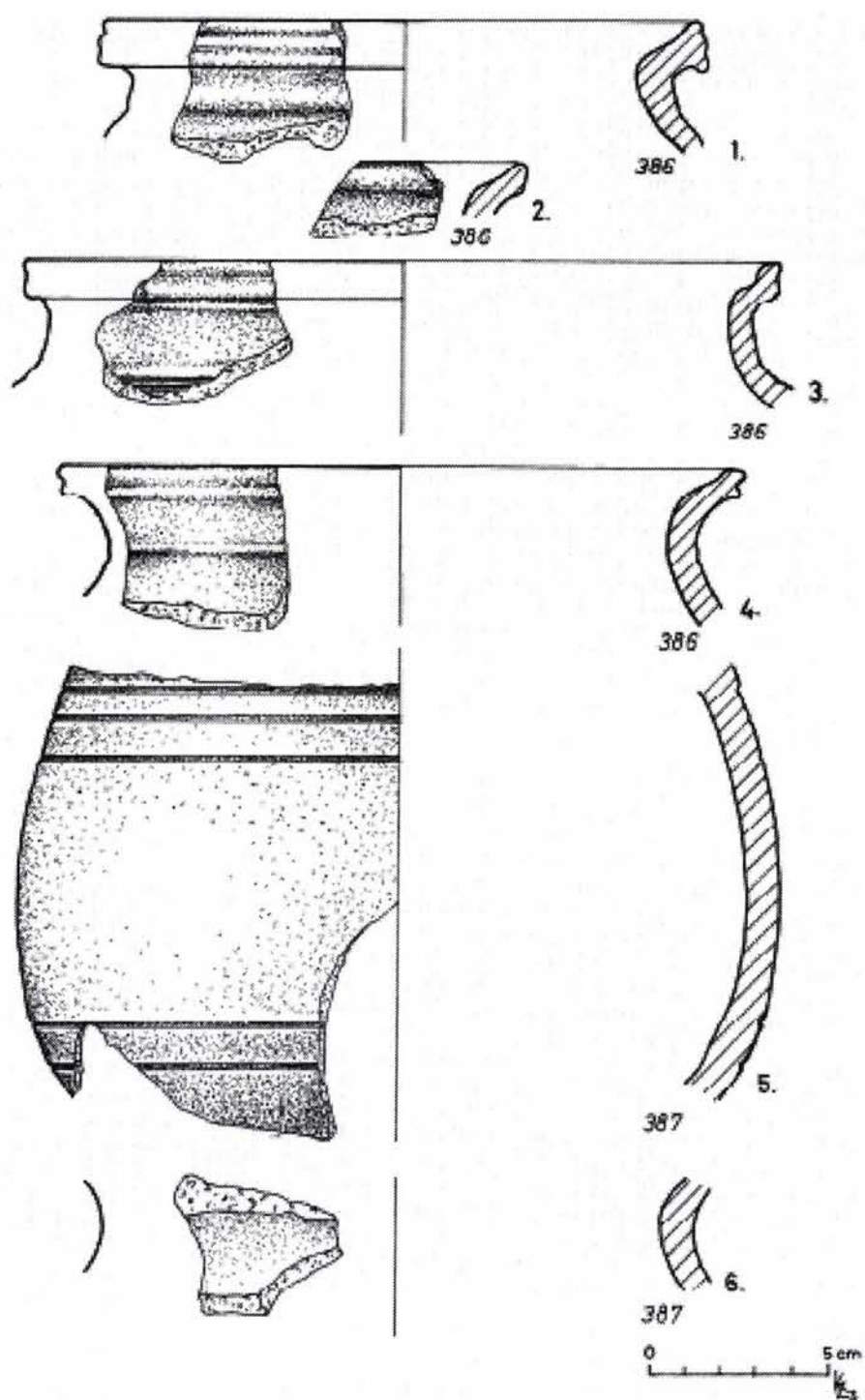
367. objektum

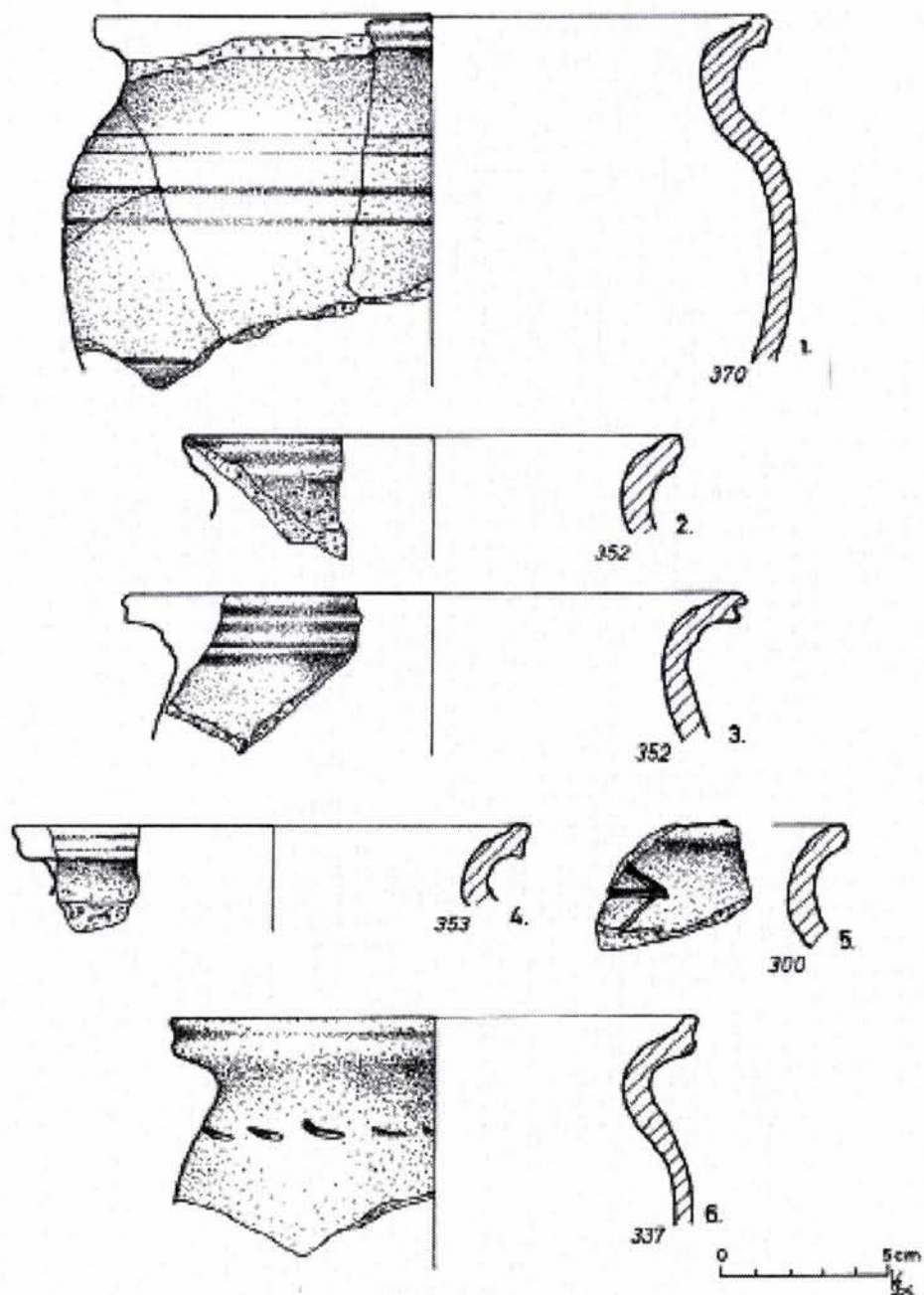
36. kép. A 367-es számú ház alaprajza és metszete
36. Abb. Grundriß und Schnitt des Hauses 367.

37. kép. 1-5.: 367-es ház; 6-7.: 361-es gödör
 37. Abb. 1-5.: Haus Nr. 367.; 6-7.: Grube Nr. 361.

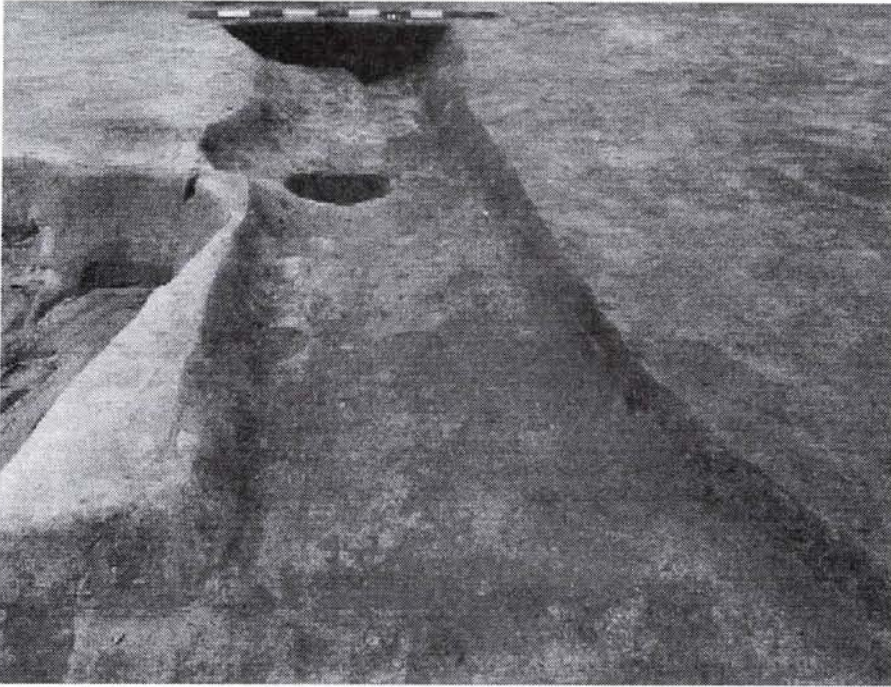
38. kép. 1-4.: 386-os gödör, 5-6. 387-es gödör
 38. Abb. 1-4.: 386. Grube, 5-6. 387. Grube

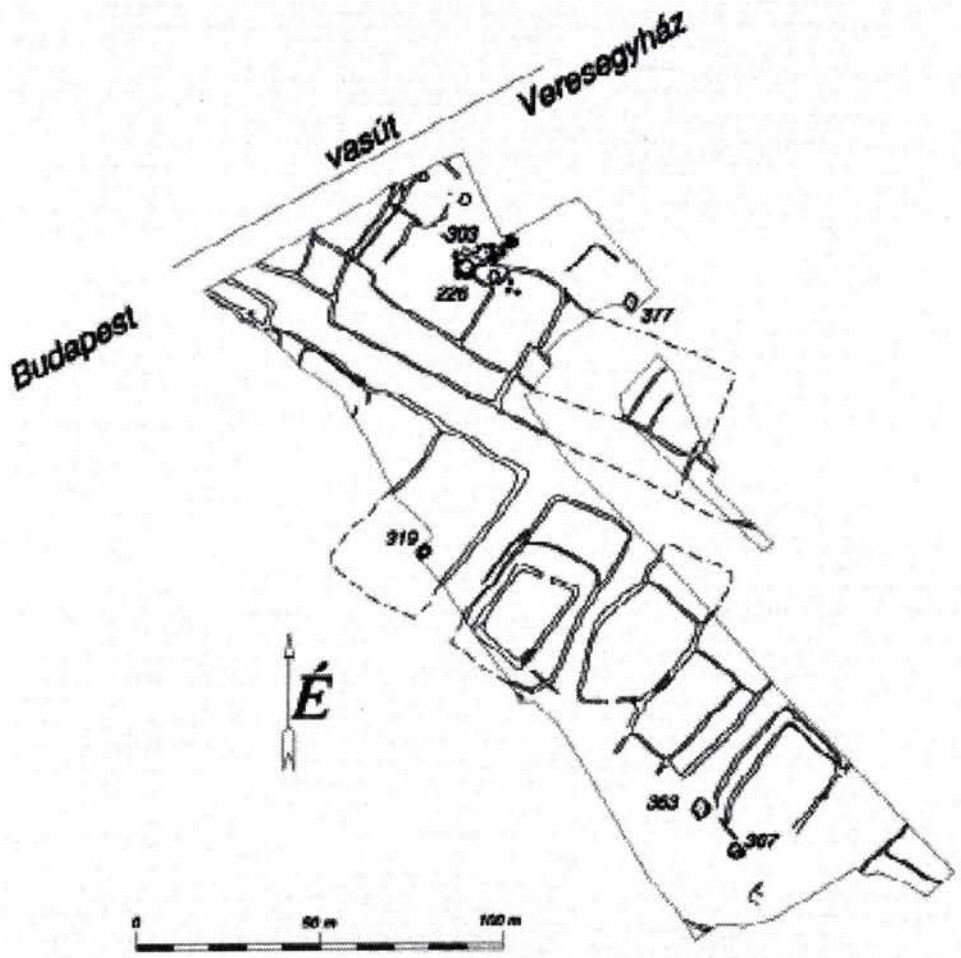
39. kép. 370-es gödör; 2-3.: 352-es gödör; 4.: 353-as kemence; 5.: 300-as gödör; 6.: 337-es gödör – 39. Abb. 370. Grube; 2-3.: 352. Grube; 4.: 353. Ofen; 5.: 300. Grube; 6.: 337. Grube

40. kép. 1-2.: árkok – 40. Abb. . 1-2.: Grabenanlagen

41. kép. 1-2.: árkok – 41. Abb. . 1-2.: Graben

42. kép. Rekonstrukciós alaprajz az 1. lelőhely déli feléről
 42. Abb. Rekonstruktionsgrundrißzeichnung von der südlichen Seite der 1. Fundstelle

Gyulai Ferenc

A RÁKOSPALOTA–ÚJMAJOR
1. LELŐHELYRŐL SZÁRMAZÓ NÖVÉNYLELETEK
ARCHAEOBOTANIKAI FELDOLGOZÁSA

1. ELŐZMÉNYEK

1995–1996-ban Rákospalota–Újmajor területén az épülő M0 autót út nyomvonalában ásatásra került sor.¹ Az ottani 1. sz. lelőhely feltárása során az ott talált régészeti objektumokból archaeobotanikai feldolgozás céljára jelentős mennyiségű földmintát gyűjtöttek be.

A vizsgálatra került 26 db próba eltérő korokból és különböző objektumokból származik. Az ásató régészek kerámiatipológián alapuló datálása szerint egy közülük neolitikus kori, három középső rézkori, kilenc szkíta kori és tizenhárom az Árpád-kor 12.–13. századainak időszakából való (1. táblázat). Az őskori próbák elsősorban hulladékgyűjtésből származnak, szemben az Árpád-koriakkal, melyek nagyrészt veremház belső és külső kemencéiből, illetve azok közvetlen közeléből kerültek begyűjtésre. Egy autentikus rekonstrukciónál nemcsak a veremház mérethű és lehetséges habitusára kell gondolnunk, hanem annak lehetőség szerinti korhű természeti és épített környezetben való elhelyezésére is. Erre pedig éppen az említett próbák mag-, és termésmaradványaitól várhatunk utalásokat. Az archaeobotanikai feldolgozás eredményeit a Biohistoriai Telep kialakítása során fel is használtuk.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

Az archaeobotanikai feldolgozási módszernek megfelelően a földmintákat szitasorozaton át (egyenként 0,5 mm, 1,0 mm, 2,0 mm, 4,0 mm lyukbőségűek) folyóvízzel iszapoltuk ki.

Az iszapolást, címkézést és kéméletes szárítást követően sztereo binokuláris mikroszkóp alatt a bennük talált magvakat és a terméseket az egyéb szer-

---

¹ Lásd Bencze Zoltán cikkét, jelen kötetünkben.

ves és szerves maradványoktól elkülönítettük. A mag- és termésmaradványokat – megtartásuktól függően – különböző taxonokig határoztuk meg.

A meghatározáshoz ugyan meghatározó könyveket és archaeobotanikai cikkeket is felhasználtunk, de a határozás során a növénytani anyagot minden esetben összehasonlító mag-, és termésgyűjteményben található recens és szubfosszilis magvakkal és termésekkel vetettük egybe.

A 26 próbában 27 növényfaj összesen 2443 db szenült és nem szenült állapotú mag/termését, valamint 3 db ételmaradványt találtunk (2. táblázat). Ebből a kultúrréteggel egykorú (szenült) 26 faj 2419 db mag/termése, 3 db ételmaradvány és megtartásuk miatt közelebből meg nem határozható 20 db mag/termés.

A próbák iszapolása során a próbákban egyéb szerves maradványok (puhatestű héjak, csontok, faszenek stb.) is előkerültek. Ezt minden esetben jeleztük (xxx=sok, xx=kevés, x=szórvány). Ezek a szerves maradványok egykori hulladékok lehettek.

A próbákban nem szenült magvakat és terméseket is találtunk: 16 db kőmagvú gyöngyköles és 8 db gyalogbodza makkocskát. (1. ábra) Ezek a recens, vagy közel recens fajok maradványai a jelen vagy a közelmúlt környezetéből származnak. Ezért az értékelésben ezeket a maradványokat nem vettem figyelembe. Mindenesetre fontos utalásokat tartalmaznak a lelőhely jelenlegi vegetációjára nézve.

Mivel minden esetben száraz lelőhelyekről van szó, ezért csak a szenült magvakat/terméseket ítéljük a kultúrrétegekkel egykorúnak. Ugyanis a levegőjárta talajban csak a faszenülés ad védelmet a talaj mikroorganizmusainak pusztításai ellen. A nem szenültek rövidebb-hosszabb idő alatt elkorhadnak, majd lebomlanak.

A szenült magvak és a termések nagyobb részben a gabonafélék szemtermései, kisebb részben azok gyomnövényei, illetve az egykori természetes környezetből származó fajok diasporái. Égett felületük tompán fényes, néha a korrodálódás miatt szivacsos. Semmiképpen nem telepégés maradványát látjuk bennük, hanem sokkal inkább tüzelés maradványai lehetnek. Valószínűleg nagyobb tömegű cséplési/tisztítási hulladékot égettek el a kemencékben. A fűtésre/tüzelésre szánt hulladék nagy része elégett, annak felső rétege teljes egészében oxidálódhatott, a mélyebb rétegekben lévők pedig indirekt redukció (levegőtől elzárt kémleteres hőhatás) révén faszenesedtek.

Mivel a magvak és termések különböző régészeti korokból származnak, ezért értékelésük is külön-külön kell, hogy történjen. Ami közös bennük, az a már fentebb említett feldolgozás és a környezetrekonstrukció elméleti alapja.

Az ásatások során előkerült, feltárt és meghatározott növényi leletek ökológiai viszonyainak elemzésével a tanatocönológia (tanatosz=halál, coenosisz=társulás) foglalkozik: következtet az egykori termőhelyre, rekonstruálja a flórát, a növénytársulásokat, tehát leírja a lelőhely környékének növény-tani viszonyait. Az egykori környezetből bekerült növényleletek összességét Willerding² nyomán „thanatocoenosys”-nak nevezzük.

Jacomet, Brombacher és Dick³ archaebotánikai leletekre Ellenberg nyomán⁴ adaptált növény-szociológiai és növényökológiai rendszere lehetővé teszi, hogy a szubfosszilis növényi maradványokat különböző sajátosságok alapján rendszerbe foglaljuk, és segítségükkel a lelőhelyre vonatkozóan bizonyos tanato-cönológiai következtetéseket vonhassunk le. Ez a számítógépes adatfeldolgozással egybekapcsolt elemzés figyelembe veszi azt is, hogy a növénytársulások összetétele az idők folyamán változik. Meghamisítaná a valóságot, ha a kimutatott fajokat a ma ismert társulási kategóriákba próbálnánk belekényszeríteni. Ugyanis a növénytársulások faji összetétele állandó változásban van. Ezért a szubfosszilis növényi maradványokra nem adaptálhatóak a mai társulási kategóriák, de a fajok termőhelyi igényei változatlanok. Az ökológiai vizsgálatoknál Soó és Kárpáti alapján⁵ figyelembe vettük a növényfajok nyugat-európai és Kárpát-medencei viszonyok közepette esetleg fennálló különbözőségeit.

Ezek az értékelésnél Jacomet⁶ nyomán használt élőhelyi kategóriák:

1. 1. = szubmerz vízínövény-társulás,
1. 2. = lebegő hínár,
1. 3. = diverz vízínövények,

² WILLERDING

³ JACOMET-BROMBACHER-DICK

⁴ ELLENBERG

⁵ SOÓ-KÁRPÁTI

⁶ JACOMET-BROMBACHER-DICK

- 2. 1. = nádas,
  - 2. 2. = magassásos,
  - 2. 3. = vízparti pionírok,
  - 3. = diverz vízparti növények,
  - 3. 1. = láprét,
  - 3. 2. = nedves évelők,
  - 4. 1. = törmelékerdő (nedves termőhelyű),
  - 4. 2. = ligeterdő,
  - 5. = világos keverékerdő (friss termőhelyű)
  - 6. = árnyékos erdő,
  - 7. 1. = erdőirtás,
  - 7. 2. = erdőszéli társulás (átlagos termőhelyű),
  - 7. 3. = erdőszéli társulás (száraz termőhelyű),
  - 8. 1. = nedves termőhelyű rét,
  - 8. 2 = átlagos termőhelyű rét,
  - 8. 3. = száraz rét és sziklagyep,
  - 9. 1. = kultúrnövény,
  - 9. 2. = tavaszi (kapás) gyom,
  - 9. 3. = őszi gabonagyom,
  - 10. 1. = nedves termőhelyű ruderália,
  - 10. 2. = átlagos termőhelyű ruderália,
  - 10. 3. = száraz termőhelyű ruderália,
- Diverz = különböző kategóriákhoz tartozó.

A növényzozológiai értékeléshez felhasználtuk még Árendásnak⁷ a növények hasznosíthatóságára kidolgozott antropogén kategóriái is. A módszer lényege, hogy a növényleleteket mesterséges származási kategóriákba soroljuk. Ezek a mesterséges kategóriák jól tükrözik a növényvilág és az ember kapcsolatát.

3. AZ EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

3.1. Neolitikum

A neolitikum időszakából egyetlen próba származik. Az 1. sír belsejéből vett mintában azonban mag/termésmaradványt nem találtunk.

3.2. Középső rézkor

A középső rézkor időszakához tartozó három próba egyazon (hulladék) gödörből, de annak különböző részéből származik. Mag és termés csak a gödör alsó és középső részéből került elő. Viszont háromszor több a középső részből, mint az alsó részből származó mag/termés. Összességében mégis

---

⁷ ÁRENDÁS

Hatsoros árpa

meglehetősen alacsony az ebből a korból származó fajok száma. A cereáliák olyan töredékesek voltak, hogy csak egyharmadukat sikerült fajra meghatározni. Ezek kivétel nélkül a hatsoros árpa szemtermései voltak. Ez egyébként jól beleillik a rézkor növénytermesztéséről eddig rendelkezésre álló gyér ismeretanyagba, miszerint a rézkorban a neolitikumhoz képest a növénytermesztés és az állattartás aránya az utóbbi irányába tolódott el, ami praktikusán a búzához

képest kevesebb gondoskodást igénylő árpa termesztését jelenti. Az akkor és ott lakók azonban nem nélkülözhatték a növényi alapú ételeket sem. Erre bizonyítékul a két darab szenült kenyér/kása töredék szolgál. Érdekes módon gyommagot nem is találtunk. Pedig a gyommagvak mennyiségéből és faji összetételéből indirekt módon lehetne következtetni a növénytermesztés színvonalára. A természeti környezetből származó fajok száma is alacsony. Annyi azonban bizonyosnak vehető, hogy a rézkori település környezetében nádas, vízjárta terület lehetett. Ugyanis a tavi káka a nádas öv jellegzetes faja, a sárga borkóro pedig közismerten nedves környezetben díszik. A környékben ligeterdő is lehetett, amint arra a murvás lórom utal.

3.3. Szkíta kor

A szkíta kori objektumokból, ami elsősorban gödröket jelent, kilenc próba archaeobotanikai anyaga származik. Ezek a szkíta korból származó növényi maradványok rendkívül nagy jelentőségűek, mert ez az első szkíta kori növénylelet együttes a Kárpát-medencéből. Segítségével következtetni tudunk a szkíták életmódjára, esetleges növénytermesztési szokására.

A közel ezer darab diaspóra döntő része gabonafélék tesz ki: 96%-ban gabonaszemek és a furca bicornis maradványok. A kapásgyomok magjai/termései 3%-ban részesednek. A maradék 1%-át az egykori természeti környezetből származó fajok magjai és termései adják. Mindez megerősíti feltételezésünket, hogy a leletanyagban talált fajok „mesterségesen indukált palaeobiocönosis társulás” (a gabonafélék a hozzájuk tartozó gyomfajokkal) tagjai.

Ha a gabonafélék faji összetételét a szemtermékek számának oldaláról vizsgáljuk meg, úgy arra a megállapításra jutunk, hogy a szkíta lakosság legfontosabb gabonaféléje a hatsoros árpa volt, de utána rögtön a tönke és a köles következnek. A búzák közül mindjárt kiemelkedik az ősibb pelyvás tönke. Ez a faj jól jellemzi a hazai őskort. Mindez azt bizonyítja, hogy az itt élők letelepült életmódot és változatos mezőgazdasági tevékenységet folytattak. A leletanyagból található

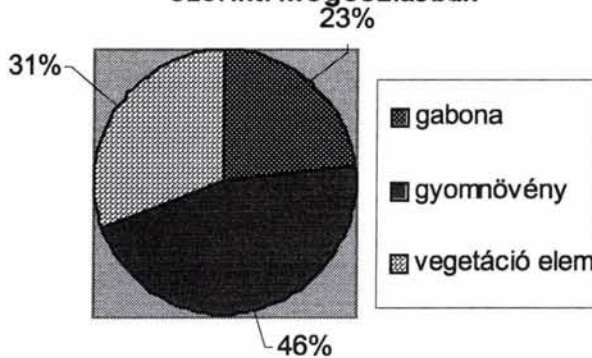
Tönke

egyéb gabonafélékből arra következtetünk, hogy további gabonafajokat is termesztettek, de alacsony egyedszámuk arra utal, hogy ezek alárendelt szerepet játszottak. Ezek a csupasz árpa és a szemterméseik alapján el nem különíthető, az őskort jellemző vetési/durum búza voltak. Egy konyhakerti hüvelyes növény, a kismagvú lencse magját is megtaláltuk.

A gyomnövények maradványai mellett talált tönke villák és árpa kalászsorsó töredékek mutatják, hogy a gabonát tisztították, valószínűleg szellették. Ezeket tisztítási maradékokat elégették, a szenült maradékok pedig gödörbe dobhatták, s így kerültek feltalálási helyükre, a gödrökbe.

A szkíta kori gyomfajok alacsony egyedszáma arra utal, hogy a termesztett gabona már átesett a tisztításon, amikor megégett. Az ebből a korból származó gabonagyomok magas növésűek. Jelenlétükből arra következtetünk, hogy a szalmaszár cca. kétharmad magasságában arattak, azaz nem sokkal a kalászsok alatt, ami valószínűleg sarlóval történt.

2. ábra. A fajok antropogén kategóriák szerinti megoszlásban

A gyomfajokból nemcsak erre, hanem arra is következtethetünk, hogy a gabonákat jobbra ősszel vetették. Ugyanis őszi vetésű gabonák életciklusához alkalmazkodott a szulákkese-rűfű, a ragadós galaj és a hélazab. A mezei tixszem inkább tavaszi vetésű gabonákat, kapás növényeket károsít. A fehér és pokolvar libatop utak, istállók környékének gyomfajai. Nitro-

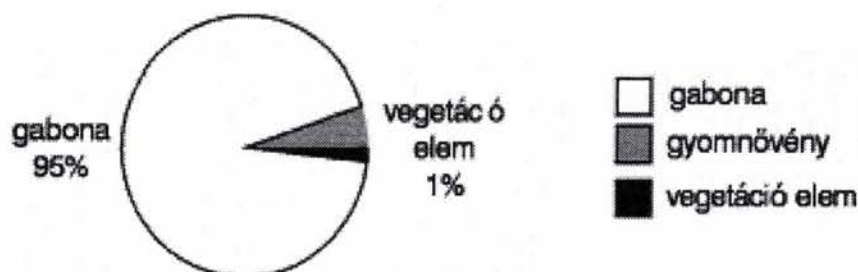
génkedvelő ruderaliák (emberi települések közeli, taposásos gyomtársulás tagjai), bár sokszor a gabonavetésekben és a kapások ágyásaiban is megtalálhatók.

A szkíta kori leletanyagban továbbra is megtalálható a tavi káka, ami megint csak környékbeli nádat feltételez. A telep környezetében rét is lehetett. Ez átlagos termőhelyű, egyes részein azonban – ahonnan a komlós lucerna származhat – kifejezetten száraz lehetett.

3.4. Árpád-kor

A jelen feldolgozásban bemutatott és az 1. lelőhelyről származó próbák (földminták) pontosan fele Árpád-kori. Valamennyi a XII–XIII. század időszakából való. Ezek elsősorban Árpád-kori veremházak belső és külső kemencéiből vett földminták. Több-kevesebb karpológiai maradvány valamennyi próbában volt, bár három: 374. objektum, 226. objektum árok, és a 229. számú külső kemencéből származó egyik próba semmiféle diaspóra maradványt nem tartalmazott.

3. ábra. A maradványok megoszlása

Amint azt már a bevezetőben említettük, a Szarvasgedén rekonstruált veremház környezetéből jelentős mennyiségű, tíz darab földminta került begyűjtésre. A veremház belső kemencéjéből és annak környezetéből hét darab (17–23. számú próbák), annak külső kemencéjéből pedig három (24–26. számú próbák) minta származik.

A magvak döntő részben három próbából származnak: a 15–16. próbát jelentő 319. számú kemencéből és a 23. számú próbából, azaz a rekonstrukcióra kiválasztott veremház belső kemencéjéből. Éppen ezért nem állunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy ezek a diasporák elégetésre (fűtésre/főzésre) szánt hulladékból visszamaradt, faszénült átégett részek.

Elvégezvén a növénytani leletanyag fajok és maradványok szerinti ökológiai értékelését, megállapíthatjuk, hogy a szenült diaspórák nagy része gabonaféle (2., 3. ábrák).

Az Árpád-kor más lelőhelyeinek megfelelően itt is megtalálni a hatsoros árpát, a pelyvás búzáknál fejlettebb vetési búzát, a sarkos szemtermésű törpebúzát, a rozst és természetesen az elmaradhatatlan kásanövényt, a kölest. Éppen ezért meglepő, hogy itt pelyvás búza, jelesül a tönke szemtermések és annak pelyvátlanításából származó villa maradványok is előfordulnak. Amennyiben nem a kultúrrétegek földjének keveredéséről van szó, úgy ez ebben a korban furcsa, szokatlan, mégsem egyedülálló jelenség. Ugyanis az eddigi archaeobotanikai leletek azt mutatják, hogy a népvándorláskor elmúltával az Alföldön is felhagytak a pelyvás búzák: alakor, tönke, tönköly természetével. Eddig egyetlen lelőhelyen: Endrőd 170., ugyancsak Árpád-kori telep feltárásából származó régészeti-növénytani leletanyagában talákoztunk a tönke ilyen kései előfordulásával.⁸ A tönke a honfoglalás után is megmaradt, mint az Alföld korábbi (őskori és népvándorlás kori) kultúráinak jellegzetes képviselője, de természetése jelentéktelenné vált. A Duna, mely történeti, de florisztikai határ is egyben úgy tűnik a növénytermesztés szempontjából is két részre osztotta az országot: egy archaikusabb növényeket is megtermő Alföldre (lásd a tönke természetése) és egy fejlettebb, a római agrikultúra hagyományait is magába ötvöző Dunántúlra.

A gabonafélék szemterméseinek számát vizsgálva szembetűnő, a hatsoros árpa dominanciája. (4. ábra) Azt megmondani nem tudjuk, hogy takarmányozásra, vagy étkezésre természetették-e? Árnyaltabb lenne a kép, ha a több mint félszáz gabona szemtermés maradványt sikerült volna fajra azonosítani. Sajnos azok töredékes volta miatt erre nem volt lehetőség. Itt jegyezzük meg, hogy az árpa és a köles természetésének túlsúlya mindig is a gyorsmozgású, állattartó népek jellegzetessége volt. Ugyanis ezeknek a fajoknak a tenyésztése rövid és viszonylag kevés gondoskodást igényelnek. Sőt a köles másodvetése is elképzelhető. Nem zárható ki tehát, hogy az itt élők növénytermesztésükben és táplálkozásukban bizonyos fokig megőrizték a steppei nomád hagyományokat. Ezt látszik alátámasztani, hogy a rekonstrukcióra kiválasztott ház kemencéjének földjében (23. próba) szenült ételdarabkát találtunk, melyben sokkal inkább kása, mint kenyér maradványát véljük felismerni.

A további, már említett gabonafajok szemterméseinek száma alacsony, így

Törpebúza

⁸ Jankovich Dénes ásatása, publikálás alatt.

egymáshoz való arányuk kiszámításának nem lenne értelme, pedig ebből következtetni lehetne azoknak a termesztésben betöltött jelentőségére. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy az itt élők változatos gabonatermesztést folytattak. A már említett fajokon túl termesztették itt a hexaploid vetési- vagy kenyérbúzát, a hazai középkorra jellemző csupasz, jellegzetesen sarkos szemtermésű törpebúzát és a rozsot is. Erre a korra egyébként is jellemző volt a búza és a rozs együttes vetése (lásd abajdoc = *Triticum mixtum*).

Meglepő a konyhakerti növények teljes hiánya, hiszen termelékeny szántóföldi növénytermelés csak ott alakulhatott ki, ahol megfelelő szintű konyhakerti termesztés is párosult hozzá. Azonban ez még nem jelenti azt, hogy nem volt ilyen, mivel itt cséplési hulladékról van szó, így érthető, a hüvelyes maradványok hiánya.

Az egykori lakosok nemcsak gabonát termesztettek, hanem vitaminokban gazdag vadon termő gyümölcsöket is gyűjtögettek illetve fogyasztottak. A vadalma a közeli ligeterdőből kerülhetett a telepre.

A gyomfajok magjainak/terméseinek száma igen tetemes: 12 faj, 56 db diaspóra. A régészeti korokból származó gyomfajok maradványai mindig az adott kor gabonatisztításának eredményességével (vagy eredménytelenségével) hozható kapcsolatba. Hogy az Árpád-kori próbákban talált gyomfajok száma meglehetősen magas, az azzal magyarázható, hogy ezek égetésre szánt cséplési, tisztítási hulladékok voltak, és semmiképpen nem ételkészítés maradványai. Amennyiben ételkészítés maradványai lettek volna, úgy a gabonaszemek között kevesebb lenne a gyom, és nem fordulna elő közöttük pelyvalevél, mert arra a múltban is vigyáztak, hogy az őrlésre szánt gabonaszemek között ne legyen ilyen, a lisztet kesernyessé tevő pelyvadaráb, illetve a lisztet mérgező gyommag. (Ilyen, pl. a leletanyag-

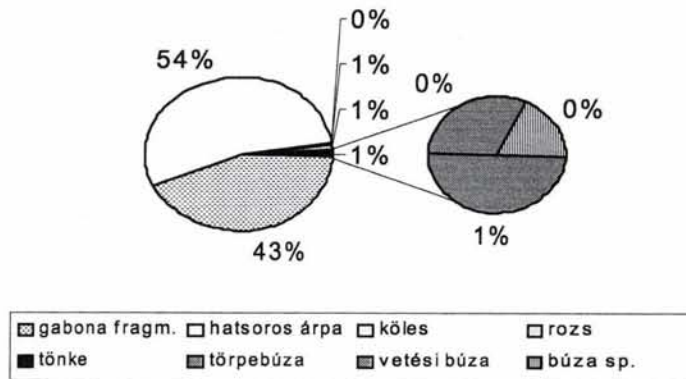
ban is megtalált beléndek, mely lisztbe őrölve súlyos mérgezés okozója lehetett volna.) A felhasználásra szánt gabonát szeleléssel, szitálással, szemenszedéssel tisztították meg, és az ocsút, mely a gyommagok mellett zsiszikes és egyéb károsított vagy csak könnyebb fajsúlyú gabonaszemeket, pelyvaleveleket és más hulladékot is tartalmazott, vagy állatokkal etették fel, vagy elégették. Ezért fordulnak elő itt, a ház belső és külső kemencéjéből vett földmintákban. (Nyilván a tüzelés során megégték, és a kemencékből kiestek.)

A gyomnövények nagy része gabonagyom (*Secalietea*) faj: mezei rozsnok, vadkáposzta, szulákkeserűfű, gyanús galaj, beléndek, fehér somkóró, vetési bükköny. Ezen fajok őszi vetésű gabona gazdanövényekre (búzák, rozs, esetleg őszi árpa) utalnak. A gyomnövények kisebbik hányada tavaszi vetésű gabona (pl. tavaszi árpa, köles), más néven kapás gyomtársulás (*Polygono-Chenopodietalia*) tagjai: apró ujjasmuhar, sallangos gémorrr.

Szálkás vetési
búza

4. ábra. A gabonafélék maradványainak megoszlása

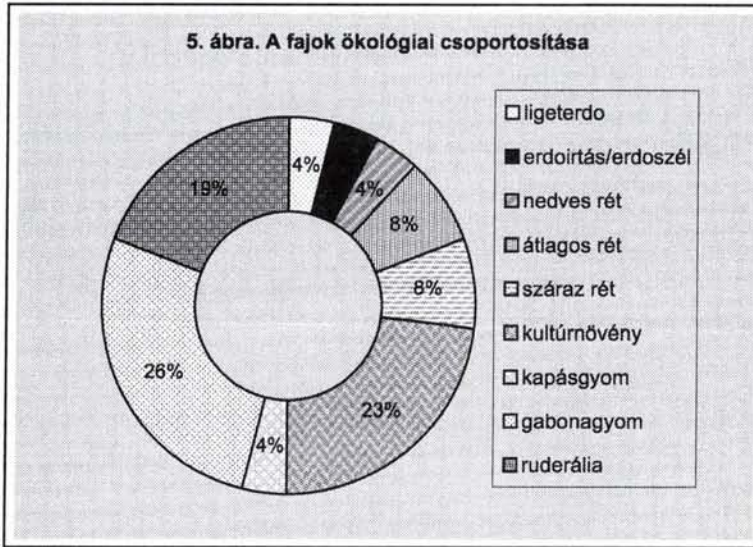

Az egykori környezetből származó magvak száma alacsony (5. ábra). Mindez erős kultúrhatást mutat: ún. palaeo-biocönosis társulással van dolgunk, azaz a termesztett gabonafélék a hozzájuk tartozó gyomflórával, szórványként az egykori környezet elemeivel.

A fehér és pokolvar libatop tavaszi vetésű gabonák/kapások gyomnövényeként is számba jöhet, de utak, istállók, házak környékén is előfordul, csak úgy, mint az egérárpa és a porcsin keserűfű. Hogy pontosan miként és hol voltak annak idején nem tudjuk, az azonban tény, hogy ezek a ruderaliák (taposásos gyomtársulás fajai) megtalálhatóak minden olyan emberi behatásnak kitett területen (árkok, utak mentén, töltésoldalakon, parlagon, épületek környékén), ahol a talaj nitrogénben gazdag, esetleg trágyázott. Utak mellett, házak környékén, istállók mögött seregesen nőnek. Ami pedig ezen fajok ökológiai igényét illeti, az átlagos termőhelyű, tehát a nem nedves, de nem is túl száraz, taposott részeket kedvelik.

Ha az egykori természeti környezetből bekerült fajok száma gyér is, jelenlétükből mégis arra következtetünk, hogy változatos lehetett. (6. ábra) Az egykori (közeli) inkább száraz, semmint nedves rétről kerülhettek be a réti imola, tejoltó galaj, komlós lucerna, esetleg a fent már említett fehér somkóró diaspórái. Volt a rétnak nedvesebb része is, legalábbis erre utal a mezei lórom makk. A telephez közeli rét átlagos termőhelyű részeiről származhattak a lándzsás útifű félkaszatok, de az sem kizárt, hogy a tavaszi vetésű gabonák gyomnövénye volt. Ezek a rétről származó diaspórák állatok révén, szél útján, vagy egyszerűen csak takarítással kerülhettek az elégetni szánt gabonacséplési/tisztítási maradványok közé.

Megítélésünk szerint az Árpád-kori leletanyagban a földi bodza, mint irtásnövény bukkan fel, így minden valószínűség szerint az itt élők irtással veték birtokba szántóföldjeiket.

Itt jegyezzük meg, hogy a leletanyagban számos olyan fajt is találunk, amely színezékként (vadalma, földi bodza) és gyógynövényként (ragadós galaj, beléndek vagy csábítófű, lándzsás útifű, gyalog- vagy földi bodza) is hasznosítható. Ezért más összefüggésben ezek gyűjtögetését sem zárhatjuk ki.

4. AZ ÁRPÁD-KOR NÖVÉNYTERMESZTÉSÉRE LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Az elvégzett archaeobotanikai vizsgálatok szerint a neolitikum óta folyamatosan lakott az 1. számú lelőhelyet jelentő Rákospalota-Újmajor vidéke. A neolitikumtól a középső rézkoron és a szkíta koron át az Árpád-kor felé haladva egyre több régészeti objektum, és bennük mind több archaeobotanikai maradvány található. Ezekben rendszeresen előfordulnak az egykori nedves környezetből származó növényfajok. Ebből következően a megtelepedésre és a növénytermesztésre alkalmas részek elsősorban az ármentes területek peremei voltak. A mocsarak növény és állatvilága folyamatos táplálékot szolgáltatott ember és állat számára egyaránt, a levonuló árhullámok után bőségesen nőtt a fű és ivóvízben sem volt hiány. Mégis valamennyi korban találtunk növénytermesztésből származó maradványt. Különösen így volt ez az Árpád-korban, mikoris a gabonafajok diverzitásából következően a növénytermesztés jelentette a fő élelemforrást. A környezet, de az akkori klíma is kiváló lehetőséget biztosított a gabonafélék termesztésére.

A napjainkig is tartó szubatlantikus fázis (kezdeté i. e. 600), egyes vélemények szerint a jelenkor – kezdeté i. sz. 100–800–1200 – időszakában⁹ a palinológusok és klímaökológusok „kis klímaoptimumról” (Little Climatic Optimum) beszélnek.¹⁰

A „kis klímaoptimum” (Little Climatic Optimum) időszaka (800–1200) az elmúlt kétezer év legmelegebb időszaka volt. A klíma 1000-tól fokozatosan nedvesedett, de karakterisztikussá csak a XIII. századtól vált. Az Alföldön ekkor viszonylagos szárazság volt. Alföldje vízrajz tekintetében is jelentős mértékben különbözött a maitól.¹¹ A Tisza és mellékfolyóit kiterjedt árterek, lápok és mocsarak kísérték. A szatmár–bereg-i lápokhoz a Hortobágy, Nagykunság vizenyős részei, a két Sárrét és folyók (Bodrog, Tisza, Kőrös, Maros) vízzel telt süllyedékei és a Marostól délre eső lápok kapcsolódtak. Csak az ármentes térszínnek biztosították átjárását. A honfoglalás időszakában a történelmi Magyarország területének cca. egynolcad, a mai ország területére vetítve cca. egynegyed részét borította időszakosan vagy folyamatosan víz.¹² 1200-tól hűvössé–csapadékossá vált az időjárás. Kezdték a hűvös, nedves nyarak extrém hideg telekkel párosulni. Ez az „Early Medieval Cool Period” 1450-ig tartott. De a kora Árpád-korban az éghajlat a növénytermesztésre még igen kedvező: még viszonylag száraz és meleg volt.

Az Árpád-kor időszakából viszonylag sok növénytani leletanyag áll rendelkezésünkre.¹³ A Kardoskútról és Tiszaörvényről származó köles maradványok is alátámasztják azt a feltételezést, hogy az Alföldön a honfoglalást követő időszakban, ha bizonyos korlátok között is, de az ott élők tovább folytat-

⁹ JÁRAINÉ-KOMLÓDI

¹⁰ RÁCZ

¹¹ SOMOGYI

¹² SOMOGYI

¹³ HARTYÁNYI-NOVÁKI-PATAY; HARTYÁNYI-NOVÁKI

ták félnomád gazdálkodásukat. Az Endrődön feltárt már említett kora Árpád-kori házak és gödrök régészeti növénytani leletanyaga szerint azonban már a szántóföldi növényter-mesztés is elkezdődött. Így volt ez a most megvizsgált Árpád-kori telep életében is. A szemtermések mennyiségéből arra következtetünk, hogy az Alföldön még jó ideig az árpa és a köles maradt a fő termény. Termesztették ugyan az agrotechnikailag igényesebb csupasz szemtermésű vetési búzát és rozst, de nem felejtkeztek el a korábbi korszakok fő kenyérgabonájának, a pelyvás tönke búza termesztéséről sem.

Köles

Ezzel szemben a Dunától nyugatra eső részek XI. századi lelőhelyeinek: Keszthely–Halászcsernye, Esztergom–Kovácsi, növénytani leletanyagát a hosszabb tenyészidejű és értékesebb gabonafélék, elsősorban a vetési búza és a rozst termesztése jellemzi. Ezek a gabonafélék magas szintű agrotechnikát és folyamatos gondozást, következésképpen állandó helybennlakást igényelnek. Ráadásul a soproni és honti kora Árpád-kori ispánsági várakból, azaz a megszilárduló feudális rend és termelési mód központjaiból származó cereáliák már faji összetételükben megegyeznek a nyugati országok hasonló korú leleteivel.¹⁴

Az alföldi ásatások (pl. Cegléd–Madarászhalom) gabonaleletei csak jó egy évszázad elteltével, a XII–XIII. században kezdenek faji összetételükben megegyezést mutatni a dunántúliakkal, ami azt jelenti, hogy a vetőmagváltás ekkora befejeződött be, és a lakosság a XII–XIII. századra az Alföldön is letelepedetté vált. Előtérbe került a nagy beltartalmi értékű, de folyamatos gondoskodást igénylő vetési búza és a rozst termesztése. A köles jelentősége visszaesett, de mint kásanövény az újkorig termesztésben maradt. Az Árpád-kor növényleletei között ugyan nem szerepel a zab, de elsősorban nyelvészeti alapon ismeretét/termesztését nem zárjuk ki, bár annak mértéke mindenképpen jelentéktelen lehetett. Okleveles adatok szerint jelentősége csak a XIII századtól növekedett meg.¹⁵

Feltételezzük, hogy az Árpád-korban még jó ideig termesztették a honfoglalás idején minden valószínűség szerint az új hazába magukkal hozott gabonaféléket. A letelepedés után a gazdálkodók az itt talált népektől, vagy a betelepült nyugati „hos-pesek” útján is vetőmaghoz juthattak.

¹⁴ HARTYÁNYI

¹⁵ GAÁL

Arra, hogy már a korai időkben is létezett konyhakerti növénykultúránk, Visegrád–Várkert dűlő IX–XI. századi településének feltárásából származó főzelék, lencse és lencsebükköny magvakkal teli tál töredéke, és az Endrődön talált kora Árpád-kori lencse és borsó magvak utalnak.

Már az Árpád-korban elterjedt volt a búza és a rozs együttes termesztése. Az abajdoc (abenác, abajdos) elegyest jelent. „Kétszeres”-nek, „Triticum mixtum”-nak, „cerealiam promiscum”-nak is nevezték. I. László király arról rendelkezett, hogy a tizedet ne elegyes gabonában, hanem külön vegyék: „In annonā vero commixtum non accipiat, sed separatim”.¹⁶ A búzát és a rozst

nem utólag keverték össze, hanem így is vetették. Elsősorban biztonsági okokból termesztették. Amennyiben az egyik faj valamilyen ok folytán nem ért volna be, úgy a másik még termést hozhatott.

Az Árpád-kor szántóvetőinek életét megkeseríthette a sok gyomnövény. A régészek által feltárt házak, gödrök gabona leletei többnyire ugyan már tisztított és készletezett, azaz felhasználás előtt álló állapotban voltak, mégis bennük meglepően sok gyomnövény magját találni meg. Ezek eltávolítása a korabeli tisztítási eljárásokkal, mely elsősorban a szórás és a szelelést, esetleg a szemenszedést jelentette, nehezen vagy egyáltalán nem volt megoldható. Különösen a mérgező konkoly (*Agrostemma githago*) magja fordul elő gyakorta, amely ha lisztbe került, komoly mérgezéseket okozhatott. Érdekes módon itt nem találtuk meg magját. Kisebb mértékben, de rendszerint megtalálni még a szulákkeserűfű, ragadós galaj, gabonarozsnok, mezei csormolya, porcsin keserűfű, baracklevelű keserűfű, apró szulák, tarlóvirág, hélazab, libatop fajok magjait/terméseit. Jelenlétük megerősíti az őszi vetésű gabonák helyi termesztését, ami egyrésztől a lete-lepülés fontos bizonyítéka, másrésztől a gyomfajok magjaiból az is kiolvasható, hogy alacsonyban, valószínűleg kaszával arattak.

A növénytermesztés a honfoglalástól a XII–XIII. századig egységes folyamatot, törésmentes fejlődést mutat. Nem ismerhető fel benne, bár kétségkívül erős hatással voltak a betelepülő magyarokra a morva–frank földművelési, növénytermesztési ismeretek, ugyanakkor a későavar és egyéb korábbi ismeretek beolvadásával is számolni kell. A feudális állam kialakulásával az ismeretek, csakúgy, mint az itt élő népek hamar egységbe kovácsolódtak, s a

¹⁶ Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp. 1899. 64. p.

szolgáltatások, a kereskedelem, a külföldről beáramló ismeretek, a központosított királyi hatalom, a birtokrendszer kialakulása, a vallási szokások, az írásbeliség elterjedése révén a vetőmagok, növénytermesztési ismeretek és a dinamikusan fejlődő eszközanyag eljuthatott az ország valamennyi részébe.

Az Árpád-kori ásatásokból előkerült növénytani leletanyag az akkor élt ember növénytermesztésének, növényismeretének pontos és hű tükré. Alkalmas a helyi írott és ikonográfiai források ellenőrzésére. A növénytani leletanyag ugyanis fontos utalásokat tartalmaz a táplálkozási szokásokra, növényfelhasználásra és az egykori természeti környezetre vonatkozóan. Rákospalota-Újmajor 1. számú lelőhelyének növénytani leletanyaga nagy segítséget jelent a korszak jobb megismerésében.

ARCHAEOBOTANICAL ANALYSIS OF THE BOTANICAL REMAINS
COLLECTED FROM THE 1996 EXCAVATIONS AT THE MOTORWAY M0 SITE
NO.1 RÁKOSPALOTA-ÚJMAJOR

In 1996 archaeological excavations were conducted tracing the route of the would-be motorway M0 in the area of Rákospalota-Újmajor. From archaeological objects, dating back to various periods, found at site No. 1 twenty-six examples of soil were collected for archaeobotanical analysis.

In the example from the Neolith Period there were no remains of crop.

In the example from the Middle Copper Age the number of indicated species is low. From the cultivated plants it is only the grains of the six-row barley that could have been found. However, this data fits the otherwise scattered knowledge about Copper Age agriculture, i.e. compared to the Neolith Period, in the Copper Age the proportion of animal keeping and cultivation increased to the latter one.

The objects from Scythian times were richer in archaeobotanical finds. The majority of the almost thousand items comprises of cereals: six-row barley, eincorn and sorghum, but seeds of lentil were also found. These botanical finds of the Scythian times are of enormous importance because they are the only remains of their period from the Carpathian Basin. Seeds of rush are still present in the Scythian-period material, which suggests the prevalence of a nearby wetland.

Half of the examples from site No. 1 come from the Árpáadian Age. All of them date back to the 12th-13th centuries. The soil has been taken mainly from indoor and outdoor ovens of Árpáadian Age pithouses. The reconstruction of one pithouse was built at the Szarvasgede Biohistory Farm in autumn 1997. The majority of the carbonated seeds come from the indoor and outdoor oven of the building. Probably, they are the remains of the waste used for the fire. The majority of them consists of cereals: six-row barley, wheat, rye and sorghum. Also eincorn was identified. The inhabitants of those times did not only grow cereals but collected and ate wild fruits too, which were rich in vitamins. The crab-apple could have come from the nearby woodland. The majority of the identified weeds are Secalietea, whereas the rest belong to Polygono-Chenopodietalia. There is a lot of Ruderalia. Though the number of species belonging to the natural environment is few, they suggest a variety of clearings meadows and riverines. The archaeo-botanical finds from the motorway excavation at Rákospalota-Újmajor fits in the series of other finds from the period. From the number of seeds it can be concluded that the people living east of the Danube, despite their settling down, maintained their semi-nomade traditions of cultivation, their main crops remaining barley and sorghum. Though they also grew agrotechnically more delicate naked forms of wheat and rye they did not forget the main bread crop of preceding periods, the Eincorn.

1. táblázat. Az M0. 1. lelőhely próbáinak származása										
Próbaszám	Lelőhely	Időpont	Kora	Iszapolás előtti tömeg	Csont	Faszén	Fa	Csiga	Kerámia	Rovar fragm.
1.	1. sír belsejéből, neolitikus edény melléklet	10/25/95	neolitikus	4 kg	xx					
2.	179. objektum középső része	5/9/96	középső rézkor	12 kg	xxx	xxx		x		
3.	179. objektum 1. réteg	5/8/96	középső rézkor	20 kg	xx	xxx			x	
4.	179. objektum alsó réteg	5/8/96	középső rézkor	18 kg	xxx	xx		x		x
5.	189. objektum	5/30/96	szkíta kor	23 kg	xx	xx		x	xx	
6.	218. objektum	5/30/96	szkíta kor	25 kg	xx	xxx		xx	x	x
7.	190. objektum	1996.	szkíta kor	20 kg	xx	xxx		x	xx	x
8.	254. gödör	5/28/96	szkíta kor	22 kg	xxx	xxx		xx	xx	x
9.	237. gödör	5/30/96	szkíta kor	15 kg	xxx	x		xx	x	x
10.	259. objektum külső réteg	5/28/96	szkíta kor	24 kg	x	xxx		x		
11.	250. objektum	1996.	szkíta kor	20 kg	x	xxx		x	xxx	x
12.	260. objektum, tüzelőhelyről	6/4/96	szkíta kor	18 kg	xx	xx			xxx	
13.	187. objektum	5/30/96	szkíta kor	27 kg	x	xxx		x	xxx	
14.	374. objektum, ÉK	10/18/96	Árpád-kor	12 kg	x	x				x
15.	319. objektum, 1. negyed, kemence	7/18/96	Árpád-kor	28 kg	x	xxx		x		x
16.	319. objektum KNy-i metszettel I-IV. rétege, kemence	7/29/96	Árpád-kor	22 kg				x		
17.	226. ház kemencéjének omladékából	6/19/96	Árpád-kor	10 kg	x	x		x		
18.	226. ház 3. negyed/gödör	6/12/96	Árpád-kor	5 kg	xx	x		x		x
19.	226. ház, kemence	6/19/96	Árpád-kor	7 kg	x			x		
20.	226. ház 1. árok	6/7/96	Árpád-kor	20 kg	x			x		
21.	226. ház, kemence	6/3/96	Árpád-kor	14 kg		x		x		x
22.	224. kemence előtti gödör	6/3/96	Árpád-kor	18 kg		x		x		x
23.	226. ház 1. negyedéből	6/10/96	Árpád-kor	25 kg	x	xxx		x		x
24.	229. objektum.	6/10/96	Árpád-kor	14 kg	x	x				
25.	229. objektum	5/3/96	Árpád-kor	4 kg		x				
26.	229. objektum	5/3/96	Árpád-kor	6 kg		x	x	x		

Jelmagyarázat: xxx=sok, xx=kevés, x=szórvány

Folytatás								
Próbaszám	Leelőhely	Halpikkely	Szilex	Fog	Patics	Salak olvadék	Levél fragm.	Tojásbéj fragm.
1.	1. sír belsejéből, neolit edény melléklet							
2.	179. objektum középső része							
3.	179. objektum 1. réteg							
4.	179. objektum alsó réteg							
5.	189. objektum	x	x					
6.	218. objektum	x		x				/
7.	190. objektum				xx			
8.	254. gödör					xx	x	
9.	237. gödör							
10.	259. objektum külső réteg	x						
11.	250. objektum	x						
12.	260. objektum, tüzelőhelyről							
13.	187. objektum							
14.	374. objektum, ÉK							
15.	319. objektum, 1. negyed, kemence				xxx			
16.	319. objektum KNY-i metszettel I-IV. rétege, kemence				xxx			
17.	226. ház kemencéjének omladékából				xxx			
18.	226. ház harmadik negyed/gödör	x						x
19.	226. ház				xx			
20.	226. ház 1. árok				xxx			
21.	226. ház, kemence				x			
22.	224. kemence előtti gödör				x			
23.	226. ház 1. negyedéből							
24.	229. objektum.				xxx			
25.	229. objektum				xx			
26.	229. objektum							

2. táblázat. Az M0. 1. leőhely próbáinak növényletelei

Faj	Növénycsalád	Magyar név	Maradvány	Ökocsoport	Állapot	Neolitikum	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	Összesen
						Középső rézko	Középső rézko	Középső rézko	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Szkíta kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	Arpád-kor	
Anagallis arvensis	Primulaceae	mezei tikszem	mag	9.2.	szenült																												7
Avena cf. fatua	Poaceae	hélazab	peyvás szemtermés	9.3.	szenült						1	2																					3
Brassica campestris	Brassicaceae	vadkáposzta	mag	9.3.	szenült																											3	
Brassicaceae	Brassicaceae	káposztaféle	mag		szenült								1																			1	
Bromus arvensis	Poaceae	mezei rozsnok	csupasz szemtermés	9.3.	szenült																	1										1	
Centaurea jacea	Asteraceae	réti imola	kaszat	8.2.	szenült																	1										1	
Cerealia fragm.	Poaceae	gabonaféle	szemtermés	9.1.	szenült		28		6	78	97	23		4	26	297	21	4			125	155	18	13	5		5	223		23	1151		
Chenopodiaceae	Chenopodiaceae	libatopféle	makkocská		szenült																											1	
Chenopodium album	Chenopodiaceae	fehér libatop	mag	10.2./9.3./9.2.	szenült						3										6	5		1				25				40	
Chenopodium hybridum	Chenopodiaceae	pokolvar libatop	mag	10.2./9.2.	szenült																											1	
Digitaria ischaenum	Poaceae	apró újjasmuhar	csupasz szem	10.2./9.2.	szenült																											1	
Fallopia convolvulus	Polygonaceae	szulákkeserűfű	makk	9.3.	szenült								1		1						1											6	
Galium aparine	Rubiaceae	ragadós galaj	félkaszat	9.3./10./7.2.	szenült						1																					1	
Galium spurium	Rubiaceae	gyanús galaj	félkaszat	9.3.	szenült																	1	1									4	
Galium verum	Rubiaceae	tejtöltő galaj	félkaszat	8.3./7.3.	szenült																	1										1	
Geranium cf. dissectum	Geraniaceae	sallangos gólyaorr	mag	9.2.	szenült																											1	
Hordeum cf. murinum	Poaceae	egérárpa	peyvás szemtermés	10.2./9.3.	szenült																											1	
Hordeum vulgare	Poaceae	árpa	peyvás szemtermés	9.1.	szenült							2																				2	
Hordeum vulgare ssp. hexastichum	Poaceae	hatsoros árpa	peyvás szemtermés	9.1.	szenült		22		8	9	100	18	5	5	16	85	19				342	121		1			1	2	261			1015	
Hordeum vulgare ssp. hexastichum	Poaceae	hatsoros árpa	kalászorsó tag	9.1.	szenült						1																					1	
Hordeum vulgare var. nudum	Poaceae	csupasz árpa	csupasz szemtermés	9.1.	szenült																											1	
Hycosyamus niger	Solanaceae	beléndék	mag	9.3./10.3.	szenült																											3	
Indet.		nem meghatározott	mag/termés töredék		szenült							3				1	5				6	7	1							3	29		
Lens culinaris subsp. microsperma	Papilionaceae	kismagvú lencse	mag	9.1.	szenült																											1	
Lithospermum arvense	Boraginaceae	kömagvú gyöngyköles	makkocská	9.3	nem szenült																	13	3									16	
Malus silvestris	Rosaceae	vadalma	mag töredék	4.2.	szenült																		1									1	
Medicago lupulina	Papilionaceae	komló lucerna	mag	8.3.	szenült						2	1											1									4	
Medicago sp.	Papilionaceae	lucerna	mag	diverz	szenült																											2	
Melilotus albus	Papilionaceae	fehér somkóró	mag	9.3./8.3.	szenült																											1	
Panicum miliaceum	Poaceae	köles	csupasz (hántolt) szem	9.1.	szenült					2	3	11				3	16	1														41	
Panicum miliaceum	Poaceae	köles	peyvás szemtermés	9.1.	szenült									1																		2	
Plantago lanceolata	Plantaginaceae	lándzsás útifű	félkaszat	8.2./9.2.	szenült																											2	
Poaceae	Poaceae	pázsitfűféle	kalászorsó tag		szenült																											2	
Poaceae nodus	Poaceae	pázsitfűféle	szárcsomó		szenült																											1	
Polygonum aviculare	Polygonaceae	porcsin keserűfű	makk	10.2.	szenült																											2	
Rumex acetosa	Polygonaceae	mezei lórom	makk	8.1.	szenült																											1	
Rumex conglomeratus	Polygonaceae	murvás lórom	makkocská	4.2./7.1.	szenült																	1										2	
Sambucus ebulus	Caprifoliaceae	gyalogbodza	csonthéjas mag	7.1./7.2./10.2.	nem szenült																	6	2									8	
Sambucus ebulus	Caprifoliaceae	gyalogbodza	csonthéjas mag	7.1.	szenült																											3	
Schoenoplectus lacustris	Cyperaceae	tavi káka	makk	2.1.	szenült						1																					2	
Socale cereale	Poaceae	rozsa	csupasz szemtermés	9.1.	szenült																											9	
Thalictrum flavum	Ranunculaceae	sárga borkóró	makkocská	3.2.	szenült																											1	
Triticum aestivum ssp. vulgare	Poaceae	vetési búza	csupasz szemtermés	9.1.	szenült																											5	
Triticum aestivum/durum	Poaceae	vetési/durum búza	csupasz szemtermés	9.1.	szenült																											5	
Triticum aestivum ssp. compactum	Poaceae	tőpébúza	csupasz szemtermés	9.1.	szenült																											8	
Triticum sp.	Poaceae	búza	csupasz szemtermés	9.1.	szenült																											6	
Triticum turgidum ssp. dicoccum	Poaceae	tonke	csupasz szemtermés	9.1.	szenült						2	13	3		1	2																36	
Triticum turgidum ssp. dicoccum	Poaceae	tonke	furca bicornis (villa)	9.1.	szenült						1	2																				4	
Vicia angustifolia	Papilionaceae	vetési bükköny	mag	9.3.	szenült																											1	
cf. Vicia sp.	Papilionaceae	bükköny	mag	Diverz	szenült																											1	
Élelmiszermaradvány			töredék		szenült																											3	
Összesen							0	55	0	15	94	224	63	5	12	49	409	59	6	0	521	305	21	19	5	0	2	10	547	0	1	24	2446

Összesen (szenült és nem szenült): 27 faj, 2443 db mag/termés, 3 db ételmaradvány, a kultúrréteggel egykorú (szenült): 26 faj, 2419 db mag/termés, 3 db ételmaradvány

Takács Miklós

LAKÓHÁZ-REKONSTRUKCIÓK AZ ÁRPÁD-KORI TELEPKUTATÁSBAN (TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS)

A magyar középkorkutatásban már régóta, több mint száz éve felvetődött a kérdés, milyenek is lehettek az Árpád-kori közrendűek lakókörülményei.¹ Az e problematika iránti érdeklődést minden kétségen felül pozitívnak kell tekintenünk, mert már a XIX–XX. század fordulóján is szélesítette a hosszú ideig még alapvetően politikatörténeti beállítottságú középkor-kutatás határait. Másrészt azonban azt is ki kell mondani, hogy igen hosszú ideig – több mint fél évszázadon át – folyt e kérdéskör elemzése oly módon, hogy nem állott rendelkezésre kielégítő mennyiségű és minőségű forrásanyag. Elsőként a néprajz kutatói között tűntek fel olyan szakemberek, akik – a nagyközönség számára írott, úgynevezett népszerűsítő összefoglalások egy-egy mondatának, illetve rövid bekezdésének összeállításán túl is – igyekeztek kideríteni az Árpád-kori közrendűek hajlékának részleteit. Első helyen Herman Ottó nevére kell utalni, aki a kortársai és saját maga által leírt kerek halászkunyhó (1. ábra) ősmagyar kori, azaz honfoglalás előtti eredete, és ezáltal a vizsgált hajléktípus építésének folyamatos fennmaradása – tehát közvetve a középkori létezése – mellett érvelt.² Herman Ottónál jóval nagyobb hatásúaknak bizonyultak Bátky Zsigmond azon elemzései, amelyekben a magyar néprajz klasszikusa az úgynevezett háromszatú parasztház történeti gyökereit igyekezett feltárni.³ Az általa alkalmazott „kultúrmorfológiai” vizsgálati módszer értékelése során azonban feltétlenül szükséges szem előtt tartani azt, hogy a

---

¹ Lásd pl.: MARCZALI 665.

² HERMAN 1887, 470–471; részleteit újraközi: KÓSA 103–325; HERMAN 1899.a. 15–16, 41–50; és HERMAN 1899.b. 284–285; reprint: KÓSA 411–417. Herman O. gondolatmenetét elfogadta BÁTKY 1930.c. 7–14; BÁTKY 1941. 142–143; a régészek közül pedig SZABÓ K. 12–27; LÁSZLÓ 1944, 302–303. A kerek ház folyamatos használata melletti érveket bírálta néprajzi oldalról: VAJKAI 4; KOROMPAY 70–80; régészeti oldalról pedig MÉRI 1952. 54. A közelmúltban tárgyalta igen nagy (talán túlzott?) hangsúllyal a finnugor kerek ház továbbélésének problematikáját CSILLÉRY 1970.b. 31–43; valamint CSILLÉRY 1982. 11–22.

³ BÁTKY 1930.d. 65–83; BÁTKY 1934. 17–26; és összefoglalóan: BÁTKY 1941. 124–245. Fő tételeit rendszerezve ismerteti: GUNDA 1954. 79–81.

középkor vonatkozásában lefektetett eredményei teljesen elméletiek, a rendelkezésére álló leletanyag hiánya miatt.⁴ Továbbá, az időközben összegyűlt adatok alapján manapság már teljesen bizonyos az, hogy Bátky nem járt jó úton, amikor a középkori Magyarországra vonatkoztatta Bruno Schier elemzésének⁵ tételeit. Munkássága azonban ennek ellenére is igen termékenyítően hatott, legalább két irányban. Egyrészt rádöbbsentette a két világháború közötti középkor-kutatást a régészeti feltárások égetően szükséges voltára, másrészt pedig az úgynevezett háromsztatú parasztház számos szerkezeti eleméről illetve ezek egyes részleteiről, így például a tüzelőberendezésekről, és ezek lehetséges korai formáiról értekezett⁶ nagy összehasonlító anyag alapján. (Ez utóbbi, rövid elemzései eredményeit azonban még senki sem vette össze az időközben feltárt házmaradványokkal!)

A fentebb már hivatkozott elvárás hatására Kecskemét, illetve Szekszárd környékén középkori házfeltárások indultak meg az 1920-as illetve 1930-as években, Papp László és Szabó Kálmán,⁷ illetve Csalogovits (=Csalog) József⁸ vezetésével. Munkásságuk értékeléséhez legalább két tényezőt kell szem előtt tartanunk.⁹ Egyrészt vitathatatlan elsőbbségük – tehát az, hogy a kutatási területet a magyar középkor régészetében elsőként ők igyekeztek meghonosítani. Másrészt viszont az is sajnálatos tény, hogy elemzéseik manapság már leginkább csak tudománytörténeti jelentőséggel bírnak. Annak következtében, hogy a három kutató közül kettő csak meglehetősen hiányosan ismerte a településfeltárás azon módszertanát, amelyet a két világháború között tevékenykedő őskorkutató régészek már alkalmaztak Európa számos országában, nem utolsósorban Magyarországon is. Az Árpád-kori lakáskultúra rekonstrukciója szempontjából pedig egyértelműen hátrányt jelentett az, hogy az őskori telepfeltárásokban személyesen is részt vevő Csalogovits József késő középkori, tehát az általunk vizsgált kornál későbbi települési objektumokat bontott ki a Tolna megyei Etén. A módszertan hiányossága folytán pedig jelenleg már egyértelműen csak tudománytörténeti érdekességgel bír az, hogy a Kecskemét–árvaházi leletmentésen napvilágra került Árpád-kori települési objektumot Szabó Kálmán – feltehetően Herman Ottó munkásságának hatására – kerek alaprajzú kunyhóként rekonstruálta.¹⁰

⁴ Bátky Zsigmond kutatásainak e jellemvonását külön is kiemelte: VAJKAI 16.; BALAS-SA 1985. 149.

⁵ Módszerének első megfogalmazása: BÁTKY 1934. 17–26.

⁶ BÁTKY 1903. 257–260; BÁTKY 1921. 35–39; BÁTKY 1930.a. 15–18, 45–48; BÁTKY 1930.b. 113–137; BÁTKY 1937.a. 183–199; BÁTKY 1937.b. 340–345.

⁷ Ezirányú munkásságukat röviden bemutatta SZABÓ K. 12–27, 79–100.

⁸ CSALOGOVITS 1935. 1–10; CSALOGOVITS 1937. 321–332.

⁹ Munkásságukat a fenti szempontok szerint értékelte: BOGYAY 1944. 491–492; MÉRI 1952. 52–55.

¹⁰ SZABÓ K. 13, 20. Ezen építmény értékeléséhez lásd: MÉRI 1952., 54: „Az általa (t.i.

A fentebb vázolt, kedvezőnek egyáltalán nem tekinthető állapot Méri István tanulmányainak megjelenése által alakult át radikális módon. Olyannyira, hogy túlzás nélkül kimondható: e kutató munkássága teremtette meg Magyarországon az alapot az Árpád-kori köznép lakóköriülményeinek tudományos igényű és szintű vizsgálatához. Méri István elemzései két oknál fogva is tovább tudták lendíteni a holtpontról az Árpád-kori közrendűek lakáskultúrájának a vizsgálatát. Egyrészt minden kétségen felül ő volt az, aki kidolgozta és elsőként alkalmazta a középkori települések feltárásának és dokumentálásának precíz módszertanát, másrészt pedig ő maga is tett közzé lakóház–rekonstrukciókat. (Ez utóbbi téren Méri Istvánt saját szegényparaszti származása is segíthette, ennek következtében ugyanis gyermekként még saját szemével láthatott „archaikus” házépítési módokat, alaprajzi és szerkezeti megoldásokat.) Méri István munkásságában egy sajátos átalakulás, fejlődés is megfigyelhető. Első idevonatkozó tanulmánya: a Tiszalök–rázompusztai feltárás előzetes közlése még inkább leíró jellegű,¹¹ az újdonságot ez esetben a megfigyelések pontossága és részletessége jelentette. Jóval hangsúlyosabb szempontként szerepel a rekonstrukció a Kardoskút–hatablakai ásítás közleményében. Sőt Méri István a feltárt telepjelenségek rekonstruálása során nem maradt meg a pusztai leírásnál, hanem rajzokat is közzétett.¹² (3. kép) Életpályájának egy következő szakaszában pedig ugyanő – a Magyar Mezőgazdasági Múzeum felkérésére, az 1960-as évek végén készített, rekonstrukciós makett (4. kép) leírása során – már olyan módon elemezte az Árpád-kori közrendűek lakóhelyét, hogy a konkrét példák tanulságait egy „ideális” összképbe sűrítette.¹³ Azaz, a középkori telepfeltárások legnagyobb magyarországi mestere munkássága során három módon – ha úgy tesszük három fokon – is foglalkozott a lakóház–rekonstrukció kérdéskörével. Egyrészt alapos leírásokat, másrészt elemző rajzokat, harmadrészt pedig méretarányos maketteket készített vagy készíttetett. A két rekonstrukció, illetve az ezek alapján kivitelezett makettek részletes vizsgálata közös dolgozatunk következő fejezetében található. Itt csak annyit jegyeznénk meg, hogy a két rekonstrukció közötti számos különbség ellenére is tetőszerkezetük alapvetően megegyezik ama tekintetben, hogy mindkét esetben olyan nyeregtető fedti a házat, amelynek alsó szélei a talajra támaszkodtak. Azaz, mindkét esetben csak meglehetősen korlátozott szerep jutott az oldalfalaknak – az egy illetve két oromfal kivételével. A szarvasgedei veremház építését megelőző anyaggyűjtés és elemző munka során igen nagy hangsúlyt kapott a tető és a lakógödör szélei

Szabó Kálmán) leírt, nádból vagy vesszőből készült, kerek alaprajzú lakások, közepén álló kemencével, lehettek ugyan az Árpád-korban, viszont Szabó Kálmán állítását sem felmért alaprajzok, sem fényképek nem támasztják alá, így ez csak akkor válhat hitelessé, ha további ásításokon hasonló lakások valóban napfényre kerülnek."

¹¹ MÉRI 1952. 58–60.

¹² MÉRI 1964.a. 4, 6. kép.

¹³ MÉRI 1969. 77 – 81, III. tábla.

közötti viszony vizsgálata, így érdemes külön kiemelni, hogy Méri István rekonstrukcióin a tető széle nem közvetlenül a verem széleire támaszkodik.

Méri István két utóbb idézett dolgozata igen nagy hatást gyakorolt az Árpád-kori lakáskultúrát elemző kutatókra. Így az 1964-ben illetve 1970-ben közzétett rekonstrukciós rajzok hatása számos munkában kimutatható, mind a szakközönség számára írott tanulmányokban, mind pedig az úgynevezett tudománynépszerűsítő művekben. Csak néhány, kiragadott példára utalunk: a szakközönségnek szóló értekezések közül elsősorban Kovalovszki Júlia Bashalom monográfiájára,¹⁴ amelynek belső borítóját díszíti rekonstrukciós látkép. (2. kép) Az érdeklődő nagyközönség számára összeállított áttekintések közül pedig mindenképp László Gyulának a honfoglalók életét ötven rajzban bemutató könyvét¹⁵ kell első helyen említenünk, hiszen e mű több rekonstrukciós „életképén” is láthatók veremházak. (5., 6. kép) Áttekintésünk témája miatt külön jelentőséggel bír az, hogy László Gyula az egyik, a „földkunyhó” című rajzon (5. kép) egy veremház belső terét mutatja be. Érdekes módon László Gyula e belső teret veremházként, de négy felmenő fallal ábrázolta (talán a belső tér nagyságának növelése érdekében). Az 1996-os, jubileumi évben megjelentetett, tudománynépszerűsítő munkák közül pedig Vályi Katalinében és Siklódi Csilláében találkozhatunk olyan rekonstrukciós rajzzal¹⁶ (7. kép), amelyen első pillantásra szembe ötlük Méri István elgondolásainak hatása.

Nem utolsó sorban László Gyula utalt munkájának eredménye az, hogy a földre támaszkodó tetejű veremház a telepfeltárásokkal foglalkozó szakemberek szűk körein túl is ismertté vált, és így némiképp talán csökkent a középkori történelem iránt „műkedvelőként” érdeklődők között ama bizonytalanság, amely az Árpád-kori lakáskultúra vonatkozásában hosszú időn át uralkodott. (Bár e vonatkozásban igencsak sajnálatos, hogy – Méri István közleményének világos és egyértelmű meghatározása¹⁷ ellenére – számos történeti munkában¹⁸ a kardoskúti gazdasági épület (istálló?) rekonstrukciója szerepel az Árpád-kori lakóház példajaként!) Továbbá meg kell jegyezni azt is, hogy Méri István rekonstrukcióinak átvétele egyáltalán nem jellemző minden „tudománynépszerűsítő” műre. A helyzet ellentmondásos voltára, pontosabban a szakmai körökben közismertnek számító információk felemás mértékű terjedésének szemléltetésére szolgáljon egyetlen, kiragadott példa. Az „Új képes történelem” című sorozat Árpád-kort tárgyaló, szakember (Csorba

¹⁴ KOVALOVSZKI 1980. belső borító.

¹⁵ LÁSZLÓ 1982. 43, 47, 57, 65, 105.

¹⁶ SIKLÓDI 36. oldal utáni kihajtható ábra, valamint BÉRES-KÜRTI-NAGY 18., 10 kép.

¹⁷ MÉRI 1964.a. 28–36.

¹⁸ Egyetlen, kiragadott példaként lásd: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1:2. 216. ábra.

Csaba) által, szakmai igényességgel megírott összefoglalásában az Árpád-kori falu mindennapi életét szemléltetni hivatott képen földbe nem mélyedő padlójú, tapasztott sövényfalú illetve boronaházak láthatók¹⁹ – a Méri István rekonstrukciója nyomán elfogadottá vált veremházak helyett! Azaz e rekonstrukció egy olyan állapotot tükröz, amely minden valószínűség szerint az Árpád-kor végénél későbbi évszázadokra lehetett jellemző. Másrészt viszont kétségen felüli tény az is, hogy e rajz áttételesen utal egy, a mai napig megoldatlannak számító problémára. Arra, milyen mértékben épülhettek már az Árpád-kori falvakban föld felszíni lakóházak. A kérdés felvetését pontosabban az eszmecsere megindítását László Gyulának köszönhetjük, aki – saját, Csongrád-felgyői ásatásának leletanyagára hivatkozva – többször is hangsúlyozta a föld felszínére épült borona-, illetve téglaházak Árpád-kori létezését.²⁰ A felgyői házak máig tartó közöletlensége azonban sajnálatos módon megakadályozta a rekonstrukciójukról folytatandó eszmecsere is. Annak elenére, hogy az Árpád-kori közrendűek lakóköörülményeit elemző kutatók számára egyáltalán nem lehetett kétséges az, hogy már az Árpád-kori falvakban is álltak többszortatú, és a talaj felszínére épített házak.²¹ Hiszen már maga Méri István is tárt fel kétosztatú, földbe alig mélyedő házat, Kardoskút-Hatablakon,²² és ilyen épületek maradványait néhány újabb feltáráson is sikerült megfigyelni.²³ Mivel e házaknak csak rendkívül csekély maradványai nyúltak le a szántással bolygatott talajréteg alá, a föld felszíni házak rekonstrukciója még a veremházakénál is nagyobb nehézségekkel és bizonytalanságokkal jár. Így a kutatók többsége még attól is óvakodni szokott, hogy egy-egy telepfeltárást esetében megbecsülje a veremházak, illetve a föld felszíni épületek egymáshoz viszonyított számarányát. Még a föld felszíni házak jelentőségét több alkalommal hangsúlyozó László Gyula is csupán amellettszállt síkra, hogy az ilyen építmények részaránya már az Árpád-kor elején sem lehetett elhanyagolható. A vázolt tendencia alóli kivételként a magyar kutatásban csak Bakay Kornél neve említhető, hiszen ő a veremházak egykori létezését is kétségbe vonta.²⁴ (Elgondolására, érveire alább térünk ki részletesebben.) A dolgozat szerzőjének felfogása szerint az arányok tekinteté-

¹⁹ CSORBA 15–16. (rajzoló: Torma Judit).

²⁰ LÁSZLÓ 1964. 213–221; LÁSZLÓ 1970. 64; LÁSZLÓ 1976. 25; LÁSZLÓ 1978.a. 74–75; 1978.b. 33–40.

²¹ A föld felszíni, vagy alig földbe mélyített építmények értelmezéséhez kapcsolódó bizonytalanságokat összefoglalta MICHNAI 229; és FODOR 1989. 30–32. Néprajzi szempontból értekezett az ilyen építményekről, ezeket a Bátky Zsigmond által kidolgozott „fejlődési modellekbe” illesztve: BALASSA 1985. 40–45; BALASSA 1989. 79–81. Igen széles, európai távlatokban szemléli a középkori faépítkezést HOFFMANN 1992. 5–39.

²² MÉRI 1964.a. 19–27.

²³ Ilyen épületek maradványait közli: FODOR 1989. 30–32, TAKÁCS M 1993.b. 33–34. A föld felszíni épületekre vonatkozó ismeretanyagot rendszerezte: MESTERHÁZY 1991. 71–74.

²⁴ BAKAY 1989. 140–142.

ben talán Ughy István rekonstrukciós látképe²⁵ (8. kép) közelítette meg leginkább az egykori valóságot, mivel azon egymás mellett láthatóak földbe ásott padlójú, és föld felszíni házak. A részletek tekintetében azonban e rekonstrukció sem mentes a problémáktól, így a rajzon egyosztatú föld felszíni házak láthatók, amire az Árpád-kori telepátások eddig még nem szolgáltatnak biztos példát. Hiszen még Ilon Gábor Pápa-hantai feltárásán is, amely feltehetően a rajz előképéül szolgált, egy olyan alapozóárkos épület részletét sikerült kibontani, amely legalább kétosztatú lehetett.²⁶ Másrészt – talán szintén a Pápa-hantai feltárás hatására – Ughy István rekonstrukciós látképén igen kis alapterületű veremházak láthatók. Méreteiket talán az szemlélteti leginkább, hogy oromfaluk csúcsát megalkotójuk alig rajzolta a közöttük ábrázolt emberek fejénél magasabbra. Harmadrészt, a látképen a négy ház igencsak közel áll egymáshoz. E szoros elrendezés azonban óhatatlanul is felvet egyelőre még megválaszolhatatlan telepszerkezeti, illetve időrendi kérdéseket. Elsősorban azt, hogy tényleg azonos korban álltak-e a régészeti időrend szempontjából egykorú, azaz a Pápa-hantai lelőhely esetében a X–XI. századra keltezhető házak. Végezetül, régészeti leletekkel (egyelőre még legalábbis) nem támasztható alá az egyik veremház tetőszerkezetét áttörő képmény Árpád-kori létezése.

Ughy István rekonstrukciójának egy fontos tanulsága, hogy a rajzon szereplő veremházak felépítménye félreérthetetlenül tükrözi azokat a megoldásokat, amelyeket Méri István rögzített a Kardoskút-hatablaki ásítás közleményében, 1964-ben, azaz, még 35 év múltán is Méri István elgondolásai jelentik azt az alapot, amelyről egy-egy elemzésnek ki kell indulnia. Sajnos azonban a különböző rekonstrukciók összehasonlítása nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy Méri István rajzainak folyamatos újrafogalmazása bizonyos mértékig az uniformizálódás, a kutatás megmerevedésének irányába hatott – megalkotójuk szándéka ellenére. Hiszen jelentős különbségek fedezhetők fel például a Méri István által rekonstruált Kardoskút-hatablaki, illetve a Mezőgazdasági Múzeum kiállítására számára készített „átlagház” tartóoszlopainak rendszerre, tetőszerkezetére, stb. között. Bebizonyosodott továbbá, hogy a Méri István közleményeiben utalt tipológiai sokféleség egyáltalán nem tekinthető elszigetelt jelenségnek. Hasonlóra ugyanis a korabeli Magyarországnak minden olyan régiójában van adat, ahol telepfeltárások folytak. A kutatásnak ez esetben is az újabb adatok bevonása, azaz további házak feltárása és közlése adta, adhatta meg a továbblépéshez szükséges lendületet. Így például a Visegrád-várkertdűlői,²⁷ a Kéménd (Kamendin, Szlovákia)–kiskukoricási,²⁸

²⁵ UGHY 10. tábla.

²⁶ ILON 297–306, és különösen 2. ábra.

²⁷ KOVALOVSKY 1986. 3. alaprajz (17., 26. obj.)

²⁸ NEVIZÁNSZKY 1982. 5, 7. t. (14/77 ill. 83/88. obj.)

vagy a Tatabánya–dózsakerti²⁹ feltárásokon olyan kőkemencés veremházak maradványait sikerült kibontani, amelyek bejárata a kemence melletti sarokban nyílt.³⁰ Egy további újdonság volt e házak esetében az is, hogy gödrük általában igen mély, azaz, padlószintjük mélysége alapján nem a „félveremház”, hanem inkább a „veremház” kategóriájába sorolandók. (Bár, mint azt Méri István már 1952-ben, de máig ható érvénnyel megjegyezte,³¹ e két kategória közötti határ igencsak elmosódik.) A kőkemence melletti bejárással rendelkező veremházzal a magyar kutatásban elsőként egy tudomány népszerűsítő folyóiratban Vékony Gábor jelentetett meg rekonstrukciós rajzot (9. kép) a tatabányai feltárások eredményeinek rövid ismertetése során.³² E rekonstrukció minden valószínűség szerint nem az elkészült, álló építményt szemlélteti, hanem annak félkész, a mai építőiparból kölcsönzött szakkifejezéssel élve „szerkezetkész” állapotát. Így egyfelől fontos újdonságnak tekinthető az, hogy a Kaszás József által készített rekonstrukciós rajzon nem két, hanem négy felmenő falat látni, azaz a felépítmény tervezője olyan sátozottal számolt, amely sehol sem támaszkodik a talajra. Másfelől azonban túl kevés figyelmet fordított a rajz készítője arra, milyen súlyokat kellett megtartania az oldalfalaknak, illetve a tetőszerkezetnek a falazati, illetve tetőfedő anyagok miatt. Tehát Méri István rekonstrukcióival ellentétben a Vékony Gábor és a Kaszás József által „újjáálmodott” házon elsikkadt az, hogy az egyes szerkezeti elemek, illetve az építőanyagként felhasznált föld súlya miatt az oldalfalak egészen egyszerűen nem állhattak a veremház gödrének a szélén. Továbbá a rekonstrukciós rajz szerint a veremház gödrének szélébe vert karók is minden bizonnyal kidőltek volna helyükről a rájuk nehezedő nyomás miatt.

Feltehetően nem elsődlegesen e szempont motiválta Vaday Andreát, amikor a Szimonova Eugénia és Erdélyi István által feltárt, és általuk a IX–X. századra keltezett gergelyugornyai telep 4. számú telepjelenséget oly módon rekonstruálta, hogy rajzán (10. kép) a nyeregtető karóit a ház gödrétől meglehetősen távol helyezte el.³³ Joggal feltételezhető ugyanis, hogy a tetőszerkezet ilyen rekonstrukciójával elsősorban a a telepjelenség gödrének keskeny és hosszúkás alakjából adódó nehézségeket igyekezett kiküszöbölni. Eljárása ennek ellenére is egy, a magyarországi középkori régészetben első alkalommal megfogalmazott felismerést takar. Azt, hogy egy-egy veremház gödrének nagysága nem feltétlenül azonos az épület teljes alaprajzi kiterjedésével. Az

²⁹ VÉKONY 1988. 284.

³⁰ A néprajzkutató szemével elemezte ezen alaprajzi típust BALASSA. 1989. 68–69. (a dolgozat címével ellentétben a felsorolt veremházak mind a Kárpát-medence nyugati ill. északnyugati részén kerültek elő!)

³¹ MÉRI 1952. 58.

³² VÉKONY 1980. 29. old. számozatlan ábra.

³³ ERDÉLYI-SZIMONOVA 295., 7. ábra.

idézett közlemény érdekessége, hogy a fentebb ismertetett, hosszúkás lakógödri épületen túl Vaday Andrea egy négyszögletes alaprajzú, középoszlopos veremház rajzi rekonstrukciójával is megpróbálkozott. (11. kép) Ezen épület felépítményét négy alacsony falra támaszkodó sátortetőként ábrázolta, azaz ez esetben is egy olyan megoldást javasolt, amely Méri Istvánnál nem szerepelt.

További, a fentiekkel csak részben egyeztethető elképzelések mutathatók ki a Cs. Sós Ágnes által rekonstruált két, Zalavár–kövecsesi, szintén a magyar honfoglalás táján lakott veremházon.³⁴ (12–14. kép) E rajzi rekonstrukciók érdekessége, hogy az egyik lakógödör (az M/3. ház) esetében Cs. Sós Ágnes, két megoldási javaslatot is elkészíttetett, így közleményében három rekonstrukciós ábra jelent meg. A három rajz egyikén (12. kép), a cölöplyuk nélküli M/3 ház földön ülő nyeregtetővel rendelkező felépítményén nem nehéz felismerni Méri István fentebb már részletezett munkásságának hatását. (Bár mindenképp kiemelendő, hogy Méri a hivatkozott tetőkonstrukciót mindig ágasfákkal, szelemenekkel írta le, azaz nála az e szerkezeti elemek nyomaként felfogható cölöplyuk a felépítménynek mindig hangsúlyos része!) Ezzel szemben viszont a másik két rajzon (12., 14. kép) Cs. Sós Ágnes földbe ásott padlójú boronaházként ábrázolta mind a fentebb már említett M/3-as, mind pedig az F/3-as objektumot. E két utóbbi elképzelést azonban – amelyeken nem nehéz felismerni B. Chropovský alább ismertetendő, és a „szláv régészetben” igencsak népszerűvé vált elgondolásának³⁵ hatását – némiképp kérdésessé teszi az, hogy, a négy boronafal meglehetősen közel került a ház gödrének széléhez, statikai szempontból egyáltalán nem szerencsés módon. Bár e vonatkozásban azt is meg kell jegyezni, hogy Cs. Sós Ágnes valamivel több helyet hagyott szabadon a gödör szélei mellett, mint a fentebb hivatkozott szlovák szerző. Kiemelendő továbbá, hogy Cs. Sós Ágnes e rekonstrukcióját egy néprajzi párhuzammal is igyekezett alátámasztani, hivatkozva az erdélyi havasi pásztorok esztenáin álló, földbe ásott padlójú boronaházra.³⁶ Nem lehet azonban kétséges, hogy e párhuzam csak részben vonatkoztatható Zalavárra, hiszen – mint azt maga Cs. Sós Ágnes is megjegyzi – a boronafal alsó gerendája alá, különösen pedig a sarkokra nagy köveket volt szokás tenni. Ilyenekre azonban a kövecsesi feltárási dokumentációban nincs utalás.

1992-ben tette közzé Irásné dr. Melis Katalin az M0 autópályát nyomvonalán, Budapest határában feltárt Kerekegyháza falu ásatási közleményét, benne két, rajzban rekonstruált házzal.³⁷ (15., 16. kép) Az 5-ös számú, téglalap alaprajzú, sátortetővel, illetve két háromszög alakú oromfallal fedett veremház

³⁴ SÓS 72–73., 42. t. 1–4.; 43. t. 1–2.

³⁵ CHROPOVSKÝ 130.

³⁶ SÓS 79., 7. jegyz.

³⁷ IRÁSNÉ MELIS 1992.b. 153., 38. kép.

(15. kép) megoldásai jól visszavezethetők Méri István fentebb idézett munkáira. Ezzel szemben viszont a 4. számú, négyszögletes, de csak egy középsőszelűvel rendelkező lakógödör (16. kép) felépítményeként javasolt, mind a négy szélén a talajra támaszkodó sátor tető új megoldásnak tűnik, bár távoli visszfényként talán felfedezhető benne a Herman Ottó által elemzett kerek kunyhó hatása. Sabján Tibor alábbi elemzésének gondolatmenete miatt külön is kiemelendő, hogy mindkét ház esetében a tetőt hordozó szarufák nem közvetlenül a gödör szélei mellett támaszkodnak a talajra. Negatívumként viszont sajnos nem hagyható említés nélkül az, hogy mindkét ház esetében eltérések mutathatók ki a rekonstruált felépítmény egyes részletei és a feltárási alaprajzon rögzített állapot között, így például az 5. ház (15. kép) rekonstruált felépítményén a cölöpök egy része nem ott áll, ahol az alaprajzon a gödrük található. A kerekgyházi házrekonstrukciók rövid ismertetését talán azon utalással érdemes zárni, hogy a 4. ház (16. kép) felépítményén Herman Ottón túl talán felfedezhető Vaday Andrea fentebb már hivatkozott gergelyiugornyai rekonstrukciója, illetve a Madaras László által rajzban rekonstruált avar háztípusok egyikének³⁸ (19. kép) hatása is. Az avar veremház-típusokra e konkrét egyezésem túl azért is érdemes odafigyelni, mert, mint Bóna István³⁹ megállapította, az avar- és Árpád-kori házépítés módszere gyakorlatilag azonos volt. Érvelése szerint ezen azonosságot tévedés lenne etnikai alapon – például a szlávok jelenlétével – magyarázni, hiszen annak hátterében sokkal inkább természetföldrajzi tényezők, például az éghajlat hidegebbre fordulása állhatott. A fentiek következtében tehát egyáltalán nem tűnik mellékesnek az, hogy Madaras László szerint egy-egy avar-kori ház milyenségét alapvetően négy tényező határozta meg: a gödör mélysége, a cölöplyukak helye, a tüzelőberendezés milyensége, és a lejárati helye.⁴⁰ E tényezők alapján Madaras László rajzban a felépítménynek több olyan módját is rekonstruálta (16–20. kép), amelyeket fentebb, az Árpád-kori szakirodalom vonatkozásában már megismerhettünk. (Érdemes külön is kiemelni, hogy a tetőszerkezet kialakításának módját Madaras rekonstrukciós rajzain igazából nem befolyásolja az, vajon a padló szintjét beásták-e a talajba!) Így az idézett tanulmányban is megtalálható a Méri István által rekonstruált, ágasfás, szelemen szerkezetű, alsó végével a talajra támaszkodó nyeregtető (Madaras B/1, B/2 típus), de a négy alacsony falra támaszkodó sátor-, illetve nyeregtető is (Madaras B/3, B/5 típus).⁴¹

A fentebb idézett rekonstrukciók közös jellemvonása, hogy a házak „újraalkotása” általában csak rajzban történt meg, Méri István pozitív példája ki-

³⁸ MADARAS 1989. 21. ábra.

³⁹ BÓNA 1973. 66.

⁴⁰ MADARAS 1989. 24.

⁴¹ MADARAS 1989. 18–22. ábra.

vételével, aki makettek is épített. Ennek ellenére sem lehet kétséges azonban az, hogy a rekonstrukciók sikerességét igazából az bizonyíthatja, ha azok az egykori házak eredeti méretében épülnek fel. Hiszen csak ezáltal biztosítható az egyes szerkezetek ellenőrzése, a az eredetivel vélhetően azonos építőanyagok okozta terhelés alatt. Az Árpád-kori köznép lakáskörülményeit kutató régészek közül elsőként Bakay Kornél jutott az egykori lakóházak méretazonos rekonstrukciójának gondolatára. Az általa irányított kísérleti házépítésről azonban eddig még sajnos csak egy igen rövid, néhány mondatnyi beszámoló jelent meg.⁴² Végén egy szkeptikus megjegyzéssel, miszerint a veremház fikció, mivel az – Bakay Kornél felfogása szerint – gyenge szerkezete miatt nem tudott volna ellenállni az időjárás viszontagságainak, elsősorban a csapadéknak. Ezen felül pedig egy-egy veremház mérete is túlon túl kicsi volt a normális életvitelhez. Az ellentmondás – az idézett gondolatmenet szerint – csak oly módon volna feloldható, ha a feltárt szögletes, általában kemencével és cölöplyukakkal is rendelkező telepjelenségeket az egykori földfelszíni faházak pincéjeként értelmeznénk. Azaz, Bakay Kornél – egyes oroszországi és ukrainai párhuzamokra hangsúlyosan hivatkozva – csak és kizárólag olyan faházak egykori meglétét tartja reálisnak, amelyek egy földfelszíni részből, illetve az ahhoz kapcsolódó, központi, földbe ásott padlójú helyiségből álltak. Érveit pedig oly módon is igyekezett szemléletessé tenni, hogy T. N. Nikolskaja nyomán egy ukrainai, illetve egy saját maga által rekonstruált magyarországi építmény belső terét rajzban is bemutatta⁴³ (21. kép), a vélt hasonlóságok szemléltetésére. Bakay Kornél rekonstrukciójának alapvető, és e sorok írója szerint aligha áthidalható nehézsége, miért nem a veremben áll a ház tüzelőberendezése – ahogyan ez a magyarországi feltárásokon elő szokott kerülni. Ennek ellenére azonban Bakay Kornél felvetése a kutatás továbbvitelének irányába hatott azáltal, hogy felhívta a figyelmet a veremházak méreteiben rejlő ellentmondásokra. Arra, hogy túlságosan kis méretekkel vagyunk kénytelenek számolni, ha a ház kiterjedésének kiindulópontjaként a földbe ásott gödör nagyságát fogadjuk el. (Hiszen például már Méri István is közölt olyan, kemencével, cölöplyukakkal rendelkező, tehát minden valószínűség szerint házként használt objektumot, amelynek gödre csak 2,25×2,8 m volt,⁴⁴ és ehhez hasonló méretű házakat a közelmúltban is

⁴² BAKAY 141.: „...elkészítettem egy 3x3 m-es, egy méter mélységű gödröt, éppen olyat, amelyeket találni szoktunk. Fedelelet eszkábáltunk a gödör fölé, a déli oldalon lejáratot hagyva, majd kőből és téglából kemencét raktunk, persze füstnyílás (azaz kémény) nélkül. Azután megvártuk az esős napokat. A csizmaszárat csapkodó sáros latyakban bevonultam ötödmagammal a 9 m²-es „házba”. Kurta lábú fapadokra telepedve vártuk a kemence melegét. A nedves, füstös és csaknem elviselhetetlen gödörházban vastagon állt a sár, beszivárgott a víz. Képtelenség arra gondolni, hogy az avarok és a magyarok ilyen putrikban vergődtek volna.”

⁴³ BAKAY 66. ábra.

⁴⁴ MÉRI 1952. 2. kép (VI. ház).

sikerült feltárni. Például a Lébény–Bille–dombi leletmentés 259-es, illetve 1326-os objektuma 2,2×2,7 méter, illetve 2,35×2,9 méter kiterjedésű volt!) Továbbá a lakógödör széleire támaszkodó tetőszerkezet, illetve oromfalak feltételezésének nemcsak a fentebb már hivatkozott statikai okok mondanak ellent, hanem azon tény is, hogy számos veremház gödrének ívelt az oldalfala (egy-egy kiragadott példaként a kajárpéci,⁴⁵ illetve magyardíószegi⁴⁶ házra emlékeztetünk). Egyébként pedig, több esetben sikerült e vermek széleiről induló keskeny árkokat megfigyelni, amelyek alaprajzi helyzete szintén el- lentmond annak, hogy a gödör és a ház szélei azonosak lettek volna. A veremház gödrének széle, illetve a felmenő részek közötti viszonyt azonban igazán csak a mérethű rekonstrukciók építése oldhatta, oldhatja meg megnyugtató módon.

A fentebb vázolt kérdésselvetés tükrében kissé paradoxnak tűnik azon tény, hogy az Árpád-kori házak eredeti méreteiben való újjépítésének gondolata – Bakay Kornél elszigetelt, közöletlen, és a szakmai közvéleményben visszhangtalanul maradt kísérletének kivételével – nem a lakóházépítés iránt érdeklődő szakemberek, hanem egyes kiállítás- illetve rendezvényszervezők körében fogalmazódott meg az elmúlt másfél-két évtizedben. Nagy mértékben erősítették ezen igényt az 1996-os, millecentenáris év ünnepei, megemlékezései és eseményei is – bár meg kell jegyeznünk, hogy a veremház-építés egyáltalán nem vált olyan tömegessé, mint például a jurtállítás – így nemcsak a Magyar Nemzeti Múzeum millecentenáris kiállítása számára készült, Wolf Mária irányításával egy veremház-részlet,⁴⁷ hanem egy ilyen építmény belső tere volt a színhelye a Honfoglalás című film egyik jelenetének is. A nagyközönség számára készült veremház-rekonstrukciók közül – a helyszínválasztás szokatlansága miatt – talán azon építményre érdemes még külön is utalni, amelyet Perger Gyula győri néprajzkutató az 1996-os, diákszigeti rockkoncert idején épített fel, az óbudai Hajógyári-szigeten.⁴⁸

A méretazonos házrekonstrukciók fentebb ismertetett arányának ismeretében jogosan vetődhet fel a kérdés: feladata-e egyáltalán az Árpád-kori köznép lakáskörülményeit tudományos igénnyel kutató szakembereknek az, hogy feltárt telepjelenségeken megismert alaprajzi megoldások alapján házrekonstrukciókat építsenek, kísérleti céllal? Az e kérdésre adandó válasznak több nézőpontot is tükröznie kell. Egyrészt ugyanis kétségen felüli tény az, hogy az Árpád-kori, köznépi lakóházak újjáépítésének feladatát nem sajátíthatja ki magának a szaktudomány, hiszen a rekonstrukciók bemutatása iránt elég széles körben mutatkozik érdeklődés. Másrészt azonban a nagykö-

⁴⁵ TAKÁCS M. 1993.c. 3. kép 1.

⁴⁶ TOČIK 144. ábra.

⁴⁷ E rekonstrukciót színes fényképeken mutatja be: SIKLÓDI 33.

⁴⁸ Perger Gy. szíves szóbeli közlése szerint.

zönségnek bemutatandó rekonstrukciók hitelessége feltétlenül megköveteli azt, hogy ne csak egy-egy rendezvényt, kiállítást, filmforgatást megelőzően folyjon kísérleti építkezés. Kijelentésünk alátámasztásaként talán az lenne a leginkább kézenfekvő, ha az őskori házak rekonstrukciója során elért eredményekre emlékeztetnék. Ehelyett azonban inkább két középkori példára hivatkozunk. Igen nagy mértékben segítette a Skandináv-félszigeten, a viking-kori hosszúházak pontosabb megismerését azon eszmecsere, amely a dániai Trelleborg várában, eredeti helyén és méreteiben rekonstruált – és időközben a vita hatására át is épített – X–XI. századi hosszúház tárgyában folyt.⁴⁹ Másrészt pedig – a hazai példáknál maradván – irányadónak tekinthető azon eljárás is, amelyet Fábián Gyula és tanítványai az avar- illetve honfoglalás-kori reflexív rekonstruálása során követtek.⁵⁰ Azaz, az ilyen íjak immár többéves múltra visszatekintő sorozatgyártását is megelőzte számos, tudományos igényű vizsgálat, illetve a kísérleti íjkészítések sora. Vagyis, talán akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha kimondjuk: az Árpád-kori köznép lakáskultúráját elemző szakembereknek nemcsak feladata, hanem kötelessége is felmutatni olyan, hiteles megfigyeléseken alapuló házépítési megoldásokat, amelyeket az érdeklődő nagyközönségnek is be lehet mutatni kiállításokon, filmekben vagy „tudománynépszerűsítő” könyvekben. E kijelentés alátámasztásául leginkább talán arra érdemes utalni, hogy Ormándy János már az 1990-es évek elején létrehozott Ópusztaszeren egy olyan munkacsoportot, amely célul tűzte ki azt, hogy ásatási alaprajzok, megfigyelések alapján újjáépít különböző korokból származó, így Árpád-kori lakóházat is.⁵¹ Ormándy János tragikus halála után (1995)⁵² egy ideig úgy tűnt, e kezdeményezés is hamvában holt. A munkacsoport egyik tagjának, Szentgyörgyi Viktornak kitartása és szervező ereje révén mégis megindult Ópusztaszeren egy középkori veremház-rekonstrukció építése, 1997 nyárutóján.⁵³ Az Ormándy János nevét felvevő munkacsoport Méri István fentebb már többször is hivatkozott kardoskúti lakóház-rekonstrukcióját építette fel. *Meg kell jegyezni, hogy e rekonstrukciós munkáról a szarvasgedei házépítést 1997 tavaszán megtervező és 1997 őszén kivitelező munkacsoportnak nem volt tudomása, így következtetéseinket is az ópusztaszeri tapasztalatok ismerete nélkül vontuk le.* Viszont éppen e tény következtében a két veremház-építés egymással több ponton is egybecsengő megfigyelései egymás hitelét erősítik.

A magyarországi házrekonstrukciók rövid áttekintése után érdemes szemügyre venni a szomszéd államok szakembereinek kutatásait, hiszen e XIX–

⁴⁹ SCHMIDT 52–77.

⁵⁰ E kutatásokat áttekintette: SZŐLLŐSY 691–695.

⁵¹ A. Paál Gabriella és Altdorfer Csaba szíves szóbeli közlése.

⁵² TROGMAYER 7.

⁵³ BUZÁS-SZENTGYÖRGYI 15.

XX. századi államok számos területre kiterjednek, amelyek az Árpád-korban Magyarország részei voltak. Ezen államok közül a középkori településrégészet egyértelműen Szlovákiában a legfejlettebb,⁵⁴ így joggal várhatnánk, hogy e helyzet visszatükröződik a lakóház-rekonstrukciók terén is. A szlovák régészetben azonban a magyarországinál jóval kevesebb kísérlet történt a feltárt Árpád-kori települési objektumok egykori állapotának kiderítésére. Pontosabban, az e kérdéssel elsőként, és mindeddig a legrészletesebben foglalkozó A. Habovštiak⁵⁵ (22. kép) önálló elemzés helyett egyszerűen átvette a „szláv régészetben” elterjedt megoldásokat, sőt egészen konkrétan az orosz P. A. Rappaport rekonstrukcióját. Eljárásában az „élenjáró, szovjet tudomány” eredményeinek követésén túl, talán közrejátszott a szláv kölcsönösség gondolata is. Mivel pedig P. A. Rappaport a koraközépkori veremházakat földbe ásott padlójú boronaházként rekonstruálta, azaz a négyszög alakú lakógödörbe négy, hosszában félbahasított farönkökből összeállított, és sátortetővel fedett falat képzelt el,⁵⁶ e szerkezeti megoldás látható az A. Habovštiak összefoglalásában bemutatott „átlagházon” is. E sorok írója szerint is a földbásott padlójú boronaház Árpád-kori létezése természetesen minden vitán felül álló tény, különösen a szálfákban gazdag hegy-, illetve dombvidékeken. Boronaházakra ugyanis az Árpád-kori oklevelekben is találunk utalásokat,⁵⁷ az írott források igencsak hiányos megmaradása ellenére is. Kérdés azonban: általában beleásták-e a talajba az ilyen boronaházak padlóját, valamint, ha igen, az alsó szálfákat e gödrök aljára fektették-e, mint az a két idézett kutató munkájában látható. Gyanút ébreszthet továbbá az is, hogy a Rappaport–Habovštiak-féle rekonstrukció egészen egyszerűen nem ábrázolja az egyes szálfák összeillesztésének módját. A vázlatosan ismertetett elgondolás helyességét természetesen oly módon ellenőrizhetjük a leginkább, ha azt „rávetítjük” az egyes ásatásokon feltárt települési objektumokra. Ha ugyanis egy-egy Árpád-kori, köznépi lakóház egykori építői a verem szélei mentén hosszában félbefűrészelt szálfákat fektettek, akkor ezek nyomainak is általában meg kellene maradnia valamilyen formában. Még ha azzal is számolunk, hogy a házak felhagyása után gödrükből az újra felhasználható építőanyagot eltávolították, a szálfák helyére akkor is illene utalnia néhány nyomnak, például a verem falain falenyomatoknak. A ház gödrébe fektetett szálfák helyét jelezhetné továbbá az, hogy egy-egy ilyen verem falának meglehetősen egyenes a lehatárolása, és joggal számíthatnánk arra is, hogy – a boronák összeillesztésének helyigénye miatt – a vizsgált veremházak sarkai rendszeresen ki-

⁵⁴ E kutatásokat áttekintette: TAKÁCS M. 1995. 7–12.

⁵⁵ HABOVŠTIK 1985. 84.

⁵⁶ RAPPAPORT 1975.b. 58–59. ábra. Rekonstrukciós nézeteit egy évtized múltán változatlan formában újraközölte: RAPPAPORT 1985. 38. t. 8.

⁵⁷ SZABÓ I. 35., 53. j.; MÜLLER 1972. 195.

öblösödnek. A felsoroltakkal ellentétben azonban a korabeli országterület belső részein eddig még csak két dunakanyari, azaz az erdőkben gazdag Pilis tőszomszédságában fekvő lelőhely (Esztergom–Szentgyörgymező, illetve Visegrád–Várkertdűlő) esetében jelent meg híradás arról, hogy egy-egy veremház gödrének oldalfalain faszerkezet nyomait sikerült megbízható módon rögzíteni.⁵⁸ Másrészt viszont az sem elhanyagolható tény, hogy már mind a Dunántúlról, mind pedig az Alföldről vannak régészeti adatok földbe nem ásott padlójú borona-, illetve talpasházra. (Balatonszentgyörgy I. sz. téglagyár,⁵⁹ Tiszasziget–Őszentiván, VIII. lelőhely)⁶⁰ Végezetül, talán nem felesleges itt ismételtten utalni Cs. Sós Ágnes házrekonstrukcióira. Ő ugyanis két esetben is boronaházként rekonstruálta az általa feltárt Zalavár–kövecsesi lakógödrök felépítményét (12., 14. kép). Az erdélyi havasok esztenáinak boronaházait alapul vevő rekonstrukciójában azonban a vízszintes szálfák alsó sorát nem a verem alá, hanem annak szélére helyezte, tehát összefoglalva: a vizsgált rekonstrukció szerkezeti hiányosságai alapján nagy valószínűséggel arra következtethetünk, hogy P. A. Rappaport, illetve A. Habovštiak rajza aligha hordoz olyan tanulságokat, amelyek az Árpád-kori Magyarország területére vonatkoztathatóak lennének. A szlovák településrégészet eredményeinek ismertetése során mindenképpen érdemes megjegyezni azt, hogy a földbe ásott boronaház gondolata természetesen nem korlátozódott az Árpád-korra, hanem rendszeresen feltűnik a VI–IX. századra keltezhető veremházak felépítményének rekonstruálásában is. Sőt, tény az is, hogy a szlovák régészetben a földbe ásott padlójú boronaház gondolata először nem is az Árpád-kort elemző A. Habovštiaknál adatolható. Hiszen egy földbeásott padlójú boronaház rekonstrukciós rajzát már Bohuslav Chropovský is közzétette⁶¹ (23. kép) egy 1970-ben megjelentetett, és fentebb már hivatkozott összefoglalásában. E rajzon azonban egy olyan, IX. századi veremház felépítménye látható, amelynél a talpborona nem a verem aljában, hanem a gödör szélén áll. E pozitívummal ellentétben azonban az sem hagyható említés nélkül, hogy – statikai szempontból egyáltalán nem megnyugtatóan – az alsó boronák a ház gödrének pontosan a széleire támaszkodnak. Rendkívül egyoldalú képet rajzolnánk azonban a Kárpát-medence északi részén folytatott Árpád-kori telep kutatásokról, ha említés nélkül hagynánk azon tényről, hogy a szlovák régészek – a boronaház-elmélethez való ragaszkodásuk ellenére is – igen nagy munkát végeztek számos Árpád-kori település feltárása révén, kü-

⁵⁸ A földbe ásott padlójú boronaházakra vonatkozó (egyes ungi, beregi esetekben meglehetősen bizonytalanok tűnő!) adatokat, utalásokat összegyűjtötte: FODOR 1994. 424–426.

⁵⁹ MÜLLER 1972. 196–197.

⁶⁰ FODOR 1994. 424.

⁶¹ CHROPOVSKÝ 1970. 130. A „szláv régészetre” e rekonstrukció azáltal is tudott hatást gyakorolni, hogy azt szerzője is újrafogalmazta, más, így pl. a németországi Dessau–mosigkaui feltárások veremház–alaprajzaira hivatkozva: CHROPOVSKÝ 1989. 201. felső ábra.

lönösen a Kisalföld északi felében, így a szlovákiai közlemények alaprajzai és leírásai igen fontos forrásbázist jelentettek. Az alább ismertetendő rekonstrukciós munka során is, különlegesen fontos szerep jutott a Magyardiőszeg–Vinceháza⁶² (szlovákul: Sladkovičovo–Nove diely) nevű lelőhelyen feltárt veremháznak.⁶³ Ezen objektumnál ugyanis két egymással derékszöget bezáró oldalhoz is csatlakozott kis árok, úgynevezett nyúlvány,⁶⁴ ami az újjáépítést megtervező Sabján Tibort igen fontos következtetések levonásához, illetve azok ellenőrzéséhez segítette hozzá. Végezetül hiba lenne a szovjetorosz kutatást is oly módon aposztorfálni, mintha kizárólag a bemutatott boronaház lenne az egyetlen rekonstrukciós elképzelés. Hiszen például a novotrojickoei (Ukr.) feltárást közlő Ljapuškin három veremházzal is közzétett olyan rajzi rekonstrukciót⁶⁵ (25. kép), amelyen a felépítmény vonatkozásában nem vehető fel statikai kifogások. Sőt, Sabján Tibor alábbi elemzése miatt külön is ki kell emelni, hogy mindhárom esetben a nyeregtető alsó, talajra támaszkodó szélei a ház gödrétől mintegy fél méter távolságra kerültek.

A feltárt házmaradványok rekonstruálása iránti érdeklődés Szlovákián kívül kimutatható még a mai Románia nyugati, illetve Kis–Jugoszlávia északi részén is. Így a Partiumban fekvő bihari várban, az 1970-es években ásató S. Dumitrașcu egy rekonstrukciós rajzot is közzétett egy általa a VIII–IX. századra keltezett veremház felépítményéről.⁶⁶ (24. kép) Rekonstrukciója szerint a nyeregtetővel fedett háznak csak egyetlen olyan oldala volt, ahol a tetőszerkezet a talaj felszínére támaszkodott, és e keleti részen a tető lezárása messze túlnyúlt a verem szélének vonalán. Másrészt viszont – ami a közölt, szűkös dokumentáció alapján legalábbis kétségesnek tűnik – a 4/1979-es ház nyugatról egy olyan oldalfal zárta le, amely legalább másfél–két méter magasságú volt, és azt egy ablaknyílás is áttörte. (A perspektívikus rajzon nem könnyű a pontos méreteket leolvasni, az azonban nem lehet vitás, hogy e fal a vele derékszöget bezáró oromfalon lévő ajtó nyílásának tetejéig felnyúlik.) Az ásatási alaprajz, illetve rekonstrukcióból sajnos nem derül ki e feltételezett falazat anyaga, a legkézenfekvőbb megoldásként felmerülő tapasztott sövényfalnak pedig a ház gödrének nyugati széle mellett feltárt két vagy három karó (a publikációban található két alaprajz e ponton eltér egymástól!) helye, illetve csekély száma határozottan ellentmond. Áttérve Kis–Jugoszláviára: megállapítható, hogy Nebojša Stanojev oly módon foglalta össze a Vajdaság, azaz a középkori Délmagyarország Árpád-kori telepeltá-

⁶² E lelőhely dűlőnévének magyar névformáját közli: LISZKA 156.

⁶³ TOČÍK 1992. 144. ábra.

⁶⁴ Alapos elemzésnek vetette alá a veremházak e részét, matematikai módszerek bevonásával Szentgyörgyi V. Eredményeinek rövid közlése: BUZÁS–SZENTGYÖRGYI 17–18.

⁶⁵ LJAPUŠKIN 110–114. ábra. Ábrái egy részét újraközli: HENSEL 489. 366. ábra.

⁶⁶ DUMITRAȘCU 1994. 328. 83. ábra.

rásait, hogy a házak leírását és alaprajzát egy-egy rekonstrukciós „látképpel” is kiegészítette⁶⁷ (24–28. kép). E rajzok esetében azonban az expresszív, elnagyolt kifejezőmód volt hivatott pótolni a részletek hiányát, így e rajzok, bármennyire kifejezőek is, a tömegvázlatnál több információt sajnos nem nyújtanak. Az azonban még így is mindenképp előremutató gondolatnak tekintendő, hogy N. Stanojev tömegvázlatai több veremház-típus párhuzamos létét sugallják.

Az áttekintés lezárásaként megállapítható, hogy az Árpád-kori Magyarország köznépeinek lakáskörülményeit régészeti eszközökkel vizsgáló szaktudomány már több, mint fél évszázada eljutott a rekonstrukció gondolatához. A makettek is tudományos igényvel készítő Méri István kivételével azonban a szakemberek megelégedtek azzal, hogy írásban vagy rajzban rögzítsék rekonstrukciós elképzeléseiket. A méretazonos újjáépítések elmaradása sajnos azt is eredményezte, hogy az írott formában vagy rajzban bemutatott rekonstrukciós elképzelések ellenőrzése elmaradt, pontosabban csak a különböző rendezvények, illetve kiállítások szervezőinek és kivitelezőinek nyílt alkalmuk e munka elvégzésére. Az anyagi eszközök és/vagy az idő hiánya azonban ez utóbbi esetekben általában igencsak akadályozta a tudományos igényű megközelítést. A magyar telepkeletés ennek ellenére is igen nagy munkát végzett a lakóhelyek feltárása, dokumentálása és közlése által. A falu-ásatások száma különösen az utóbbi évtizedben szaporodott meg, nem utolsósorban az autópálya-építkezéseket megelőző leletmentések révén. Azon kijelentés⁶⁸ tehát, miszerint a magyar településrégészetben, és különösen a X–XI. századi lakóhelyek kutatásában⁶⁹ a nyolcvanas évek közepe óta nem történt volna érdemi előrelépés, elemi ismerethiányra vall. Pontosabban arra, hogy e kijelentés megfogalmazója, az 1980-as évek közepén megtett anyaggyűjtése óta már nem fordít kellő gondot arra, hogy figyelemmel kísérje az újabb feltárásokat, és az eredményeiket bemutató szakirodalmat.⁷⁰

⁶⁷ STANOJEV 28, 51, 85. (a rajzban rekonstruált házak lelőhelye Óbecse (Bečej)–Botra, Óbecse–Pelek, Óverbász (Vrbas)–a Crna bara partja).

⁶⁸ BALASSA 1997. 185.

⁶⁹ E munkák bibliográfiáját összeállította: TAKÁCS M. 1996.a. 197–217.; WOLF 1996. 64. (bibiográfia).

⁷⁰ E tény annál is nehezebben érthető, mert a közelmúltban egy sor olyan néprajzi konferencia is megrendezésre került, ahol az illető tájegység középkori házainak feltárását is rendszeresen bemutatta egy-egy régész. Egyetlen, kiragadott példaként lásd TAKÁCS M. 1993.b. 7–53.

WOHNHAUS-REKONSTRUKTIONEN IN DER ÁRPÁDENZEITLICHEN
SIEDLUNGSFORSCHUNG (WISSENSCHAFTGESCHICHTLICHES ÜBERBLICK)

Diese vorliegende Studie überblickt diejenigen Rekonstruktionsversuche, die in der Erforschung des Hausbauwesens árpádenzeitlichen (10–13. Jh.) Siedlungen mit dörflichem Charakter entstanden sind. In der Studienarbeit wurden Grundrisse, Pläne der einzelnen Rekonstruktionsvorstellungen, Darstellungen und Detaillösungen neuveröffentlicht, um die Verschiedenheiten der einzelnen auch sichtbar zu schildern.

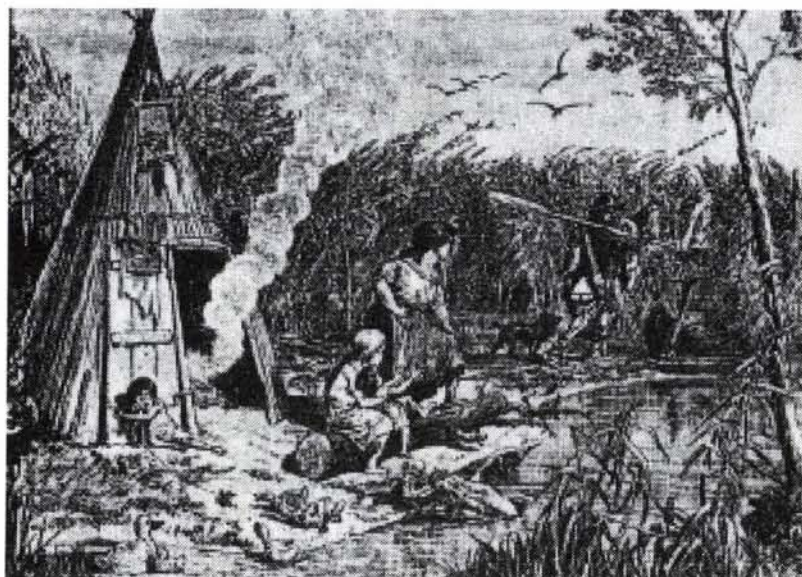
Die Erforschung der Häuser des Gemeinvolkes aus der Árpádenzeit können wir auf zwei chronologische Phasen trennen. Die erste Phase wird von genauen Fragenstellungen, sowie von dem Mangel an sicheren Antworten gekennzeichnet. Vor der Erscheinung der ersten Analyse des István Méri (1952) fehlten die mit pünktlicher Methodologie freigelegten Grubenhäuser, so – weil es nichts besseres gab – leiteten die Wissenschaftler und Forscher des Jahrhundertbeginns einige archaischen oder als archaisch vermuteten Typen der neuzeitlichen Bauernarchitektur vom Mittelalter ab. Die Erforschung dieser frühen Zeitperiode wurde am meisten von der Tätigkeit des Ottó Herman beeinflusst. Er argumentierte für den altungarischen Ursprung und für die ununterbrochene Weiterexistenz der runden Fischerhütten aus Ungarn. (Abb. 1) Der oben schon erwähnte István Méri war nicht nur der, der zuerst in der ungarischen Archäologie Dörfer mit der Verwendung einer genauen Methodologie ausgrub, sondern auch der Wissenschaftler, der zuerst árpádenzeitliche Grubenhäuserrekonstruktionen ausarbeitete. (Abb. 3–4.) Die Grundrißzeichnungen beziehungsweise deren Rekonstruktionen, die István Méri entwarf, übten auf die ungarische Forschung eine bedeutende Wirkung aus, diese Wirkung können wir z. B. auf den Zeichnungen von Júlia Kovalovszki, Gyula László, Csilla Siklódi und István Ughy gut beobachten. (Abb. 2., 5–8) Es ist eine Tatsache, daß zur Zeit der Entstehung dieser Studie, also nach mehr als drei Jahrzehnten nach der Erscheinung der zitierten Arbeit von István Méri, die Rekonstruktion der Grubenhäuser ohne emporragende Wände, nur mit einem sich auf der Erde stützenden Satteldach mit einem oder zwei Giebeln zu rekonstruieren sind. Es ist aber leider auch eine Tatsache, daß die Popularität der Rekonstruktionen des István Méri zu einer Uniformisierung der Forschungen beigetragen hatte, was István Méri weitaus nicht beabsichtigte. Er selbst hat nämlich betont, daß es auch andere Lösungsmöglichkeiten in Betracht zu ziehen sind. Diese Tatsache unterstreicht die Wichtigkeit der Rekonstruktionszeichnungen von Andrea Vaday, Gábor Vékony, Ágnes Cs. Sós, dr. Katalin Irás-Melis (Abb. 8–16) wo man auch die verschiedenen Varianten der Grubenhäuser mit vier emporsteigenden Wänden und mit Zeltdach finden kann. Nach der Beo-

bachtung von István Bóna bestehen die Grubenhäuser der Awaren- und der Árpádenzeit aus denselben strukturellen Elementen, demzufolge lohnte es sich auch die Rekonstruktionsversuche der awarenzeitlichen Grubenhäuser, die auf das 6–8. Jahrhundert zu setzen sind, zu überblicken. (Abb. 17–20.) Gemeinsamer Zug der aufgezählten Rekonstruktionsanalysen ist die Tatsache, daß die Mehrheit der Forscher den Oberbau der Grubenhäuser in Zeichnungen verfertigte.

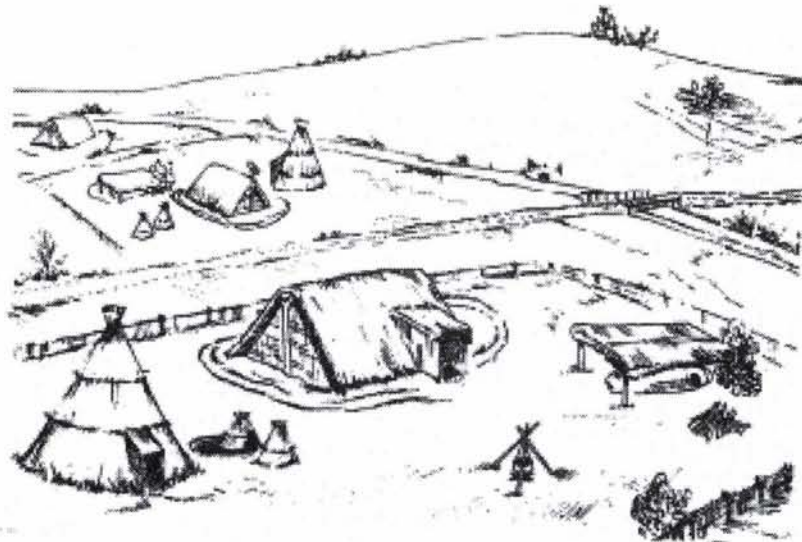
Nur István Méri hat seine Grubenhausrekonstruktion in der Form eines Modells ausgeführt. Das Ausbleiben des Hausbaues in originalen Maßstabem hat aber zur Forschungslage geführt, wo die experimentelle Überprüfung der Richtigkeit von einzelnen Entwürfe beziehungsweise ihrer Detaillösungen fehlt. Wir können vielleicht die Ablehnung einiger Forscher auf diese Lücke, zurückführen – sie stellten die pure Existenz der árpádenzeitlichen Grubenhäuser in Frage. Sie hielten sie zu klein – nach der Argumentation von Kornél Bakay – um darin ein „normales“ Leben führen zu können. Zweitens formte sich auf Grund der einzelnen Detaillösungen der Zweifel, ob diese aus statischem Sichtpunkt ausführbar waren oder nicht. Weiter wird die Bedeutung dieser Frage auch davon vergrößert, daß die einst verwendeten Baumaterialien (z.B. Streben, Pfetten und selbst die Erde) ein beträchtliches Eigengewicht hatten.

Nach dem kurzen Überblick der ungarischen Forschung lohnt es sich auch die wichtigsten Forschungsergebnisse der Nachbarländer zusammenzufassen, weil diese neuentstandenen Länder – mindestens teilweise – auch zu dem árpádenzeitlichen Ungarn gehörten. In der Slowakei beschäftigte sich A. Habovštiak am ausführlichsten mit der Problematik der Rekonstruktion der Grubenhäuser. Er hat aber keine selbständige Vorstellung ausgearbeitet, sondern projizierte die Rekonstruktionsvorstellungen von A. P. Rappaport auf sein eigenes Fundmaterial. (Abb. 22) Die Rekonstruktion des Grubenhauses als Eggenbalkenhaus erfreut sich in der slawistischen Archäologie einer ziemlich großen Popularität (Abb. 23), hat aber mehrere Schwächen die ernst genommen werden müssen. In der Regel fehlen bei dem größten Teil der freigelegten Grubenhäuser die Spuren von Eggenbalken. Die Vollkommenheit in Betracht nehmend müssen wir noch erwähnen, daß auf dem Gebiet der einstigen Sowjetunion bei der Siedlungsforschung auch mehr begründete realistischere Rekonstruktionsmöglichkeiten entstanden. In unserer Arbeit publizieren wir eine Zeichnung von I. I. Ljapuškin – die schon mal erschienen ist. (Abb. 25.) Im Bezug der westlichen Teilen des heutigen Rumäniens war S. Dumitraşcu der erste, der Grubenhausrekonstruktionen publizierte. (Abb. 24.) Seine Abbildung ist nur an einem Punkt angreifbar: aus dem Ausgrabungsgrundriß kann man nicht auf eine – mit Fenstern geteilte – emporsteigende Mauer folgern. In Wojwodina, das heißt auf den

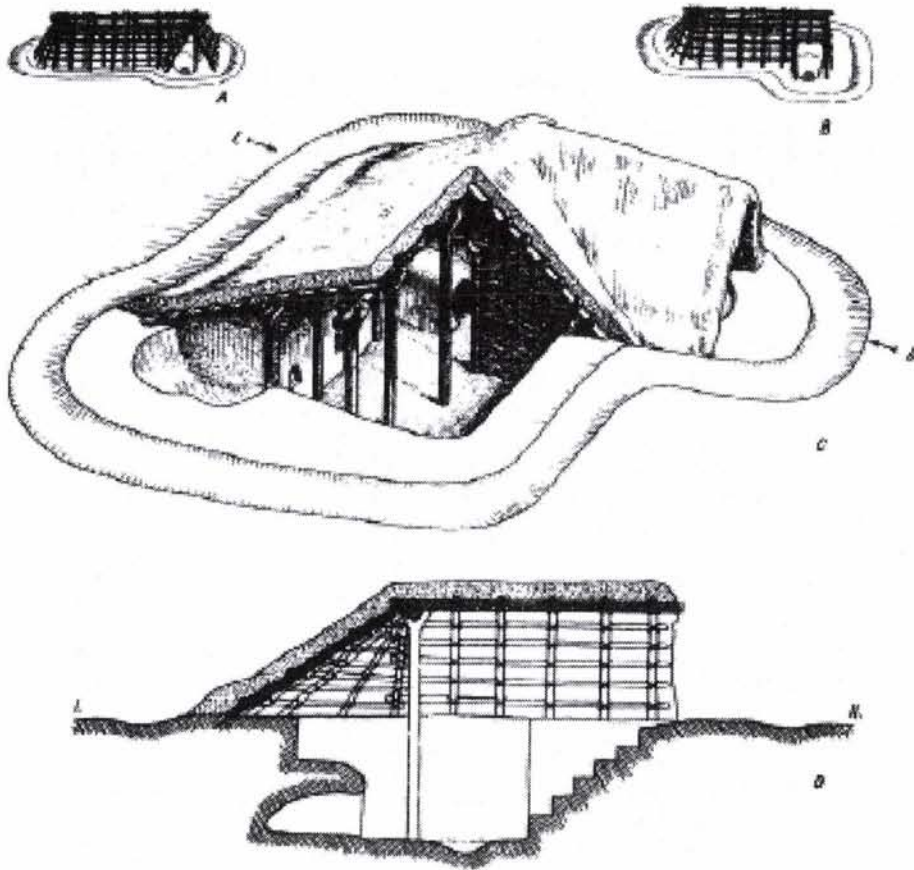
nördlichen Gebieten Klein-Jugoslawiens ist die bahnbrecherische Rolle von N. Stanojev unbestreitbar, denn er war der erste der skizzenhafte Massenrekonstruktionen der árpádenzeitlichen Häuser verfertigte. (Abb. 26–28.) In diesen Zeichnungen versuchte er Lücken, die durch die Unausarbeitung der Einzelheiten entstanden mit der Expressivität der Komposition zu ersetzen.

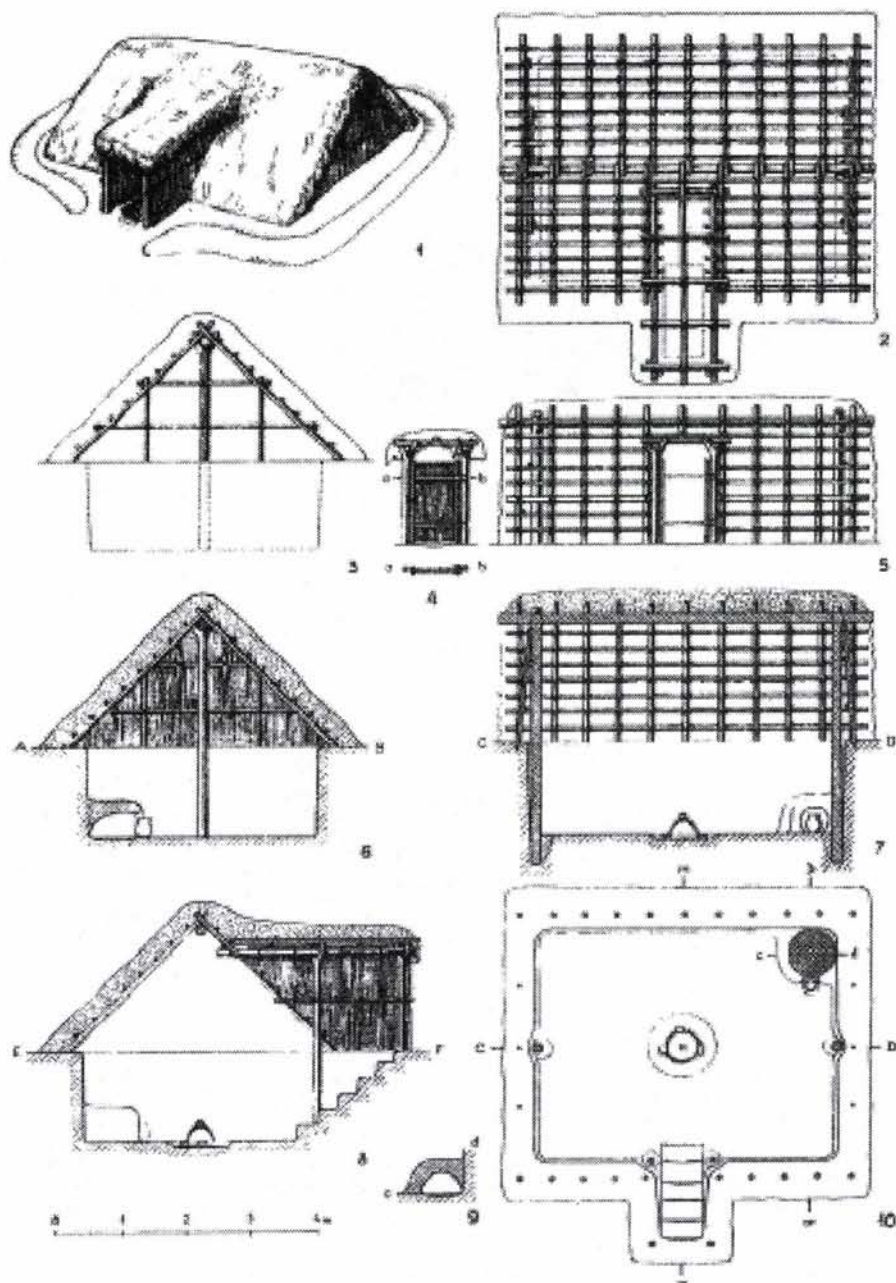
1. kép. Kerek kunyhó, pákász-tanya a Komádi réten (KÓSA 281. 130. ábra.)
 1. Abb. Runde, sog. Sumpfscher-hütte auf der Komádi Wiese. (KÓSA 281.S.,
 Abb.130.)

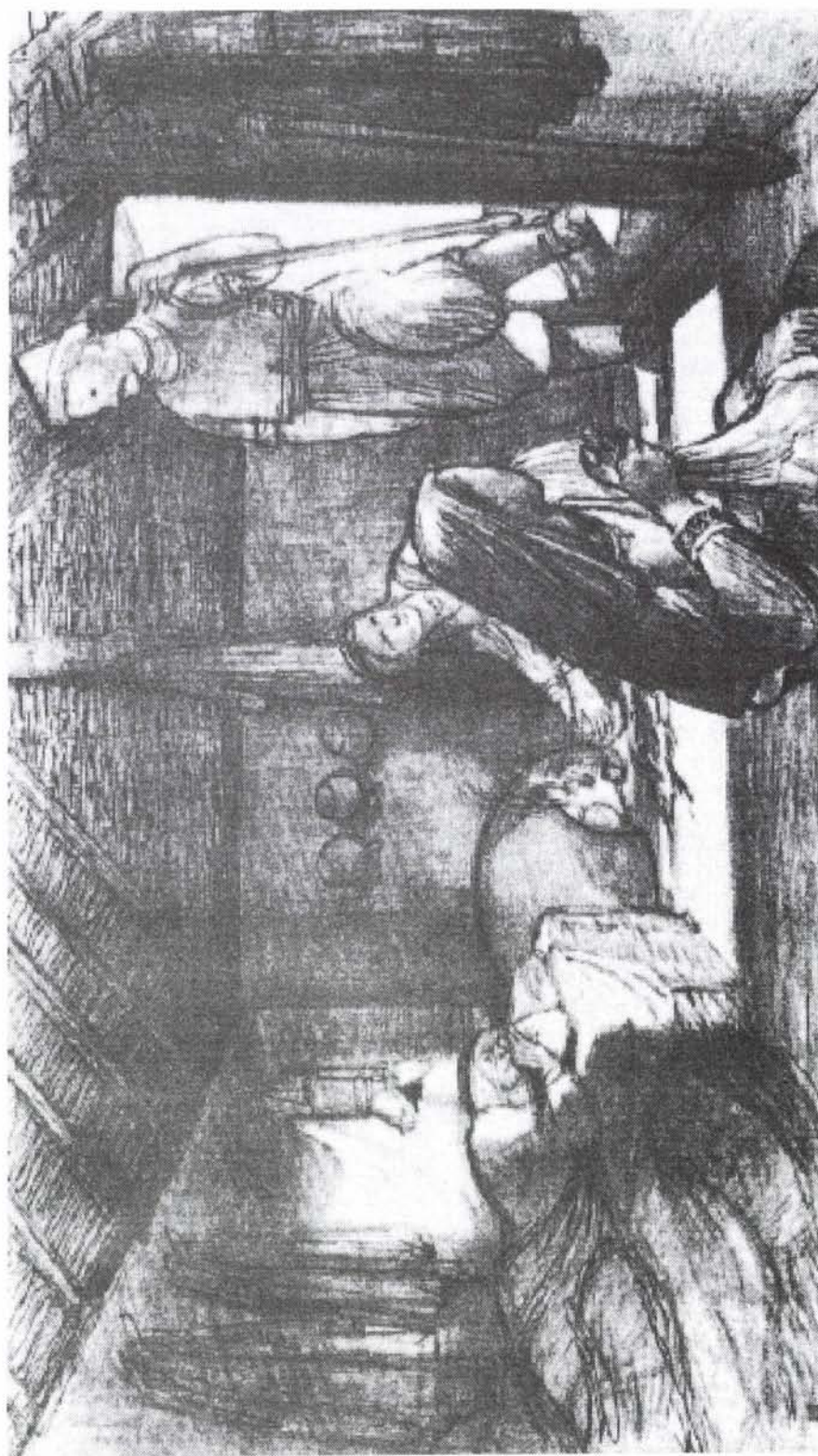
2. kép. Egy Árpád-kori település képe Kovalovszki Júlia rekonstrukciójában (KOVALOVSZKI
 1980. belső borító nyomán) – 2. Abb. Darstellung einer árpádenzeitlichen Siedlung in der
 Rekonstruktion von Júlia Kovalovszki (KOVALOVSZKI 1980. nach dem inneren
 Schutzumschlag)

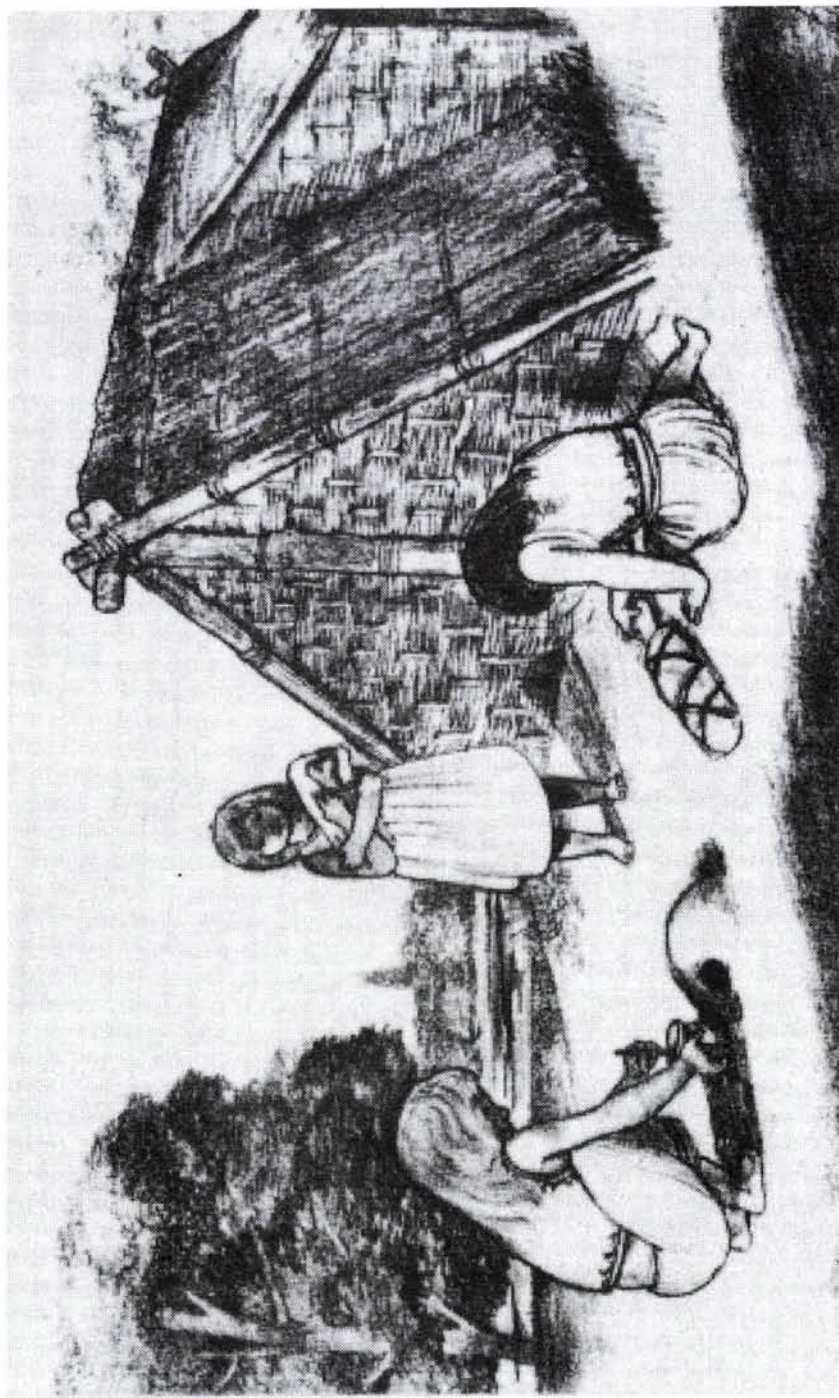
3. kép. a Méri István által rekonstruált Kardoskút-hatablaki lakóház (MÉRI 1964.a. 4. kép)
 3. Abb. Wohnhaus aus Kardoskút-Hatablak, Rekonstruktion von István Méri. (MÉRI 1964.a.
 Abb. 4.)

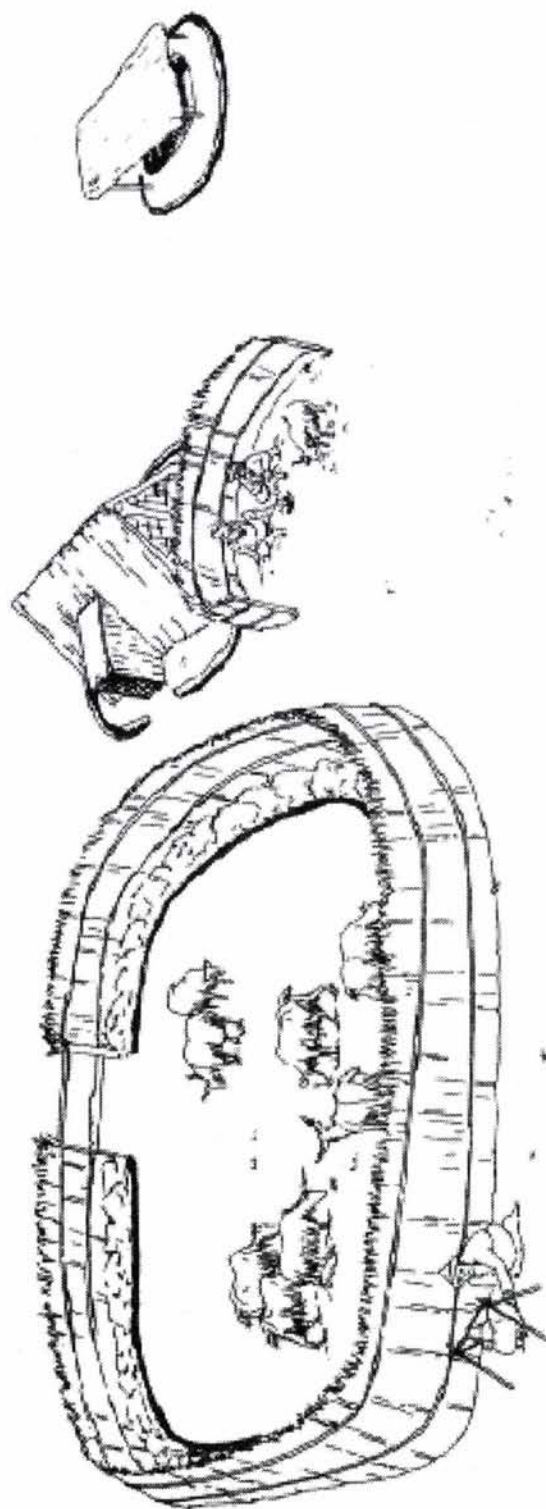
4. kép. A Méri István által rekonstruált Árpád-kori „átlagház” (MÉRI 1969. III. tábla)
 4. Abb. Durchschnittliches árpádenzeitliches “Gemeinhaus”, rekonstruiert von István Méri.
 (MÉRI 1969. Taf. III.)

5. kép: egy veremház belső terének képe László Gyula rekonstrukciójában (LÁSZLÓ 1982. 43.) – 5. Abb. Darstellung des inneren Raumes eines Grubenhauses in der Rekonstruktion von Gyula László (nach LÁSZLÓ 1982. S. 43.)

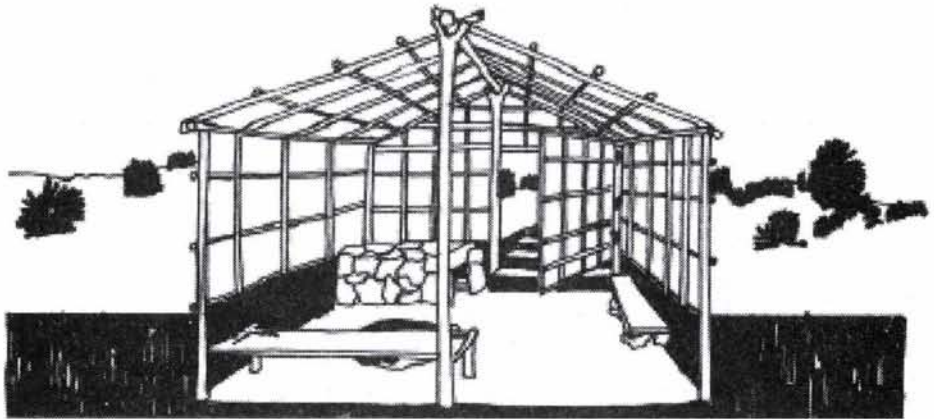
6. kép. Honfoglalás-kori kislányok játéka László Gyula rekonstrukciós rajzán, a háttérben veremházzal (LÁSZLÓ 1982. 47. nyomán) – 6. Abb. Landnahmezeitliche Grubenhaus, im Vordergrund spielende Mädchen auf der Rekonstruktionszeichnung von Gyula László (nach LÁSZLÓ 1982. S. 47.)

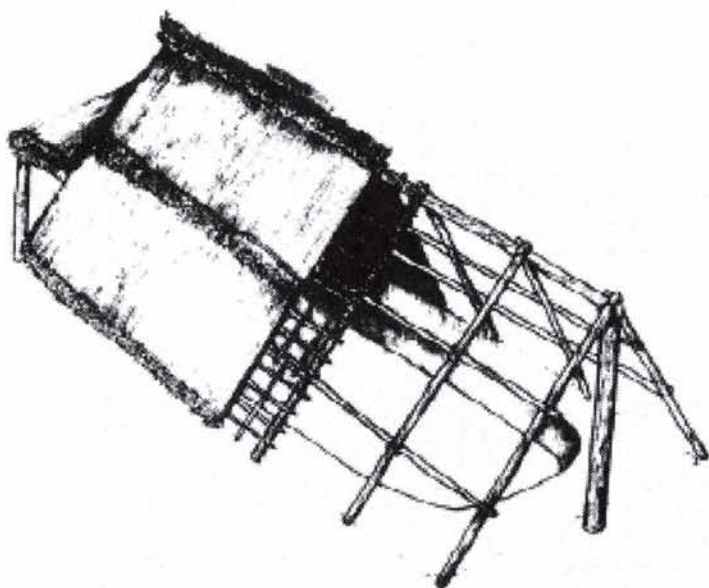
7. kép. A kengyeli „szállás” rekonstruált képe (SIKLÓDI p. 36. utáni, kihajtható ábra nyomán)
 7. Abb. Rekonstruktionsbild der „Herberge” aus Kengyel (SIKLÓDI 36. S. nach einer ausziegbaren Abbildung)

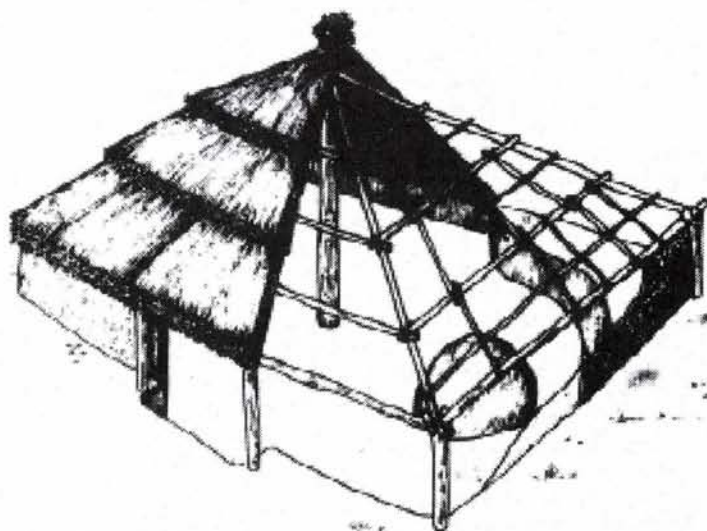
8. kép. Egy Árpád-kori falusias település látképe Ughy István rekonstrukciójában (UGHY 10. tábla nyomán) – 8. Abb. Bild einer árpádenzeitlichen dörflichen Siedlung, eine Rekonstruktionsart von István Ughy (nach UGHY Taf. 10.)

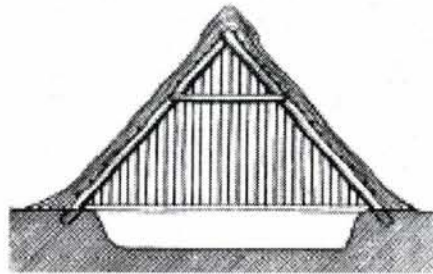
9. kép. Egy Tatabánya-dózsakerti veremház rekonstruált képe Kaszás József rajzán (VÉKONY 1980. 29. nyomán) – 9. Abb. Rekonstruierte Darstellung des Grubenhauses aus Tatabánya-Dózsakert auf der Zeichnung von József Kaszás (nach VÉKONY 1980. S. 29.)

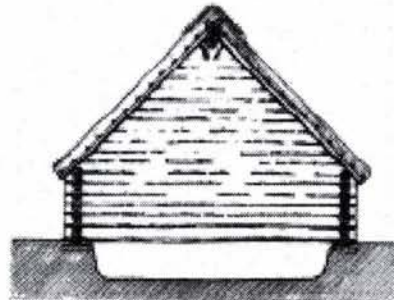
10. kép. A gergelyugornyai 4. ház rekonstrukciója, Vaday Andrea munkája (ERDÉLYI-SZIMONOVA 295. 7. ábra nyomán) – 10. Abb. Rekonstruktion des Hauses Nr. 4 aus Gergelyugornya, eine Arbeit der Andrea Vaday (ERDÉLYI-SZIMONOVA 295. S. nach der Abb. 7.)

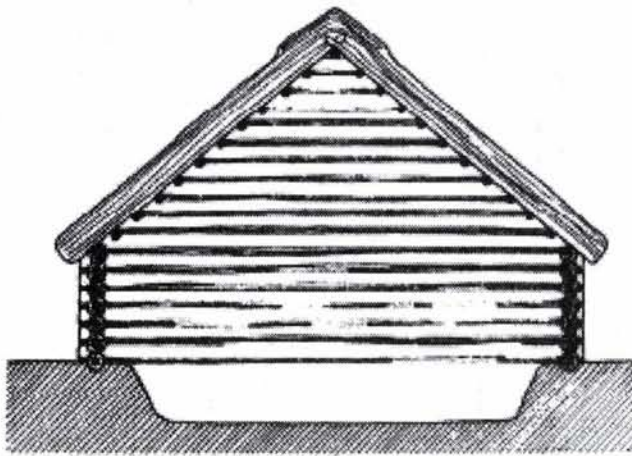
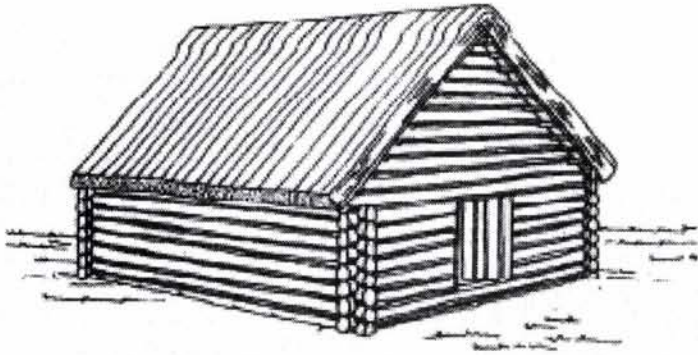
11. kép A gergelyugornyai I. ház rekonstrukciója, Vaday A. munkája (ERDÉLYI-SZIMONOVA 294. 6. ábra nyomán) – 11. Abb. Rekonstruktion des Hauses Nr. 1. aus Gergelyugornya, eine Arbeit der Andrea Vaday (ERDÉLYI-SZIMONOVA 294. S. nach der Abb. 6.)

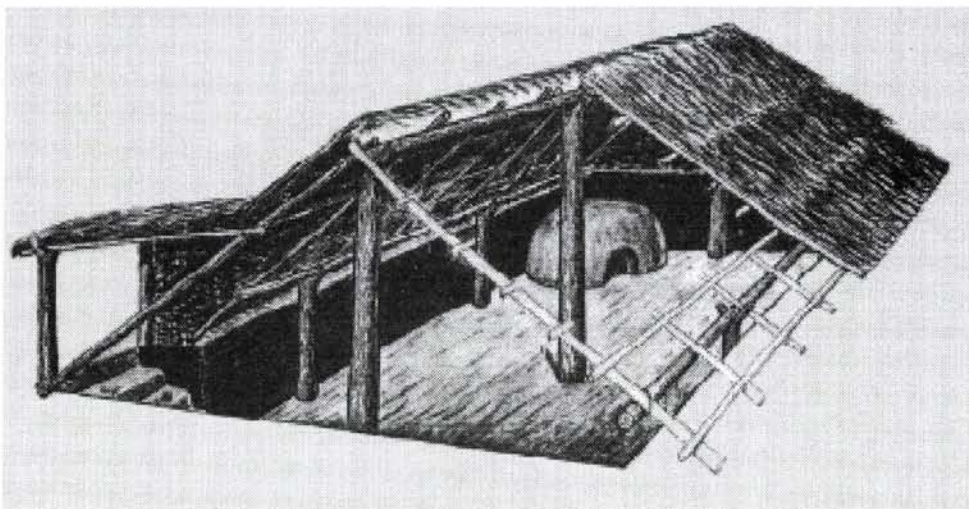
12. kép. A Zalavár–kövecsesi M/3 ház egyik rekonstrukciója (SÓS XLII. tábla 1–2 nyomán)
 12. Abb. Rekonstruktion des Hauses M/3 aus Zalavár–Kövecses (nach SOS Taf. XLII. 1–2.)

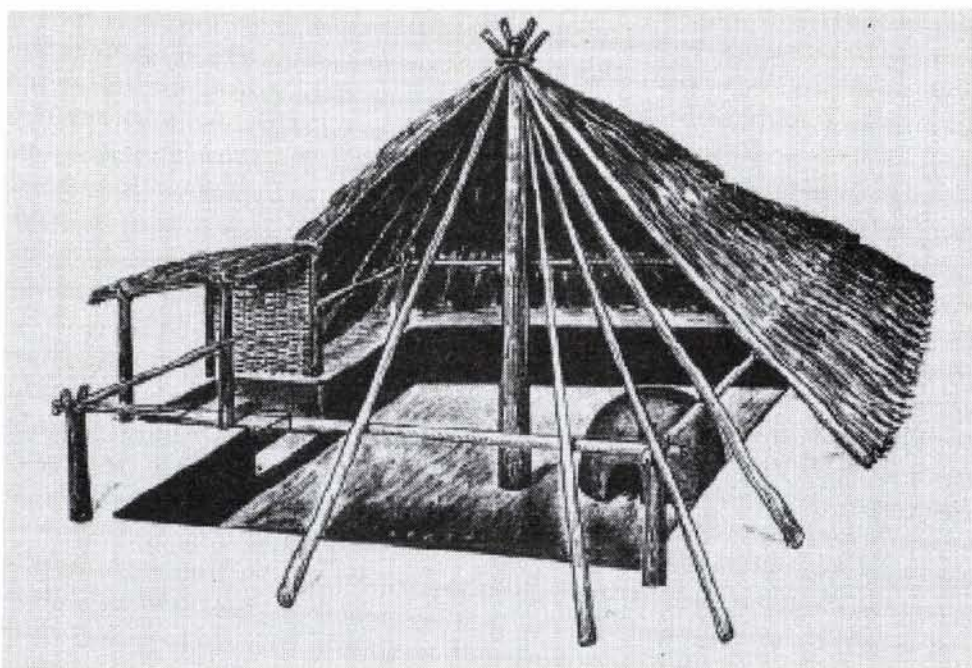
13. kép. A Zalavár–kövecsesi M/3 ház másik rekonstrukciója (SÓS. XLII. tábla 3–4. nyomán)
 13. Abb. Andere Rekonstruktion des Hauses M/3. aus Zalavár–Kövecses (nach SOS Taf. XLII. 3–4.)

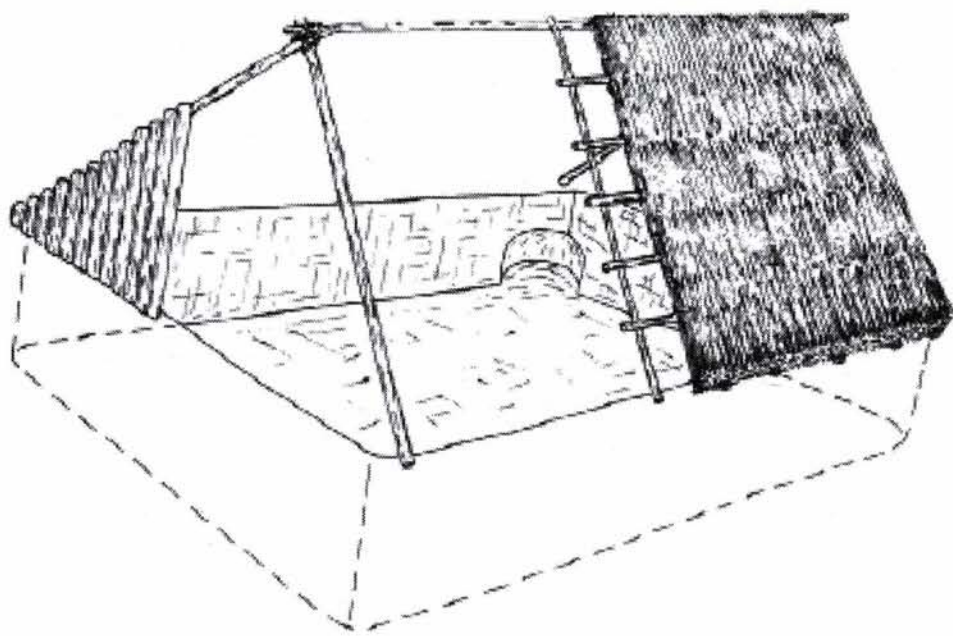
14. kép. A Zalavár–kövecsesi F/3 ház rekonstrukciója (SÓS XLIII. tábla nyomán)
 14. Abb. Rekonstruktion des Hauses M/3 aus Zalavár–Kövecses (nach SÓS Taf. XLIII.)

15. kép. A kerekegyházai 5. ház rekonstrukciója (IRÁSNÉ MELIS 1992. 38. kép 2. nyomán)
 15. Abb. Rekonstruktion des Hauses Nr. 5. aus Kerekegyháza
 (nach IRÁSNÉ MELIS 1992. Abb. 38. 2.)

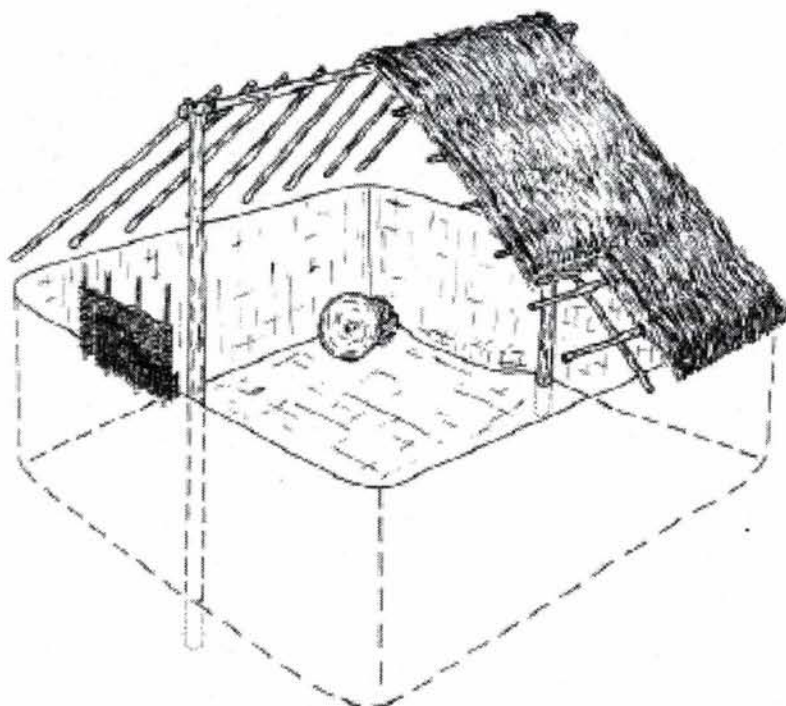
16. kép. A kerekegyházai 4. ház rekonstrukciója (IRÁSNÉ MELIS 1992.b. 38. kép 1. nyomán)
 16. Abb. Rekonstruktion des Hauses Nr. 4.–Kerekegyháza
 (nach IRÁSNÉ MELIS 1992. Abb. 38. 1.)

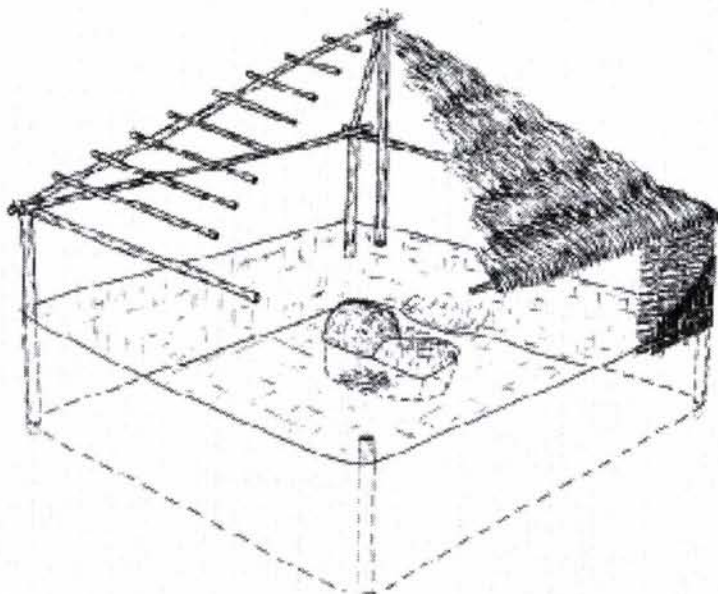
17. kép. Avar-kori ház rekonstruált felépítménye (MADARAS 19. ábra nyomán, B/1 típus)

17. Abb. Der rekonstruierte Oberbau eines awarenzeilichen Hauses

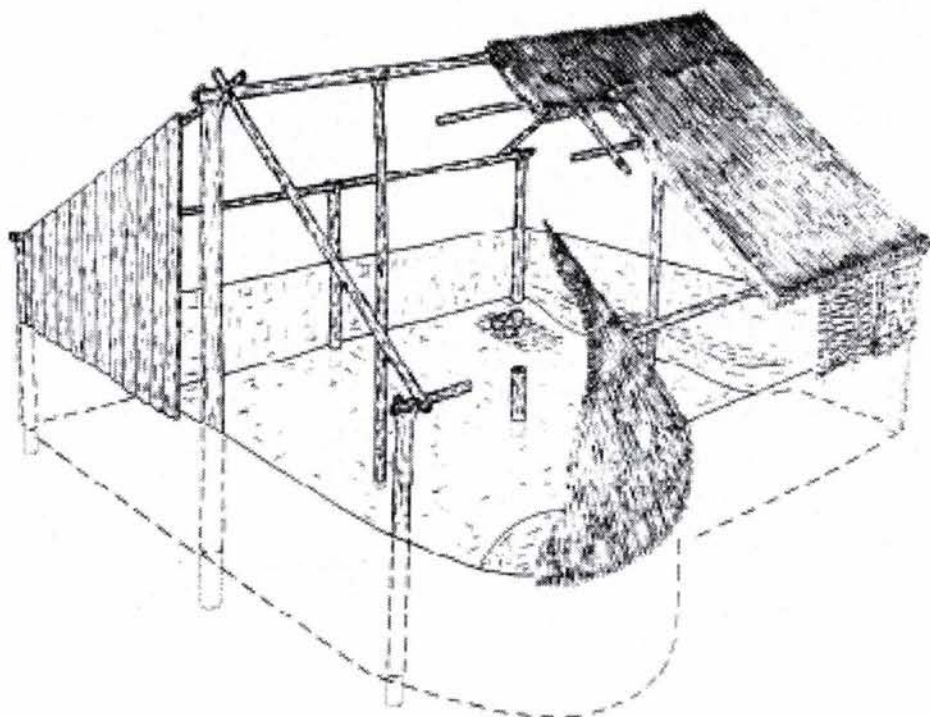
(nach MADARAS Abb. 19., Typ B/1.)

18. kép. Avar-kori ház rekonstruált felépítménye (MADARAS 20. ábra nyomán, B/2 típus)
 18. Abb. Der rekonstruierte Oberbau eines awarenzeitlichen Hauses
 (nach MADARAS Abb. 20., Typ B/2.)

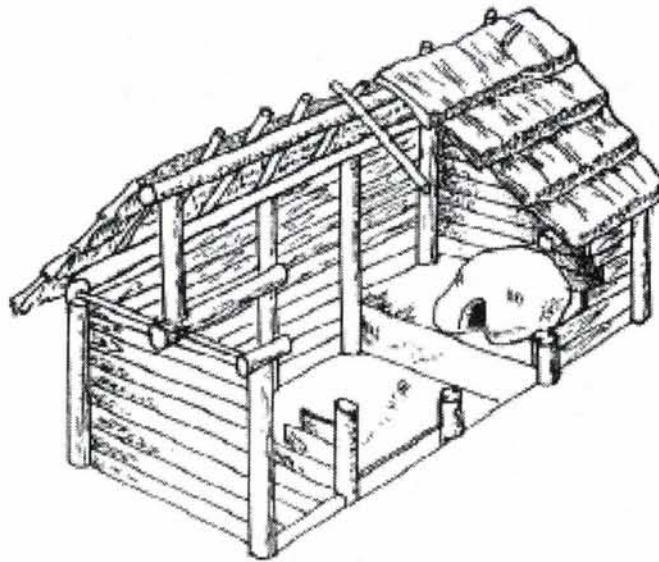

19. kép. Avar-kori ház rekonstruált felépítménye (MADARAS 21. ábra nyomán, B/3 típus)
 19. Abb. Der rekonstruierte Oberbau eines awarenzeitlichen Hauses
 (nach MADARAS Abb. 21., Typ B/3.)

20. kép. Avar-kori ház rekonstruált felépítménye (MADARAS 22. ábra nyomán, B/5 típus)

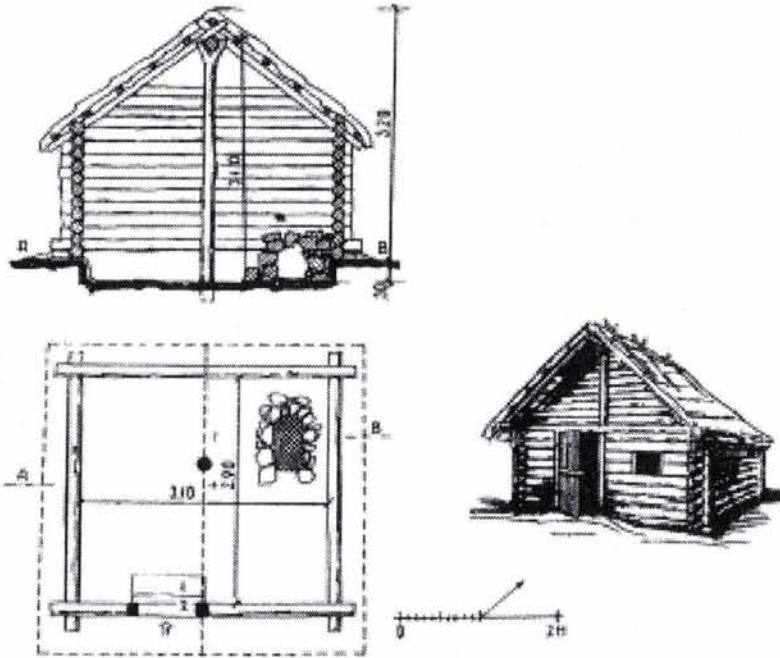
20. Abb. Der rekonstruierte Oberbau eines awarenzeitlichen Hauses
(nach MADARAS Abb. 22. Typ B/5.)

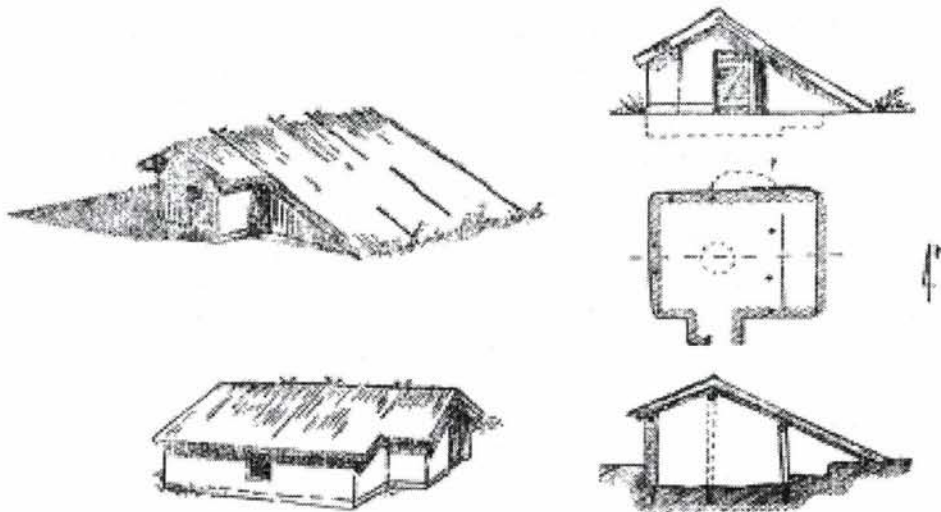
21. kép. Egy Árpád-kori ház Bakay Kornél rajzi rekonstrukciója szerint (BAKAY 66. ábra nyomán) – 21. Abb. Rekonstruktionszeichnung eines árpádenzeitlichen Hauses von Kornél Bakay (BAKAY Abb. 66.)

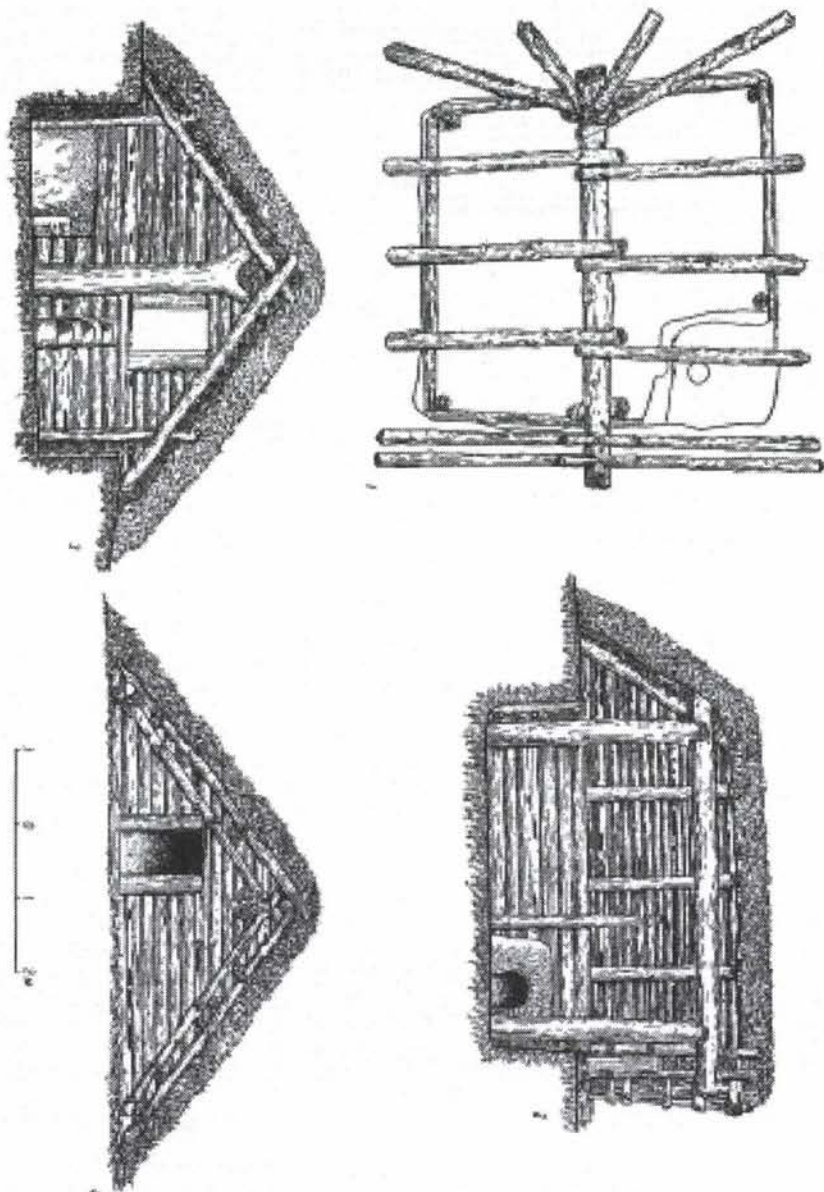
22. kép. Az Árpád-kori veremház rekonstruált felépítménye A. Habovštiak szerint (HABOVŠTIÁK 1985. 84. nyomán) – 22. Abb. Der rekonstruierte Oberbau des árpádenzeitlichen Hauses nach A. Habovštiak (nach HABOVŠTIÁK 1985. S. 84.)

23. kép. Egy úgynevezett nagymorva-kori ház rekonstrukciója (CHROPOVSKÝ 1970. 130. nyomán) – 23. Abb. Rekonstruktion eines Hauses aus der sog. großmährischen Zeit (nach CHROPOVSKÝ 1970. S. 130.)

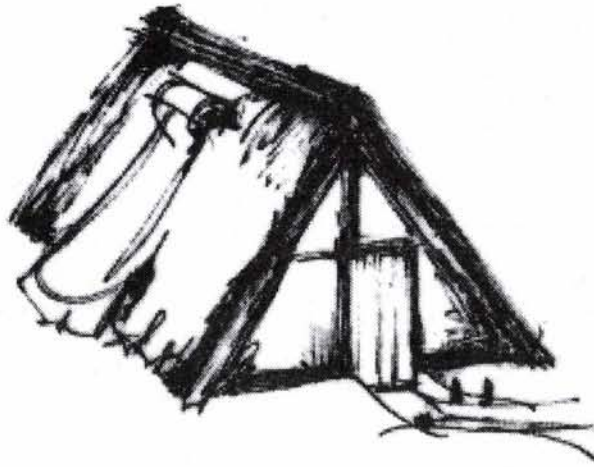
24. kép. A bihari 4/1979-es ház rekonstrukciója (DUMITRAȘCU 83. ábra nyomán)
24. Abb. Rekonstruktion des Hauses Nr. 4/1979. aus Bihar (nach DUMITRAȘCU Abb. 83.)

25. kép. A novotroickoei (Ukr.) 15. veremház rekonstrukciója (LJAPUŠKIN 112. ábra nyomán)
 25. Abb. Rekonstruktion des Grubenhauses Nr. 15. aus Novotroickoei (Ukr.) (nach LJAPUŠKIN Abb. 112.)

26. kép. Az Óbecse–botrai veremház tömegvázlata (STANOJEV 28. nyomán)
26. Abb. Die Ansichtskizze des Grubenhauses aus Óbecse–Botra (nach STANOJEV S. 28.)

27. kép. Az Óbecse–perleki veremház tömegvázlata (STANOJEV 51. nyomán)
27. Abb. Die Ansichtskizze des Grubenhauses aus Óbecse–Perlek (nach STANOJEV S. 51.)

28. kép. Az óverbászi veremház tömegvázlata (STANOJEV 85. nyomán)
28. Abb. Die Ansichtskizze des Grubenhauses aus Óverbász (nach STANOJEV S. 85.)

Sabján Tibor

A VEREMHÁZ REKONSTRUKCIÓJA

Már a rekonstrukciós munkák átgondolásakor világossá vált, ahhoz, hogy egy meghatározott építményt rekonstruálhassunk, nem elég az adott leletet megismernünk, hanem az Árpád-kori veremházak általános problémáit is át kell tekintenünk. Vizsgálódásainkban két fő szempontot emeltünk ki: a méretek elemzését és a szerkezeti kérdéseket, hiszen ezek megnyugtató rendezése nélkül a rekonstrukciós tervezést el sem lehetett kezdeni.

Méretbeli elemzéseinkhez egy tipikusnak tekinthető 3×3 méteres veremházat vettünk modellül. (1. kép) Ha a veremház hagyományos értelmezése szerint ennek a széleire 45 fokos hajlású tetőt állítunk, akkor a ház 150 centiméterre emelkedik a talajszint fölé. Egy ilyen építménybe az első súlyosabb gondot a bejutás jelenti. Oldalbejárat esetén a gádor (a továbbiakban nevezük ezzel a néprajzi terminussal a bejáratnak emelt építményt) a tető fölé magasodik, magassági méretei nagyobbak, mint a házé. Végbejárat esetén rosszabb a helyzet, hiszen a másfél méter magas oromfalban az ajtó az ágasfa miatt csak az egyik oldalra kerülhet. Tehát, ha a háznak nincs külön földbe mélyedő lejárata, akkor csak nehezen, négykézlábra ereszkedve lehet a kis méretű ajtón bemászni. Hasonlóan súlyos problémákat vet fel a belső tér elemzése. Tétélezzük fel, hogy a ház 60 cm mélyre van a földbe süllyesztve. Ebben az esetben a példánkban szereplő ház teljes belmagassága a belógó szerkezetek nélkül 210 cm. A szelemen alá állva egy felnőtt ember (magassága legyen 175 cm) a ház közepén még elfér, de egy lépést oldalra téve már beüti fejét a ferde tetőbe. A sarokban lévő kemencét pedig csak térden csúsztva tudja megközelíteni. Ha a fenti ház alapterületét nézzük szintén a helyszűke ötlük a szemünkbe. Ha levonjuk a 9 négyzetméteres alapterületből a kemence területét, a belső lépcsőt és az ágasok által elfoglalt helyet (sokszor közepén is van egy ágas), akkor tároló- és fekvőhelyként alig marad szabad felület a padlón. A helyhiány csak nő, ha figyelembe vesszük azokat az ásatási megfigyeléseket, amelyek arról tájékoztatnak bennünket, hogy ezekben a

házakban a parazsat gyakran a padló közepén terítették szét.¹ Ebben az esetben már nem képzelhető el, hogy a házban egy vagy két embernél több is elférjen.

A méretbeliekhez hasonlóan súlyos problémákat vet fel a lakóház szerkezeti, statikai elemzése is. Talán nem nehéz belátni, hogy azt a súlyos terhet, melyet egy földdel borított tető jelent nem lehet a gödör szélére, de még a közvetlen közelébe sem támasztani, hiszen a föld széle könnyen letörik. Hasonlóan a beszakadás veszélye fenyegeti azokat az épületeket, melyeknek alapterületén kívülre nyúlik földbe vájt kemencéjük.² (24. kép. 3.) A kemence feletti vékony földréteg nem tudná elviselni a rá támaszkodó tető súlyát. Ezeknél a házaknál eleve kizártnak tekinthető, hogy a tető a gödör közvetlen környékére támaszkodjon!

Méretbeli vizsgálatainkból az a következtetés vonható le, hogy az általunk felvett 3×3 méteres lakóház paramétereinél fogva alig lakható, egy családnyi ember pedig el sem fér benne. Pedig a 3 méteres oldalú ház átlagosnak tekinthető, tehát ennél kisebb vermek is léteztek. A pákai Várhegy területén 2,2×2 méteres, Tiszalök–Rázompusztán pedig 2,2×2,2 méteres ház is előkerült.³ Ezekben már felállni sem lehetett, belmagasságuk (45 fokos tetőben gondolkodva) még a 170 centimétert sem érte el. A fentiek során még megkíméltük magunkat attól a gondolattól, hogy mi lehetett ezekben a házakban, ha kemencéjükbe begyújtottak, hova bújhatott a füst elől a teljes belmagasságot kitöltő ember?

Visszatérve a szerkezeti problémákhoz az elvi rekonstrukció egyik alapja az volt, hogy a ház a gödör szélére nem támaszkodhat, attól távolabb kell terhet a talajnak átadnia. Az ásatási leletek sem a gödör szélén, sem attól távolabb semmilyen információt nem szolgáltatnak a felépítmény földdel érintkező részéről, tehát a távolabbi megtámaszkodásnak sem mondanak ellent. A gödrön belül viszont mindkét megoldásnak ugyanaz a lenyomata, tehát a konkrét régészeti leletek szabad kezet adnak a kérdésben. Ha az erősebben kiugró kemencékre is gondolunk, akkor a gödör szélétől mért távolság akár 1 m is lehet. Ebben az esetben azonban – megtartva a tető 45 fokos hajlásszögét – egy új minőségű ház jön létre, melyben a vermen kívül is hasznos terek keletkeznek. (2. kép) Az előbbi példánknál maradván a 3 méteres veremhez oldalanként 1–1 m csatlakozik, tehát a ház szélessége 5 m lesz. A fölé szerkesztett tető magassága így már 2,5 m, belmagassága pedig 3,1 m. A házba gádoros oldalbejárattal és az oromfalon nyitott végbejárattal is könnyű a bejutás. A házban közlekedő ember a verem oldalaihoz is odaállhat, nem üti be fejét. Egy álló ember felett még kellő magasságú légtér is van, amely ha füst-

¹ KOVALOVSKZI 1975. 209. (Doboz)

² BENKŐ 31.

³ MOLNÁR–VÁNDOR 111.; MÉRI 1952. 58.

tel telik meg, még nem űzi el lakóját. Az alapterületet tekintve a korábbi elképzelés 9 négyzetméteres padlójához viszonyítva itt a beépített terület 25 m² körül mozog, amely megfelel egy normál méretű parasztszobának. Az így értelmezett veremház a korábbival szemben felhozható összes problémát „megoldja”. Például a veremház sarkába épített kemence kifejezetten zavaró megoldásnak tűnt, hiszen a szájából kicsapó lángok könnyen meggyújthatták a fölötté lévő tetőt.⁴ A mi esetünkben a tető kb. 2 méterre van a kemenceszáj fölött, így a ház kigyulladásától nem kell tartani. A földbe vájt, erősen kiugró kemence sem okoz statikai problémát, sőt beázásától sem kell tartani, hiszen a ház területén belül védetten helyezkedik el. Hasonló a helyzet a ház gödréből kinyúló árkocskával, melyet a szakirodalom *nyélnék* vagy *nyúlványnak* nevez. A korábbi értelmezés szerint ez az árok a tető alá ásva a külső térre nyúlt ki, most ez is a házon belülré esik.⁵ Nem okoz különösebb gondot a ház gödrének szabálytalansága (íves vagy görbe oldal,⁶ a nem szögletes alaprajz,⁷ a ferde, szinte átlós ágastengely,⁸ stb.) sem, hiszen a ferde tető bizonyos fokig független a veremtől, illetve annak szélétől.

Természetesen az új értelmezésű veremház első és legfontosabb kérdése az, hogy milyen bizonyítékokat tudunk felsorakoztatni felvetéseinkre? (Nem tartozik a válaszhoz, ezért csak zárójelenesen jegyezzük meg, hogy a hagyományos értelmezésre, mely szerint a verem és az épület azonos méretű, semmilyen bizonyíték sem áll rendelkezésre.) A régészet oldaláról kevés bizonyító erejű adattal találkozunk, hiszen az ásátástechnika, amely a nyesett talajon a verem feltárásának kirajzolódása után kezd hozzá az épület kibontásához a verem körüli felszínről már nem szolgálhat információkkal. Az esetek többségében a régész nem hibáztatható, hiszen az egykori felszín legtöbbször a mai felszínhez közel van, így a humusszal keveredve meg sem fogható. Érdekes tanulságokkal szolgálnak a négyszállási ásátás szabálytalan gödrű XIII–XIV. századi veremházai. Ezeknek földbe mélyedő oldalában ágyra hasonlító fekhelyeket alakítottak ki. Az ásátó szavait idézve: „Az egyosztatú veremházak oldalfalaiban a hálóhelyet fülkeszerűen vájták bele”.⁹ A kisméretű rajzok alapján úgy látszik, hogy az ágyak a vermek széleiből kanyarodnak ki és a feltételezhető kúpos tető alatti ereszbe nyúlnak be.¹⁰ További példáink közvetett bizonyítékokat szolgáltatnak. A logika szabályai szerint nézve a verem oldala és az épületet tartó ágastengelynek a helyzetében három alapesetet külön-

⁴ MÉRI 1964.a. 14.

⁵ Bejáratként is értelmezték ezt az árkot, melyet mi, már csak méreteinél fogva sem tartunk elfogadhatónak.

⁶ TOČIK 144. á.; TAKÁCS M. 1996.a. 211. 1. t. 2. kép.

⁷ HABOVŠTIK 1989. 11. 3. á. 19. kép.

⁸ TAKÁCS 1996.a. 213. II. t. 2. kép.; FODOR 1989. 29. 3. kép.

⁹ SELMECZI 111.

¹⁰ SELMECZI a szövegben szereplő számozatlan 7. rajzos oldal

böztethetünk meg. Ha az ágas a gödrön belül van, vagy a gödör oldalába esik, akkor a határoló szerkezetek még lehetnek a gödör oldalán, de ha az ágas a gödrön kívül helyezkedik el, akkor a ház végfala is kívül kell, hogy essék, ellenkező esetben az épületet tartó váz kilóg a házból. A számunkra most érdekes gödrön kívüli ágasfás ház meglehetősen ritka, de létező típus. A Balaton-szentgyörgy határában található Kenderföldi-réteken feltárt veremház ágasai és kemencéje is a gödrön kívül helyezkedett el.¹¹ A Visegrád-várkerti ásatások változatos típusú épületei között is akadt egy veremház, melynek külső ágasa volt.¹²

A kevés régészeti példánál többet találunk a népi építkezés terén. Az általunk alkalmazott elv az időszakos hajlékok, illetve kunyhók kialakításában érvényesült. Ezek között az épületek között több süllyesztett padlójú, földre támaszkodó tetejű változatot is találunk, melyekben nem nehéz felismerni a Árpád-kori veremházak továbbélését. A legszebb ilyen példákat Herman Ottónak köszönhetjük. 1898-as nádudvari gyűjtőútja során figyelt fel a halászok *kastély*nek nevezett kunyhójára. A földbe mélyített építményről metszetrajzot, távlati képet és egy értelmező perspektivikus metszetet is készített.¹³ (3–4. kép) A kunyhó 3 m hosszú volt, bejárati nyílása a nádból készített oromfalba volt vágva, földre támaszkodó szarufás tetőszerkezetét is náddal fedték. A Kövinek nevezett halasvíz partján több ilyen kunyhó is állhatott, hiszen Herman Ottó megjegyzi, hogy az egyiknek belsejét polyvával kevert sárral tapasztották ki. Metszetrajzából az is kiderül, hogy a kunyhó földbe ásott gödrének neve *fődje*, két oldalpadkáját pedig *padkának* illetve *vaczoknak* nevezik. A perspektivikus metszeten az is látható, hogy a vackon ruhafélékből készített fekvőhely van, itt egy pipázó halász ül, míg társa a szemközti padkán fekszik. Kettejük között, a kunyhó padlóján tűz ég.

A nagysárréti kondások is földbe ásott *kunyhókat* építettek maguknak, nádból emelt kúpos hajlékuk nem szögletes, hanem kör alaprajzú volt.¹⁴ (5. kép) A kemény teleket a kunyhóban töltötték el, más évszakban csak a gúnyájukat és élelmiszerüket tartották itt. A kunyhó akkora volt, hogy egy kisebb háznak is beillett, mégis a földből alig látszott ki, padlóját ugyanis másfél méter mélyen a földbe süllyesztették. Így történhetett, hogy a bárándi előljárók 1829-ben majdnem eltévedtek ellenőrzésük során: „*menvén a' Kilső Bányához a' kunnyó füstje után igazodtunk a' roppant hóba.*” A kunyhó belsejében körben a fal mentén ásóval alacsony, de széles padkát nyestek, erre ná-

¹¹ MÜLLER 1972. 197–199.

¹² 12. számú lakóház. A publikálatlan anyagra való hivatkozásért Kovalovszki Júliának tartozom köszönettel.

¹³ Herman Ottó gyűjtőfüzetei a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában találhatóak: EA 000182/B. II. Vegyes. 99.p.; EA 000182/VIII. 14.p.; két ábrájukat közli: CSILLÉRY 1970.a. 65. 7–8. ábra, illetve 1982. 28. kép.

¹⁴ SZŰCS 152.

dat terítették, majd juhbőrökből, bundából fekhelyeket készítettek maguknak. A kunyhó belső oldalát pelyvás sárral kitapasztották. A kunyhó közepén állandóan égett a tűz, melyet melegedésre, főzésre és világításra használtak. A füst a csúcs mellett a nádba vágott és jól kitapasztott lyukon keresztül távozott. A ház gödréből kiásott földet a kunyhó oldalára hányták, amelynek így csak a csúcsa látszott ki. Az alacsony és keskeny bejáratot mindig a déli oldalra tették, az időjárás viszontagságai elől pedig egy nádfallal védték meg.

Kör alakú hajlékot, úgynevezett *hegyes tetejű kunyhót* építettek maguknak a Debrecen határában télire meghúzódó juhászok és gulyások, valamint a későbbi időkben a favágók és a szegényebb vákáncsosok is.¹⁵ (6. kép) A kunyhó vázát négy nagyobb fatörzsből, a *drugánokból* állították össze. Az egymásnak támasztott fák felső végeit fiatal cserfagúzzsal kötözték meg, majd oldalaihoz rövidebb rudakat fektettek sűrűn egymás mellé helyezve őket. Az így elkészített vázat fél méter vastagon avarral vagy szalmával fedték be, majd homokos földet szórtak rá. A tető csúcsán nyílást hagytak, esetleg rossz kosarat vagy méhkaszt húztak rá, hogy a füst itt távozhasson. A kunyhó bejáratát kisebb *gátor* védte, melyen létrás vázú, szalmakötéllal befont ajtó volt. A kunyhón belül sövényfonással megerősített U alakú padkák voltak, melyeket *vacok*nak és *mellyik*nek neveztek.¹⁶ A rájuk terített szalma szolgált alomnak, egy bunda pedig takarónak. A kunyhónak ablaka nem volt, a tűz a padló közepén égett.

Földbe ásott ideiglenes hajlékot építettek maguknak a kubikusok is. „*Mihelyt megérkeztek rendeltetésük helyére, mindenik külön kunyhót épít magának félig a földben, félig a fölött; a tetőt gallyakkal és gyeppel rakják ki*” – olvashatjuk a Vasárnapi Újság 1879. évi beszámolójában.¹⁷ A részletesebb néprajzi kutatásokból azt is megtudhatjuk, hogy a szögletes hajlékokat *gunyhó*nak, esetleg *viskó*nak, *kulipintyó*nak vagy tréfásan *csárdá*nak nevezték.¹⁸ A kisebbek 1–2 személyesek voltak, de készítettek 3–4, 5–6–7–8–10–12 személyeseket is. (7. kép) A 3–4 személyesek bejárata az egyik végen, a 6 személyeseké közepén, az ennél nagyobbaké mind a két végen volt. A kunyhó helyét először megtisztogatták, majd 30–60 cm mélyen leásták. Középpütt 70–90 cm szélesen egy újabb mélyedést ástak, kb. 50–60 cm mélyre. Ez a középső szint lett a padló, a két oldalt megmaradó kb. 50–80 cm széles padkák pedig a fekvőhelyek. A kisebb kunyhókra félhengeres tetőt készítettek, karikára hajlított és összegúzsolt botfákból, melyeket gyékénnyel, ponyvával fedtek le. A nagyobb

¹⁵ ECSEDI 164–165.; egyébként a kunyhó rajzának néprajzi irodalmunkban számtalan közlése ismert

¹⁶ Ecsedi itt nem írja le pontosan, hogy a kunyhó padlóját mélyítették-e le, vagy a padkákat emelték magasabbra (mintha ez utóbbi derülne ki), de a végeredményben nincs lényeges különbség.

¹⁷ KVASSAY 57–58.

¹⁸ KATONA 19–28.

kunyhóknak ágasfás-szelemenés tetőt állítottak, melyet már lombbal, náddal, sással, fűfélékkel vagy szalmával borítottak be és földdel szórtak meg. A kunyhók végét gallyal fonták be és földdel megtöltötték vagy bedeszálták. A téli kunyhót 1 m mélyre ásták és a tetejét is erősebb anyagokból készítették. A szarufákat sűrűbben fektették egymás mellé, előfordult, hogy a tetőt gypszínnel rakták be. A téli kunyhókat katlannal vagy vaskályhával fűtötték. Belső tapasztása csak a családi kunyhóknak volt, ezt az asszonyok készítették el. A földpadkákon szalmán vagy szénán fekve, subával takarózva aludtak. Néha a padka oldalához és végéhez felálló szélű deszkát tettek, hogy a szalma ne szóródjon szét.

Ha a mocsaras talaj engedte, két, három ásónyom mélyen a földbe süllyesztették az állás melletti *gunyhóikat* a nagyberek (Somogy megye) gulyások.¹⁹ Ha a víz túl magasan volt, akkor csak egy ásónyomot ástak le, és az oldalt meghagyott földpadkák alig emelkedtek ki a padlóból. (8. kép) Az elől nyitott kunyhó alaprajza háromszögű volt, a V alakú padkák két szára fekvőhelyül szolgált, míg a hátsó sarokba rakták cókókjukat a pásztorok. A padlóból kiásott földet a tetőre dobták, majd gyeptéglákkal rögzítették a fedést. A tüzet a kunyhó szája előtt rakták meg. Hasonló kunyhójuk volt a Berekfási kútnál legeltető gulyásoknak is, akik csak eső ellen emeltek tetőt maguknak. A különbség az volt, hogy ők nem az egész padlót süllyesztették le, hanem csak a lábuknak ástak egy üllőödröt (!) a kunyhó szája előtt. (9. kép 1.) A kunyhó szelemenjét elől kecskeláb tartotta, hátul a földre támaszkodott. Tetejét sással és tőzeggel fedték be. A kunyhó körül három ásónyom mély árkot ástak, hogy a marhák be ne döntsék az oldalát. A kiásott földet az árok elé dobták.²⁰ Süllyesztett padlójú kerek kunyhót készítettek a Nagyberek kanászai is maguknak. A nádból emelt kúpos hajlékban L alakú földpadkát hagytak, melynek egyik szára fekvőpad, a másik üllőpad volt. A kunyhó belsejét ki-tapasztották.²¹ (9. kép 2.)

A földbe mélyített időszakos hajlékok közé tartoztak a dinnyések és a dohányosok által használt kunyhók is, de ezek szélén már nem sorakoztak fekvésre alkalmas széles padkák.²² A téglalap alaprajzú kunyhókat 2–3 ásónyom mély padlóval készítik, szarufáikra ritkásan deszkát vagy akáchusángokat szegeznek illetve gúzzsal rögzítenek, majd a tetőt szalmával hintik be és földet terítenek rá. (10. kép)²³ A kunyhók végét vályoggal vagy téglával falazzák be,

¹⁹ TAKÁTS 1986. 86–88.; 87. VIII. kép. A tanulmányra Szentgyörgyi Viktor hívta fel figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm.

²⁰ TAKÁTS 109–110.; 98. VII. kép.

²¹ TAKÁTS 98. VII. kép.

²² ÉBNER 1.; BOROSS 596–605.; TAKÁCS L.106–107, 176–181.; BAKÓ 1978. 31–32.; DÁM 1981. 9.; DÁM 1993. 135–137.

²³ Az archív felvételeket a Néprajzi Múzeum Fotótára bocsátotta rendelkezésünkre.

ide kerülnek a bejárati ajtók és az ablakok is. A konyhóknak oldalt keskeny padkájuk van, de belsejüket bútorokkal rendezik be és ágyakban alszanak.

Mélyített gödörrel és a gödör szélén túl támaszkodó szarufákkal építik a különböző vermeket is. A nyugat–dunántúli Szalafőn kisebb házra emlékeztető vermeket építenek, melyek tetejét sűrűn egymás mellé helyezett szarufákkal

borítják be, majd leföldelik. A szarufákat középső és oldalsó szelemenek tartják.²⁴ (11. kép) Az ország több pontján is földre támaszkodó tetejű, földbe mélyedő padlójú hajlékot emeltek maguknak a szőlőben dolgozó emberek. A náddal vagy földdel fedett konyhók elől nyitottak vagy ajtóval záródóak voltak, oldalaikon padkák húzódtak.²⁵ (12. kép)

Visszatérve a süllyesztett padlójú, oldalt fekhelyekkel épített hajlékokhoz azt látjuk, hogy előfordulásuk nem korlátozódik a magyar nyelvterületre. A finn *mülukopin* ovális alaprajzzal készült, tetőzetét összetámasztott szarufák tartották. (13. kép) Egyik példánya 2,2 m széles és 4 m hosszú volt, belvilága a talajszinttől mérve 1,7 m magas volt. A konyhó padlójának közepét le-süllyesztették, az így keletkezett padkák szélét élére állított lapos kövekkel támasztották meg. Erről a mélyített padlóról lehetett fűteni a konyhó végében lévő kőrakás–kemencét.²⁶ A svájci Vogézekben élő pásztorok is építettek maguknak süllyesztett padlójú konyhót.²⁷ Az egyik ilyen hajlék 3,75 m széles és 4 m hosszú volt, padlóját 60 cm mélyre ásták le. Ágasfás szerkezetű nyeregtetejét gyeptéglával fedték be. Sajnos a süllyesztett padlójú hajlékokról nem készült átfogó vizsgálat, a publikációkban nem fordítottak külön figyelmet a szintviszonyokra, a fényképekből és külső rajzokból pedig ezek a részletek nem állapíthatók meg, így nemzetközi kitekintésünk csak vázlatos lehet. Itt kell megemlítenünk, hogy a földbe mélyített hajlékok sok rokon vonást mutatnak a megemelt fekhelyekkel és tárolópadkákkal épített konyhókkal. (14. kép) Mindkettő ugyanazt az elvi megoldást követi: a közlekedő-, és munkaszintekből kiemelik a háló-, és tárolóhelyeket.²⁸ Az analógiák közé sorolhatók még azok a konyhók is, melyekben a középső közlekedő és tüzelő felülettől gerendákkal választanak le hálóhelyeket.²⁹ (15. kép)

A fentiek során a süllyesztett padlójú időszakos hajlékok tanulságait elemeztük, de léteztek állandó lakásul szolgáló földházak, illetve földbe ásott istállók, melyeknél az egész építmény padlóját mélyen a földbe süllyesztették.

²⁴ Az adatokért Kottmayer Tibornak tartozom köszönettel.

²⁵ KÓS 62. 12. kép.; NOVÁK 253.; KAHOUNOVÁ 31. kép. ill. 63–66. kép.

²⁶ SIRELIUS 147. 164. ábra.; közli még CSILLÉRY 1982. 31/a–b. kép.

²⁷ RÜTIMEYER 334. 166. ábra.; hivatkozik rá: CSILLÉRY 1970.a. 64.

²⁸ Jellemző magyarországi példaként: BAKÓ 1968. 75. 10, 12. ábra, 76. 13. ábra.; németországi példa a Ruhla vidékéről: CSILLÉRY 1982. 30/a–b. kép.

²⁹ néhány példa: BAKÓ 1968. 82. 22, 23. ábra.; CSILLÉRY 1970.b 37. 5, 6, 7. ábra.; CSILLÉRY 1982. 20. kép.; ILIA–JUHÁSZ 152–153.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezeknek az épületeknek a hajtékhoz viszonyítva gazdagabb néprajzi anyaga van, sőt Dám László tollából még összefoglaló tanulmányok is születtek.³⁰ A házaknak alapvetően két típusa létezik, a föld fölé emelkedő falazatú (16. kép), és a tetejével a földön ülő ház. Az előbbieket *gödörlakások*nak, míg az utóbbiakat *veremházak*nak nevezi Dám László.³¹ A két típus főbb szerkezeti megoldásai hasonlóak, de míg a föld fölé emelkedő falú házakat legtöbbször náddal, esetleg szalmával vagy cseréppel fedik, addig a földön ülő tetejű építményeket majdnem mindig földdel borítják. (17. kép) Ezek a lakóházak rendszeren többosztatúak, füstelvezetésük és tüzelőberendezésük a föld felszínén épített házakéval megegyező. Azt is mondhatjuk, hogy ezek a többosztatú felszíni házak földbe süllyesztett változatai, ezért Árpád-kori vonzataik csak szerkezeti megoldásaikban kereshetők. Mindkét háztípus gödrét 150–200 cm mélyen a földbe ássák, majd a gödröt valamilyen fallal kibélelik. Ha ez a fal teherhordó (vályog vagy tégl), akkor ennek tetejére kerülnek a koszorúgerendák, vagy gyakori nevükkel *majorpangok*. Ha a falak gyengébb szerkezetűek (például leásott karók, sövényfonás stb.) és csak bélése alkalmasak, vagy ha a gödör béleletlen, akkor a koszorúkat a gödör szélébe állított ágasok tartják.³² A gödör tengelyébe ássák le a felső szelemtartó hosszúágásokat. Ha a tetőt földdel fedték, akkor a nagy súly miatt a helyiségek közepébe is ágasokat kellett állítani. A házaknak általában nem volt földeme, a tetőt tartó szarufák a szelemenre és a koszorúra támaszkodtak. Egymástól való távolságuk a fedés anyagától függött, földtetőnél fél méterre is besűritették őket. Ha a ház falai a föld fölé emelkedtek, akkor lécekre kötözött náddal fedték a tetőt. Ha a tetőt a földön ült, akkor a szarufákra vízszintes terítést készítettek ágakból, nádból, napraforgószárból, vadkender szárából, kukoricaszárból vagy cirokból. Erre rendszerint 35–40 cm vastagon szalmát hintettek, majd ugyanilyen vastagságban földet terítettek. Érdekes, hogy a földtetők rétegei országosan egységesnek látszanak, a fenti rend alól csak ritkán akadt kivétel (néha a cirok- vagy kukoricaszár-terítés fölé nem tettek szalmát). A földház belsejét, a függőleges falakat és a ferde tetősíkokat is, kitapasztották és kimeszelték. A házak bejárata általában oldalról, az eresz felől nyílt, a földbe süllyesztett bejárati részt a *gátor* vagy *gádor* védte az időjárás viszontagságaitól. (17–18. kép) A gádornak két típusa volt: a szögletes nyílású, keskeny gádor és a háromszög formájú, nyeregtetős változat. Ez utóbbit (a Dunántúl keleti részén a neve *sátor*) ugyanúgy fedték, mint a tetőt. (19. kép) A keskenyebb gádort elől

³⁰ DÁM 1981.; DÁM 1993.

³¹ DÁM 1981. 30.; DÁM 1993. 137–138.

³² a továbbiakban az alábbi fontosabb néprajzi munkák tanulságaira támaszkodunk: KISS.; BARTUCZ.; KOVÁCH.; ÉBNER.; MIKLÓS.; ZOLTAI.; BALOGH.; BÁTKY 1929.; ECSEDI.; BANNER.; GUNDA 1972.; SZTRINKÓ.; további néprajzi irodalom: DÁM 1993. 150–151.

rendszerint két kisebb ágas tartotta, tetejére szalmát és földet tettek, oldalát befönték vagy napraforgószárral beálogatták, esetleg be is tapasztották. Ritkább volt az a megoldás, mikor a bejárat a földházak végéről nyílt. Ilyenkor csak a ház eresze védte az ajtót, bár a mélyebben lévő házaknál előfordult, hogy lejáratak fölé külön tetőt emeltek. (20. kép)

A házakéhoz hasonló szerkezettel készültek az egyhelyiséges földólak is, csak ezeknek legtöbbször nem volt ablakokkal ellátott oromfaluk.³³ A földólak falai nem emelkedtek a talajszint fölé, belsejüket igénytelenebbül alakították ki, mint a lakóházakét. A földólakat mélyen a földbe süllyesztették, ezért meneteles lejárataikat hosszú és magasan kiálló gádor védte. (21–23. kép)

A fenti áttekintés bizonyos építéstechnológiai kérdéseket is felvázolt. A mélyen lesüllyesztett földházakat úgy építették, hogy először megásták a ház gödrét, ezután kibélelték, majd felállították az ágasokat, ráhelyezték a szelement és megépítették a tetőt. De vajon milyen építési sorrend jellemezte a segélygödrű veremházakat, melyeknek tetőszerkezete nem a gödör szélére támaszkodott? Sajnos sem a néprajzi, sem a régészeti időszakra nincsenek konkrét adataink, ezért az első lépésben csak az ésszerűsége hagyatkozunk. Ez pedig azt diktálja, hogy ennél a háztípusnál először az ágasokat ássák le, majd ráhelyezik a szelement és a szarufákat, és csak a tető elkészülte után ássák alá a gödröt. Ebben az esetben építés közben nem zavar a gödör, kisebb magasságra kell a gerendákat emelni, és a gödör széle sem törik le a nagyobb terheket emelő emberek súlya alatt. Mivel a gödör független a tető szerkezetétől, ezért az utólagos aláásás műszakilag semmilyen gondot sem okoz. Meg kell vizsgálnunk azonban, hogy az ésszerűsége túl rendelkezünk-e erre bármilyen bizonyítékkal? Az első és a legfontosabb kérdés, amely ide kapcsolódik az ágasfák lyukmélysége. Sokáig nem értettük, hogy hogyan tudták a házat megépíteni olyan feltételekkel, melyek a régészeti feltárásokból elég egyöntetűen kirajzolódnak. Azt látjuk ugyanis, hogy legtöbbször az ágasokat csak 10–15 cm mélyen ásták a ház gödrébe. Ez a mélység még arra sem elegendő, hogy a 2–3 m magas ágas önsúlyát megtartsa, nem beszélve arról, hogyan tudták a többméteres szelement kézzel ráemelni egy ilyen labilis tartóra! Nos, a kérdést a gödör utólagos kiásása magyarázza meg. Eredetileg ugyanis az ágasokat nem 10 cm mélyre ásták le, hanem sokkal mélyebbre, mondjuk, hogy 70 centiméterre, majd a földet visszadöngölve rögzítették azt és megépítették a tetőt. Ezután ásták ki a gödröt kb. 60 cm mélységben és így maradt az ágas vége csak 10 centiméter a földben. Ekkor azonban a tető már a szarufák vagy horogfák által rögzített volt, tehát nem mozdulhatott el. Valószínű, hogy a kiásott gödör földjét is egyből a tetőre dobták, így mire az ágast is kiásták az egész szerkezet leterhelt volt és mozdíthatatlan. Ad absurdum, az is elképzelhető, hogy az ágasnyom nélküli veremhá-

---

³³ DÁM 1995. 41–42.

zak egy részénél azért nem talált a régész ágaslyukakat, mert annak idején a gödröt egészen az ágasok aljáig ásták ki. Statikailag a megterhelt szerkezet így is olyan állékony, mintha 10 centimétert a földben lenne az ágasa! Visszakanyarodva az utólagos gödörösás kérdéséig még egy közvetett bizonyítékot kihámozhatunk a régészeti leletekből. Elég gyakran találkozunk egy olyan esettel, mikor az ágasok éppen a gödör szélében helyezkednek el. Ha a gödör előre ki lenne ásva, akkor építés közben lehetetlen lenne egy ágast úgy a szélébe vágni, hogy egyik fele mögé a földet is visszadöngöljük. Ha viszont a visszadöngölés után ássuk ki a gödröt, akkor ásóval lefaragható illetve félbevágható az ágast tartó föld is. (24. kép 1.) Szerencsés esetben az általunk mondott kérdés megvilágítható az átépített házak példájával is. A logikánk szerint itt ugyanis a ház első megépítéséhez tartozó ágaslyukaknak sekélyeknek kell lenniük, míg az átépítéshez kapcsolódó lyukaknak mélyebbeknek, mert ekkor már a kiásott gödörbe kell az ágasokat leásni. A régészeti szakirodalomban találtunk is ilyen példát. Az M0-ás autópálya nyomvonalán, Törökbálint–Kukoricadűlőben került elő egy olyan hosszanti alaprajzú, három ágasos veremház, melynek egyik végét megújították és a kemence melletti ágasát át is helyezték. A korábbi ágasok 10–12 cm mélyen voltak a padlóba ásva, míg az áthelyezett 50 centiméterre.³⁴ Hasonlóan beszédes példát láthatunk az autópálya Szigetszentmiklós–Üdülősor területén feltárt 5. sz. házának ágaslyukainál is. Itt a megújított ágasokat a korábbiak gödrébe ásták bele, de már jóval mélyebben.³⁵ Természetesen a gödör utólagos megásását nem kell abszolutizálnunk, hiszen a tetőszerkezet függetlensége lehetővé teszi azt a módszert is, hogy a gödröt előre megássák, majd a házat ezután állítsák fel. Főleg olyan esetekben kell erre gondolnunk, mikor a házon átépítés nyomai nem látszanak, de az ágasok lyukai mélyek.³⁶ A gödör vagy verem utólagos megásása más megvilágításba helyez néhány kérdést. Eddig például úgy gondoltuk, hogy a verem mérete egyértelműen a ház méretére utal. A fentiek alapján azonban ebben nem lehetünk biztosak, hiszen a gödrön túl támaszkodó tetőszerkezet megengedi, hogy alá kisebb vagy nagyobb vermet ássanak aszerint, hogy a padkák vagy a padló méretét szeretnék-e nagyobbra. Erre utaló jel, hogy néha a vermet az ágason túl (ágaslyuk a gödrön belül), néha az ágasig (ágaslyuk a gödör oldalában), vagy néha az ágasig sem (ágaslyuk a gödrön kívül) ásták ki. (24. kép 2.)

Ha két elméleti tételünket (a ház nagyobb volt, mint a gödör, és a gödröt utólag ásták a tető alá) helyezzük előtérbe és ezen keresztül vizsgáljuk meg a házakhoz tartozó árkocskák, a nyelek kérdését, akkor csak arra gondolhatunk, hogy ezek is, mint a gödör utólagosan készültek, ezért nem valószínű, hogy a tető alá fűrték őket, hanem ásásukkor a ház belsejében maradtak.

³⁴ NYÉKHELYI 175–176.

³⁵ IRÁSNÉ MELIS 1992.a. 43.; 63. 5.1. kép.

³⁶ Például: Várpalota–Szénhely, 3. sz. ház. RAINER 94. 3. kép.

Megfordítva a logika menetét: a nyél hossza az adott irányban nagyjából a ház alaprajzi kiterjedését is mutatja. Ritka az olyan veremház, amelynek két nyele is van, de azért ismerünk ilyeneket. Magyardiószezen (Sladkovièovo, Szlovákia) került feltárásra egy olyan veremház, amelynek íves oldala és két különböző hosszúságú nyele is van, ezekről feltételezzük, hogy nagyjából az épület alaprajzi dimenzióit jelölik ki számunkra.³⁷ (25. kép)

Ennyi elméleti megfontolás után láttunk hozzá az M0-ás autóút nyomvonalában feltárt 363. számú objektum, egy nagyobb méretű, nyéllal ellátott veremház rekonstrukciójához.³⁸ A veremházak általános problémáinak tisztázása után viszonylag könnyű dolgunk volt, mert az adott házban előkerült részletek tipikusnak tekinthetők. A verem tengelyében talált három cölöplyukat szelementartó ágasokként, az oldalsó két kisebb lyukat a bejárathoz kapcsolódó gádor két ágasaként értelmeztük. A fentiekén kívül a verem sarkában volt még egy töredékeiben fennmaradt kemence, amely eredetileg kerek alaprajzú, tapasztott boltozatú volt. Sajnos a nyél igazi funkcióját és nyitott vagy zárt állapotát sem most, sem az általános vizsgálatok során nem tudtuk megnyugtatóan megmagyarázni, ezért a találgatások helyett az árkot (mint a kérdést) nyitva hagytuk. Abból a tényből, hogy a ház szelemenjét három ágas tartotta arra gondoltunk, hogy erre nem a rövid fák miatt volt szükség, hanem azért, mert a tető komolyabb súlyt képviselt. Ezért a néprajzi példák kínálta földfedés mellett döntöttünk, melynek rétegrendje is jól ismert számunkra. A tető hajlását 45 fokos szögben határoztuk meg, mint utóbb kiderült ennél nagyobb hajlásszöget a földfedés alig tesz lehetővé. Az ásatási megfigyelések alapján a gödör eredeti mélységét 60 centiméterre terveztük, így az ágasokat 72 cm mélyre kellett a földbe leásni. A gödör szélei körül a nyeregterő vonalában 1–1 m széles padkát rekonstruáltunk, a ház végeinél úgy gondoltuk, hogy a szélső ágasokról a szelement konzolosan akár 1 m hosszan is kinyújthatták, így ezen az oldalon keskenyebb padkák keletkeztek. (26. kép) A feltárt verem hosszúsága 4 m, szélessége 3,7 m körül volt (kb. 15 négyzetméter), a fölé magasodó tetőt 6 méteres fesztávúra és közel 5 m hosszúra terveztük (kb. 30 négyzetméter), a ház belmagassága a gödör aljától mérve 3,6 m lett. (27. kép) A három ágasra egyetlen, 5,5 m hosszú szelement fektettünk, melynek a két vége – mint már említettük – konzolosan túlnyúlt a szélső ágasokon. A szarufákat, vagy talán találóbbr kifejezéssel élve, horogfákat félméterenként helyeztük el. (28. kép.) Átfúrt felső végüket egy 4 cm átmérő-

³⁷ TOČIK 144. ábra.

³⁸ A rekonstrukciós munkák elméleti és gyakorlati kérdéseinek tisztázására munkacsoportot hoztunk létre, melynek tagjai Bencze Zoltán, régész (BTM, Budapest), Gyulai Ferenc, archaeobotanikus (Agrobotanikai Intézet, Tápíósztele) Sabján Tibor, építész–néprajzkutató (Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre), Takács Miklós régész (MTA Régészeti Intézete, Budapest) voltak.

jú és 30 cm hosszú faszöggel akasztottuk a szelemenre.³⁹ A bejáratot védő gádor kialakításához a gödör szélén talált két cölöplyukat vettük kiindulásnak. Ezekbe 1 pár kisebb ágast állítottunk és velük szemben, a gödör szélétől távolabb egy másik pár ágast terveztünk. (Az utóbbi két ágas nyoma – csakúgy, mint a gödrön kívül eső összes szerkezet lehetséges nyoma – nem került elő a régészeti feltárás során.) Az ágasokra egy-egy kisebb, megközelítőleg vízszintes szelement fektettünk. A tető fedését a néprajzi analógiák alapján terveztük meg: a horogfákra sűrűn ágakat fektettünk, majd erre 30–35 cm vastagon szalmát terítettünk, melyet ugyanilyen vastagon földdel fedtünk be. A ház végfalait függőleges karók közé font vesszőkkel képeltük el, melyet kívülről betapasztottunk. Hasonló sövényfalat terveztünk a gádor háromszögletű oldalaihoz is. Az ajtót hasított pallókból képeltük el, melynek darabjait vízszintes hevederek fogták össze. A háznak meneteles lejárata nem volt, lépcsőre utaló nyomok a feltárás során nem kerültek elő, ezért úgy gondoltuk, hogy két fagerendából összeállított lépcsőfokot helyezünk a gödörbe, a belső ágások közé. Egy ilyen lépcső jól szolgálja a közlekedést, a ház pusztulása után néhány évszázad alatt pedig nyomtalanul eltűnik. A sarokban lévő kemence átmérője 1 m volt, feneke a talajszinten feküdt. Szájnyílása átlós irányban a ház belseje felé nézett. Elpusztult testét félgömb formájúra terveztük, szerkezetét vesszővázra épített törekes agyagból képeltük el. A ház füstelvezetésére az oromfalakban két-két kisebb nyílást hagytunk. Ezeknek méretét (kb. 30–40 cm) úgy állapítottuk meg, hogy egy erre a célra készített szalmacsomóval vagy rongydarabbal bedugható legyen. Egyben ez a négy nyílás biztosította a ház megvilágítását is. A tervezés során nem kísérleteztünk a ház berendezésének rekonstrukciójával, csak a néprajzi analógiák alapján egy olyan rendet alakítottunk ki, melyben a fekhelyek az eresz alatti szélesebb padkákra, a tároló funkciók a keskenyebbekre kerültek.⁴⁰ (26. kép.)

A ház rekonstrukciójával elsődleges célunk az volt, hogy bizonyítsuk, az általunk értelmezett Árpád-kori veremház ebben a formában megépíthető, használható, és lakható. A megvalósítás során nem törekedtünk technológiai hűségre, már csak azért sem, mert korabeli szerszámokkal dolgozó gyakorlott szakembereket nem tudtunk volna szerezni, „első próbálkozásra” pedig sem az eszközökben rejlő lehetőségek, sem a ráfordítási idők nem szolgáltak volna hiteles eredményekkel. A tervezés során azért gondot fordítottunk arra, hogy csak olyan szerkezeti részleteket és megoldásokat alkalmazzunk, melyek mai tudásunk szerint megfelelnek a korabeli eszközöknek és a technikai tudásnak. A tervek készítésekor még az anyaghűség elvét tartottuk szem előtt, ezért a ház szerkezeteit tölgyfából képeltük el, de a kivitelezés során

³⁹ A népi építészetből jól ismert ez a megoldás.

⁴⁰ A veremház rekonstrukciós terveit Sabján Tibor készítette 1997 tavaszán

több kényszerítő körülmény hatására elálltunk ettől a követelménytől és a könnyen és ingyen beszerezhető akác alkalmazásával is beértük.⁴¹

A veremház felépítésére ideális körülményeket biztosított a szarvasgedei Biohistoriai Telep területe, amely a XVIII. században épült Ligárd–Pethő-féle kúria birtokán talált megfelelő helyszínre.

A ház faanyagát lehántolva és előre méretre szabva szállítottuk Szarvasgedére. A ház építését a gödör utólagos kiásásával oldottuk meg, ezért az elrendezett terepen először az ágasokat ástuk le, majd a föld visszadöngölésével rögzítettük őket. (29. kép) A ház tájolását az eredeti állapot szerint végeztük el, az ágasok tengelye így északnyugat–délkelet irányú lett. Az ágasokra kézi erővel emeltük fel a méretre vágott szelement, majd a horogfákat a szelemenre akasztottuk. (29., 31. kép) A gádor szerkezetét a tető összeállítása után készítettük el. A gádor tetejére fektetett karókat fűzfagúzzsal rögzítettük, bár ezek kötözés nélkül is megálltak volna. (30. kép) A tető fedését vastagabb fűzágak lefektetésével kezdtük, majd a szalmát terítettük közvetlen utána. A szalma a telepen természetett alakor aratásakor maradt vissza és kiválóan megfelelt erre a célra. A szalmázás műveletét a földterítéssel kapcsoltuk össze, mintegy fél méternyire követve a szalma szintjét. (32. kép) A föld tetejét állandóan tapostuk, az így kialakuló keskeny járófelületen magasabbra jutva is kényelmesen lehetett dolgozni. Ügyeltünk arra, hogy mindkét oldalon felváltva emeljük a fedést, nehogy a szerkezet az egyoldalú terhelés nyomására összedőljön.⁴² A fedés befejezése után készítettük el a tetőket lezáró karóvázas sövényfalakat, melyeket pelyvás sárral tapasztottunk be. Tervezéskor még úgy gondoltuk, hogy a tető belső oldalát tapasztás nélkül hagyjuk, de építés közben kiderült, hogy a földben lévő finom por átcsúszik az összehérselt szalmán is, és minden ütésre, rezgésre a bent tartózkodók nyakába hull, ezért a teljes belső kitapasztás mellett döntöttünk. Egyébként a sövényfalak külső és belső tapasztása ugyanakkora felületű, mint a ferde tetősíkok belső oldala, ezért elég furcsa lenne, ha a sövényfalak kitapasztása után félbehagyná a munkát és ez utóbbira már nem fordítana gondot a benne lakó ember. A ház vermének pontos kitűzése és kiásása után készítettük el a kemencét. A kemence területén a földet kimélyítettük és a felületet cseréparabokkal terítettük be. A cserépre földnedves agyagot raktunk és az

⁴¹ 1997-ben a Pilisi Parkerdőgazdaság területén tölgyvágási tilalom volt életben, import anyagból pedig a költségek miatt nem tudtunk építkezni. Az M0-ás autótút nyomvonalán egy kisebb akácerdő volt, melynek kivágott faanyaga ingyen állt rendelkezésünkre. Az akác újkori megtelepítése az Alföldön természetesen nem teszi lehetővé, hogy korhű anyagként használjuk, de tulajdonságai, keménysége és időállósága hasonlóvá teszi a tölgyhöz.

⁴² Az építés helyszínén rendkívül rossz talajviszonyokat találtunk, a kiszáradó föld teljesen elvesztette a kohézióját és szétfolyt, ezért távolabb egy pincetomb kiásásából szereztünk agyagos földet és a tetőt ezzel fedtük be.

egészet keményre döngöltük.⁴³ A kemence boltozatát tartó vázat ujjnyi vastag fűz vesszőkből készítettük. A vesszők kihegyezett végét a kemencefenék széleibe szúrtuk, majd a félgömb alakú vázat tenyérnyi vastagon törekes agyaggal tapasztottuk be. A szikkadás után a kemencét kifűtöttük és a vesszővázat kiégettük. (34. kép) A gádor első ágasai közé hasított és bárdolt pallókból készítettünk ajtót, a gádor belső végénél pedig bárdolt rönkökből raktunk le egy kétfokos lépcsőt. (35. kép)

Az építés folyamata nagy meglepetéseket és felfedezéseket nem hozott. Bebizonyosodott, hogy az általunk elképzelt és megtervezett lakóház könnyedén és egyszerűen megépíthető, a munkákhoz nem szükségesek speciális szer-számok és eljárások. A ház felépítésében mai értelemben vett építőipari szakemberek (kőműves, ács stb.) nem vettek részt. Az építés során talán a legtöbb szakértelmet kívánó munka az ajtó elkészítése volt. Tanulságul szolgált, hogy a nyers fából készült szerkezet az óriási terhelés hatására (ez földfedésnél oldalanként a 10 tonnát is elérheti) könnyen meghajlik, deformálódik, ezért a horogfákat erős anyagból kell kiszabni, vagy sűrűn rakva kell elhelyezni.⁴⁴ Az elkészült házat kísérleti régészeti feladatokra szeretnénk felhasználni, valamint oktatási, ismeretterjesztési célokra is igénybe venni. Figyelni szeretnénk a szerkezetek előregedését, a karbantartási munkák szükségességét.⁴⁵

A ház építését 1988 októberében kezdtük el. Kezdetben egy 4 fős brigád végezte a munkákat.⁴⁶ A szerkezet gádor nélküli felállítása körülbelül egy napot vett igénybe, gádorral és a teljes fedéssel a munka négy és fél napig tartott. A szerkezet felállítása után a sövényfonás és tapasztás munkáit, a kemenceépítést valamint a gödör kiásását már két ember végezte úgy, hogy közben más feladatokat is elláttak.⁴⁷ Ezek a munkák három hetet vettek igénybe, így a ház felépítése egy hónapig tartott Szarvasgedén. Ebbe az időbe nem számítottuk bele a fa kivágását és előkészítését, melyet egy 5–6 fős bri-

⁴³ A szaknyelv a kemence alját tapasztásként szokta meghatározni, valójában ezt az agyagos felületet nem lehet tartósan lesározni, mert feltöredezik. A néprajzi gyakorlatból tudjuk, hogy a földnedves agyagot keményre kell döngölni. SABJÁN 45.

⁴⁴ A tervezéskor 10–12 cm vastag szarufákat terveztünk, tölgyből, az anyag leszabásakor 7–8 centiméteres fák is bekerültek a válogatásba nyers akácból. Építéskor még nem, de néhány héttel a befejezés után a szarufák erősen behajlottak, ezért félve a téli plusz terhelésektől (átázott föld, hó) ideiglenesen a gödör széle fölött megtámasztottuk a szarufákat.

⁴⁵ Az elmúlt egy év során az épület jól bírta az időjárás hatásait. Karbantartást nem végeztünk rajta, ennek ellenére a tetőn csak néhány kisebb beázási folt keletkezett a több hetes esőzések hatására. Ez azért következett be, mert a tetőn kinövő nagyobb gyomok gyökerei fellazították a földet és itt a víz idővel átszivárgott a fedésen.

⁴⁶ A házépítés fő feladatait négy, tatabányai és oroszlányi bányász végezte, név szerint: Kispatoki György, Horváth Lajos, Kiss Zoltán és Szilágyi József, ők egyébként évek óta dolgoznak a BTM régészeti feltárásain. A 363. sz. ház átadásán is dolgoztak.

⁴⁷ Matoska Géza és fia Matoska Csaba szarvasgedei lakosok.

gád végzett, mintegy három napi munkával az ásatás helyszínén. A rendelkezésünkre álló időráfordításokat nem akarjuk túlértékelni, mert nem tükrözhetik hűen a korabeli viszonyokat.⁴⁸ Az építés résztvevői először végeztek ilyen munkát, tehát nem volt gyakorlatuk, rutinjuk. Korszerű szerszámokkal dolgoztak, ez látszólag gyorsította munkájukat, de valójában ezek az eszközök (szekerce, ásó, lapát, fűrész, fúró stb.) alig fejlettebbek, mint néhány évszázaddal korábbi társaik, tehát komoly mennyiségű munkát nem lehetett megtakarítani velük. Átszámolva tehát adatainkat azt mondhatjuk, hogy Szarvasgedén a veremházat 4 ember körülbelül 3 hét alatt építette fel. Korabeli viszonyokra következtetve azt gondolhatjuk, hogy az Árpád-korban kalákában összefogva több ember 2 hét alatt (talán még rövidebb idő alatt is) megépíthette ugyanezt az épületet.

A Szarvasgedén megvalósított veremház egy adott régészeti lelet egyfajta szerkezeti értelmezését képviseli, ezért joggal tehetjük fel a kérdést, hogy milyen lehetőségei vannak még a rekonstrukciónak? A verem és az egykori felszín kapcsolatának igen megfontolandó lehetősége az a lépcsős megoldás, melyet Herman Ottó vázolt le a nádudvari halászkunyhók kapcsán, és amely a kubikusok kunyhóépítési eljárásait is jellemezte.⁴⁹ Ennél a módszernél a verem szélén lévő padkák is lépcsősen a földbe voltak süllyesztve. (3., 7. kép) A veremházak ágasfás–szelemenes tetőszerkezete a rekonstrukciós elképzelések legbiztosabb elemének látszik, az ásatási leletek zöménél ezt a szerkezetet lehet a nyomokból kikövetkeztetni. Valószínű, hogy ennek közbenső megtámasztású változata is volt (egy gerinc-, és középszelemenes, hosszú és rövid ágasfás szerkezetre gondolunk itt).⁵⁰ A horogfákat többféleképpen is rögzíthették a szelemenhez. Az általunk alkalmazott faszöges horogfa mellett elképzelhető még a természetes növésű ágcsonkkal való felakasztás, az egyik fa behasításába csúsztatott és faszöggel rögzített szarufapár alkalmazása, de az is lehetséges, hogy a tető fáit csak egyszerűen összetámasztották.⁵¹ A horogfákat a fedés súlyától függően ritkábban vagy sűrűbben rakhatták egymás mellé, bizonyos szerkezeteknél az sem kizárt, hogy a fákat szorosan egymás mellé fektették. A kör alaprajzú építményeknél középágasos vagy kúposan összetámasztott szerkezetű megoldásokkal is számolhatunk. (14. kép) A tetőszerkezettel összekapcsolódó kérdés a tetőidom formája. Kétségtelen, hogy az ágasfás–szelemenes szerkezetből egyenesen adódik a nyeregtető, de elmé-

⁴⁸ Az építés folyamatáról naplót vezettünk, amelyben pontosan rögzítettük a műveletek időráfordításait és létszámviszonyait.

⁴⁹ HERMAN 1898. EA 000182/B. II. Vegyes. 99.p.; KATONA 27.

⁵⁰ A kardoskúti ház rekonstrukciójánál gondolt ilyenre MÉRI 1964. 4. kép., de azoknál a házaknál is gyanítható az ilyen szerkezet, ahol több ágasnyom van a verem sarkában vagy szélében TAKÁCS M. 1993.a. 8.

⁵¹ A teknővájó cigányok építették kötéseik nélkül, csak összetámasztott gerendákból kunyhóikat. KOVÁCH 228.

letileg ugyanehhez a szerkezethez egyik végén vagy mindkét oldalán kontyolt tetőidom is elképzelhető. A fedés tekintetében a néprajzi példák a földfedés túlsúlyát mutatják, de lehetett még a tetőn nád, gizgaz, sás, taposott szalma, kötözött szalma⁵² vagy gyeptégla is. Főleg azoknál a házaknál merülhet fel a könnyebb fedőanyag használata, ahol a két ágas 4–5 m távolságra van egymástól közbelső alátámasztás nélkül. Nyitott kérdésként kell tekintenünk az oromfalak szerkezetét is, mivel az ásatások erre semmilyen adattal sem szolgálnak. A sövényfal csak egy lehetőség, elképzelhető még a tapasztott nádfal vagy csak függőleges karókból álló és tapasztott fal is. Az is lehet, hogy ezeket a falakat nem ásták a földbe, hanem talpgerendához rögzítették. A gádoros bejáratok gyakoriak lehetnek, de elképzelhető a háromszögletű, mindkét oldalán tetősíkkal határolt bejárat is, ahogy azt néprajzi példákból ismerjük, és amint azt Méri István is feltételezte.⁵³ (19. kép) A végbejáratos házaknál a külön tetővel ellátott sülyesztett lejárát lehetett a gyakoribb. (20. kép)

Ha röviden összefoglaljuk az általunk készített Árpád-kori házrekonstrukció elvi lényegét, akkor azt mondhatjuk, hogy a korábban vallott *ház = verem* képlettel szemben mi a vermet csak a ház központi, sülyesztett közlekedő-, és munkateréként értelmezzük, a háló-, és tárolóhelyek a vermet körbevevő padkákra helyezkedtek el. Az eddigi ásatási módszerek az ilyen felépítésű házak feltárására nem alkalmasak, mert az a nyelési szint, amelyben a verem feltárható már alatta van az egykori felszínnek. Mint már említettük, nehezíti a kérdést, hogy az Árpád-kori felszín a legtöbb esetben a talaj felső, humuszos vagy mezőgazdaságilag művelt rétegébe esik, és így régészetileg nem is kutatható.⁵⁴ Szerencsés adottságú lelőhelyen az egykori felszínre bontással lehetne tisztázni a kutatóárokkaal megtalált veremház és környezetének viszonyát, vagyis azt, hogy a vermen kívül még milyen épületnyomok találhatók.

Még mindig az elvi kérdések síkján maradva, meg kell vizsgálnunk, hogy az általunk feltételezett építési módszer milyen érvénnyel bír, milyen leletípusokra terjeszthető ki. A földbe mélyített hajlékok közül csak a sekélygödri veremházakra vonatkozhat tételünk, hiszen a 1,5–2 méterre leásott házak esetében a gödör szélén keletkező padka és a mélyebb padlójú helyiség nem lehet egyenértékű lakótér.⁵⁵ A sekélygödri veremházak esetében, azonban a bejárat helye és kialakítása, az ágasfák száma, valamint a bélésfal megléte nem zárja ki, sőt néha erősíti elképzeléseinket. Például a vermek szélén lévő végbejárátba csak akkor tudunk használható méretű ajtót elképzelni, ha a te-

⁵² VYDRA 91. 50. ábra.

⁵³ MÉRI 1964.a. 4. kép.

⁵⁴ Nem lévén régész szakember, az ilyen kérdések megértésében Takács Miklós volt segítségemre. Hasonló gondolatokat találtam BÓNA 1988. 403–404. összefoglalójában is.

⁵⁵ Néhány példa a mély veremházakról: MÉRI 1964.a. 9–19. (Kardoskút); FODOR 1989. 23–25. (Tiszafüred–Majoros); WOLF 1989. 56–58. (Szendrő–Gacsál)

tő nem a gödör széléről indul.⁵⁶ A gödör belsejében lévő bélésfalakat illetve az erre utaló nyomokat mi nem a felmenő fal maradványaként, hanem a padkát védő erősítésként (esetleg a letört padka kijavításaként) fogjuk fel.⁵⁷ A sekélygödűrű veremházak nem csak a Kárpát-medencében terjedtek el, hanem Közép-, és Kelet-Európa nagyobb területein is ismertek voltak.⁵⁸ Ezek is hasonló elven készülhettek, mint az általunk felépített szarvasgedei ház, bár a boronafalas változatoknál a felmenő fal sem zárható ki.⁵⁹ Az elv alkalmazhatósága időben is túllép az általunk vizsgált koron és jóval korábbi veremházakra is igaz lehet. Valószínű, hogy már az avar kortól számolhatunk a veremházak ilyen jellegű építésével.⁶⁰

Mindenesetre a veremházak új felfogása egészen új megvilágításba helyez jó néhány szakmai kérdést. Ezekből a teljesség igénye nélkül kívánunk néhányat felvillantani. Ha a belső padkákkal ellátott veremház 300–400 évig az épített hajlékok között a legnagyobb számban előforduló típus volt, szinte kizárt, hogy nyelvünkben ezt a belső elrendezést nem őrizték meg szavak vagy kifejezések. K. Csilléry Klára a magyar *pad* szó értelmezéséről írja, hogy annak eredeti jelentése ‘talaj, alapzat, földkiemelkedés’ lehetett – ellentétben a nyelvészek által kínált megoldással – és az Árpád-kori veremházban is kellett ilyen helynek lennie.⁶¹ Kézenfekvő, hogy mi a vermet körbeölelő padkákra gondoljunk. Mivel nem vagyunk nyelvészek csak felvetjük, hogy a székely ház *eresz* névre hallgató bejárati része nem kaphatta-e onnan nevét, hogy az Árpád-kori veremház bejárata is az ereszen keresztül vezetett? Vagy a Dunántúlon használt *ragalja* elnevezés – amely a padlás eresz felőli, szinte semmire sem használható zugára vonatkozott – nem a veremházak hasonló részéről kapta-e makacsul kötődő nevét?⁶² Ugyanilyen analógiás kapcsolat

⁵⁶ Például: Visegrád–Várkert 17. sz. ház KOVALOVSKI 1986. 61–62.; Balatonszentgyörgy–Kenderföldi rétek MÜLLER 1972. 198.

⁵⁷ A boronabéléseket kivéve ezek a falak nem is alkalmasak arra, hogy egy ház felmenő falai lehessenek. Léteznek olyan veremházak is, melyekben csak két oldalon volt bélésfal, és éppen az eresz melletti oldalon (Visegrád–Várkert 17. sz. ház), ezeknél nehezen képzelhető el, hogy csak itt volt felmenő faluk! Néhány ásatásnál a bélésfalakat felmenő falként értelmezi például: FODOR 1989. 35.; MESTERHÁZY 69–70.

⁵⁸ BÓNA 1988. 409–410.; FODOR 1989. 35.; HOFFMANN 1995. 206.; BALASSA 1985. 17–29.

⁵⁹ RAPPAPORT 1975.a. 143. rekonstrukcióin igen gyanúsak a belülről karókkal megtámasztott boronafalak, bár a méretek ismerete nélkül nehéz véleményt mondani elképzeléseiről. Mindenesetre egy sarokkötésekkel épített boronaházat nem kell a tetejéig oszlopokkal megtámogatni! Ha viszont ezek a boronák csak bélések, a sarkok összeácsolása nélkül, akkor karókkal történő megtámasztásuk indokolt! Az általunk ismert alaprajzokon a boronák sarokkötéseinek nincs nyoma. Lásd még: FODOR 1994. 6. kép. 1–2.

⁶⁰ BÓNA 1988. 408.

⁶¹ CSILLÉRY 1970.a. 66–67. Ő a néprajzi példák földből készült padjainak előzményét az üllögödör szélében véli megtalálni.; A *padról*: TESz 3. 54–55.

⁶² A *ragalja* elnevezés ott is használatos, ahol a tető fáit már évszázadok óta *szarufának* hívják.

feltételezhető-e a *pad* ('földpadka') és a *padlás* („tetőtér”) fogalmak között?⁶³ Néhány kérdést a néprajzkutatás oldaláról is újra kell gondolnunk. Nyilván a közelmúlt süllyesztett padlójú hajlékainak kutatása az eddiginél jobban exponálódik, mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban. A házfejlődéssel és a lakáskultúra kezdeteivel kapcsolatos kutatásokat is újra kell gondolni, hiszen ezek néhány tételét cáfolja, kisebb részben érintetlenül hagyja a veremház új értelmezése. Más megvilágításba kerülnek a házfejlődéssel operáló elméletek is, ha tudjuk, hogy a veremházak az Árpád-kor vége felé kikerülnek a fejlődés fő vonalából és mint időszakos hajlékok a településeken kívül konzerválják évszázadokon át ezt az építésmódot.

Végezetül máshogyan kell látnunk a korabeli emberek életét és lakáskultúráját, hiszen az általuk lakott ház közel sem volt annyira „nyomorúságos”, mint ahogyan azt a kutatók szinte egyöntetűen gondolták. Nehéz is elképzelni, hogy 9–10 négyzetméteres kunyhóhoz évszázadokon keresztül ragaszkodott volna a középkor embere, mikor a szeme előtt ennél jóval kényelmesebb hajlékok (jurt, felszíni ház) is léteztek! Természetesen nem akarjuk az általunk rekonstruált 25–30 négyzetméteres veremházat idealizálni és magas kényelmi szintre emelni, de ha összehasonlítjuk a többi házfélével, akkor már nem látunk olyan kiáltó ellentétet, amelyet eddig gondolni lehetett, s amely megmagyarázhatatlanná tette a kor (vagy talán egy egész korszak) emberének ragaszkodását földbe ásott házához.

---

⁶³ TESz 3. 56. *padlás* címszó.

DIE REKONSTRUKTION DES GRUBENHAUSES

Am Anfang seiner Studie durchblickt der Verfasser die allgemeine Problematik der Grubenhäuser der Árpádenzeit, und analysiert sie aus der Hinsicht der Ausmaßen und der Gestaltungsstruktur. Früher dachten die Archäologen und die Experten der Völkerkunde, daß die Oberfläche der ehemaligen Gebäuden identisch sei. Der Verfasser beweist uns, daß in einem solchen Haus – dessen Länge und Breite 3x3 Meter beträgt, könnten die Bewohner laut der Analyse, gar nicht entsprechend wohnen, arbeiten und verkehren. Der Fußboden konnte sogar einer kleinen Familie keinen Rast- und Schlafplatz anbieten. (Bild 1) Die Strukturelle Ausbildung erweckt auch Schwierigkeiten, denn am Rande der Grube konnte man die Dachbaustruktur nicht anlehnen und ganz und gar nicht befestigen, die Öfen die aus der Grube herausragten, wären unter dem Gewicht des Daches eingestürzt, und ein Ofen in der Ecke hätte die Dachbalken des Hauses leicht anzünden können.

Aus den völkerkundlichen Forschungen ist uns aber eine zeitweilige Siedlungsart bekannt, dessen Boden in der Mitte vertieft war, und die so entstandenen Bänkchen an den beiden Seiten konnten als Schlaf- und Lagerplätze dienen. Solche Hütten wurden von den Fischern, Hirten, Holzfällern und Melonenhütern, die weit von ihrem Wohnort arbeiteten gebaut. (Bilder 3–13)

Der Verfasser nimmt an, daß die Grubenhäuser auch Gebäude seien, die auf diesem Prinzip gebaut wurden, aber aus den Ausgrabungsergebnissen kennen wir nur die einstigen Eintiefungen, die unter das Erdniveau gegraben worden waren.

Laut der folkloristischen Beispielen zeigt die Abmessungsuntersuchung der Grubenhäuser keine Schwierigkeiten, es ist einfach ins Haus hineinzukommen, soll es von der Seite, oder von der Giebelmauer geschehen. Man kann im Haus leicht auf und abgehen, dem Bänkchen und dem Ofen kann man sich auch aufragend stehen nähern. Die Ausbildung der Struktur verursacht keine statischen Schwierigkeiten. Die Dachsparren lehnten sich in einer ziemlich beträchtigen Entfernung an dem Boden, die Öfen könnten nicht unter dem Gewicht des Daches einstürzen, die Flammen, die emporragen konnten die Sicherheit des Daches, beziehungsweise des Holzmaterials nicht gefährden. (Bild 2) Eine solche Interpretierung der Grubenhäuser würde alle bisherigen Fragen und Probleme lösen, und würde die Möglichkeit der Rekonstruktion der Grubenhäuser neu erwecken.

Der Verfasser analysiert und betrachtet auch die Frage der, in die Erde eingetieften Wohnhäuser und Stallgebäuden der nahen Vergangenheit, obwohl ihre Grundrisse und Feuererrichtungsstellen nicht, die árpádenzeitlichen Prinzipien verkörperten, sondern die der später gebauten Häuser. Ihre

strukturellen Lösungen können aber als Analogien betrachtet werden (Bilder 16–22)

Diese Gebäude wurden in eine beträchtliche Tiefe von 150–200 cm eingegraben, die innere Seite der Grube war mit einer Futtermauer umgeben. Falls die Futtermauer (aus Ziegel, Lehm) die Lasten trug, wurden die Mauerbänke auf die Wände gelegt, wenn die Futtermauer keine Last trug (Flechtzaun, Pflöck) dann wurden die Mauerbänke von Streben gehalten, die in die Ränder und Ecken, der Grube fest eingegraben wurden.

Die Last des Daches wurde von langen Streben, die in die Achse der Grube eingegraben waren, sowie von der daraufgelegten Dachpfette getragen. Die Dachsperrn die auf der Dachpfette angebracht waren, standen im Zusammenhang mit dem Gewicht des Daches, entweder spärlich (cca. 80 cm voneinander) oder dichter (cca. 40–50 cm weit voneinander). An den Dachsperrn brachte man Zäune aus Sonnenblumenstengel, Maisstengel, Schilf, Ruten, oder Pflöcken an, darauf streute man eine 35 cm dicke Strohschichte, und darauf schaufelte man noch genau so dicke Erdschicht. Der Eingang öffnete sich meistens von der Seite des Hauses, seltener vom Ende des Hauses. Der Eingang wurde von den Witterungsverhältnissen von einem Dach geschützt. In seiner technologischen Analyse stellt der Verfasser fest, daß die aus der Völkerkunde bekannten, in die Erde eingetieften Häuser so entstanden, daß man zuerst die Grube ausgrub und nachher das Haus aufbaute. Im Gegensatz damit ist die Dachkonstruktion der árpádenzeitlichen Grubenhäuser mehr oder weniger unabhängig von der Grube, deshalb wurde bei ihrem Bau zuerst das sich auf dem Boden lehndes Dach gebaut, und die Grube wurde erst nach der Beendigung dieser Arbeit ausgegraben. Das beweisen die 10–12 cm tiefen Strebenlöcher. In eine so geringe Tiefe eingegrabene Streben hätten kaum ihr eigenes Gewicht halten können! Tatsächlich wurden sie 70–80 cm tief eingegraben, und nachdem das Dachwerk schon stabil stand, wurde die 60–70 cm tiefe Grube ausgegraben.

Unsere Arbeitsgruppe wählte von den Ausgrabungen der Trasse der Autobahn M0 das Grubenhaus 363, mit der Absicht, es zu rekonstruieren. In der Achse der relativ großen Grube befanden sich drei Löcher in einer Linie, wir können sie als Spuren von Streben interpretieren. In der Seitenwand der Grube fanden wir zwei weitere, kleinere Löcher, wahrscheinlich Spuren der Streben die das Schutzdach des Eingangs halten konnten.

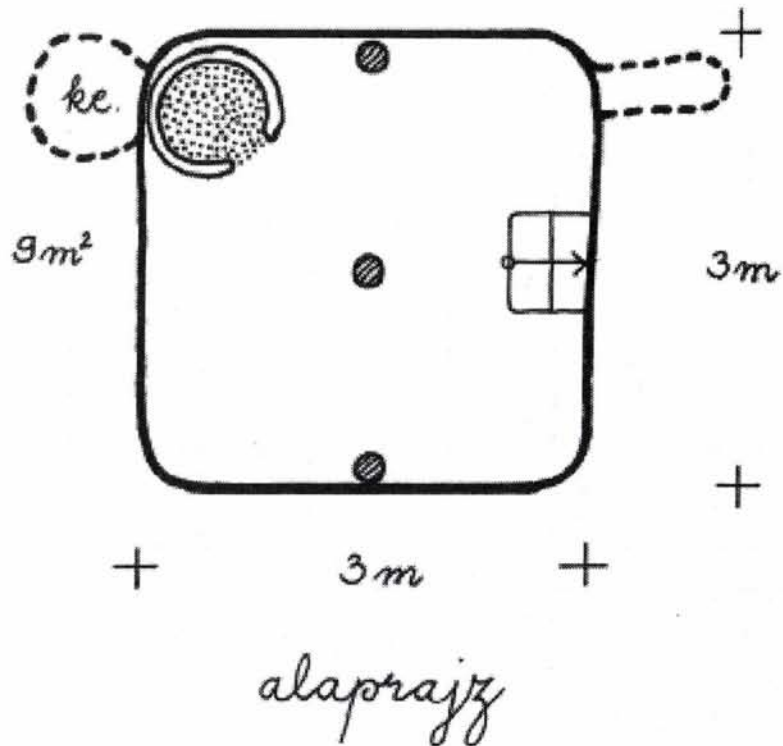
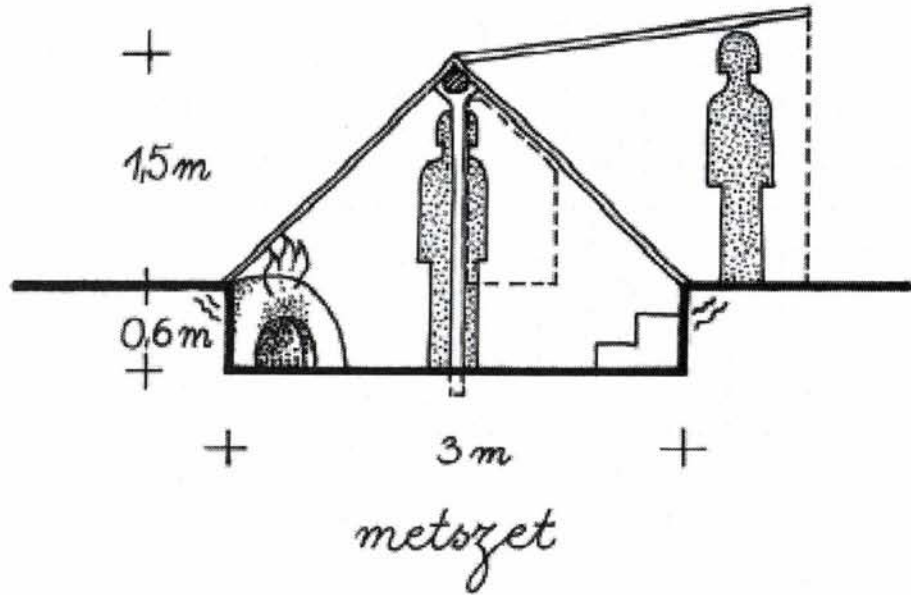
In der Ecke des Grubenhauses legten die Archäologen eingestürzte Überbleibsel eines Ofens frei. (Bild 26) Die Pläne wurden laut der Begebenheiten vorbereitet. Die Sperrn lehnten sich an die Seiten, mit je einem Meter vom Rande der Grube, auf den Boden. Die Pfette wurde an beiden Seiten der Streben konsolenweise weitergestreckt. Wir haben das Dach mit einer Neigung von 45° geplant, auf die 50 cm voneinander liegenden Sperrn

legten wir eine dichte Zweigbedeckung, darüber wurde Stroh gestreut (etwa 30–35 cm dick), und am Ende wurde alles mit einer gleich so dicken Erdschicht zugedeckt. Das Schutzdach des Eingangs wurde von je zwei Streben hochgehalten, der obere Teil wurde in der gleichen Weise bedeckt wie die anderen Teile des Hauses. (Bilder 26–28)

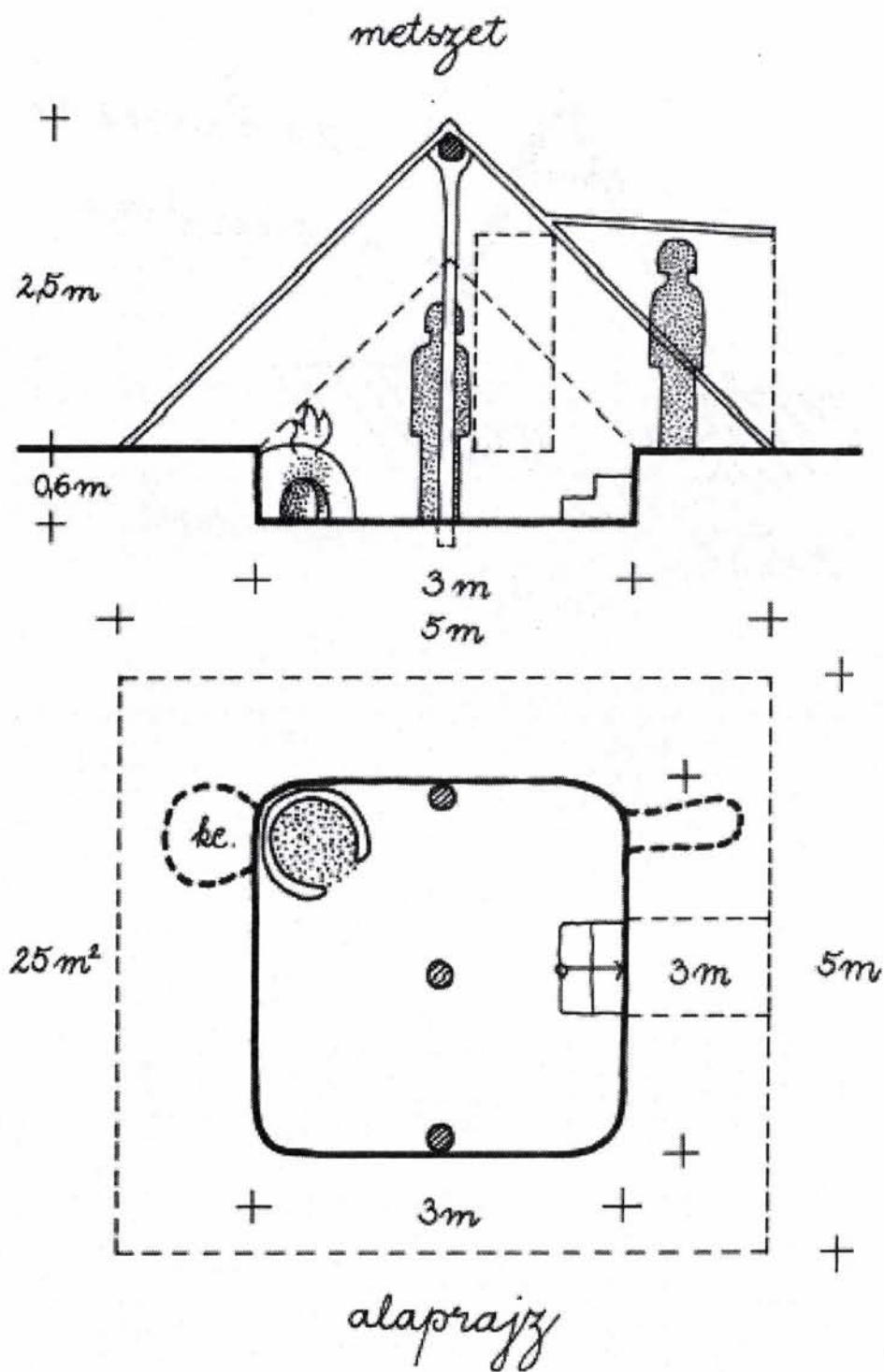
Das Haus wurde auf dem Gelände der Biohistorischen Anlage von Szarvasgede (Komitat Nógrád) gebaut. Unser erster Ziel war die Baumöglichkeit und die Bewohnbarkeit des Hauses zu beweisen, deshalb strebten wir auf keine technologische Treueheit, wir verwendeten moderne Mittel. In der gegebenen Zeit bauten vier Männer das Haus in drei Wochen auf. Es ist wahrscheinlich, daß man diese Aufgabe in der Árpádenzeit von mehreren Leuten, routinenvoller, in kürzerer Zeit vollendet wurde. (Bilder 29–37)

Die von uns interpretierten Grubenhäuser entsprechen nicht den früher vorgestellten, 9–10 Quadratmeter großen ärmlichen Nothütten, sondern Häusern mit einer Oberfläche von 25–30 m².

Die von den Archäologen freigelegte Grube war also nur der eingetiefte Verkehrs- und Arbeitsraum des Hauses, die Bänke, die als Schlaf- und Lagerplätze dienten befanden sich rundherum. Dieses Bauprinzip wurde von den, aus den völkerkundlichen Forschungen gut bekannten zeitweiligen Wohnstätten im Laufe der Jahrhunderte aufbewahrt.

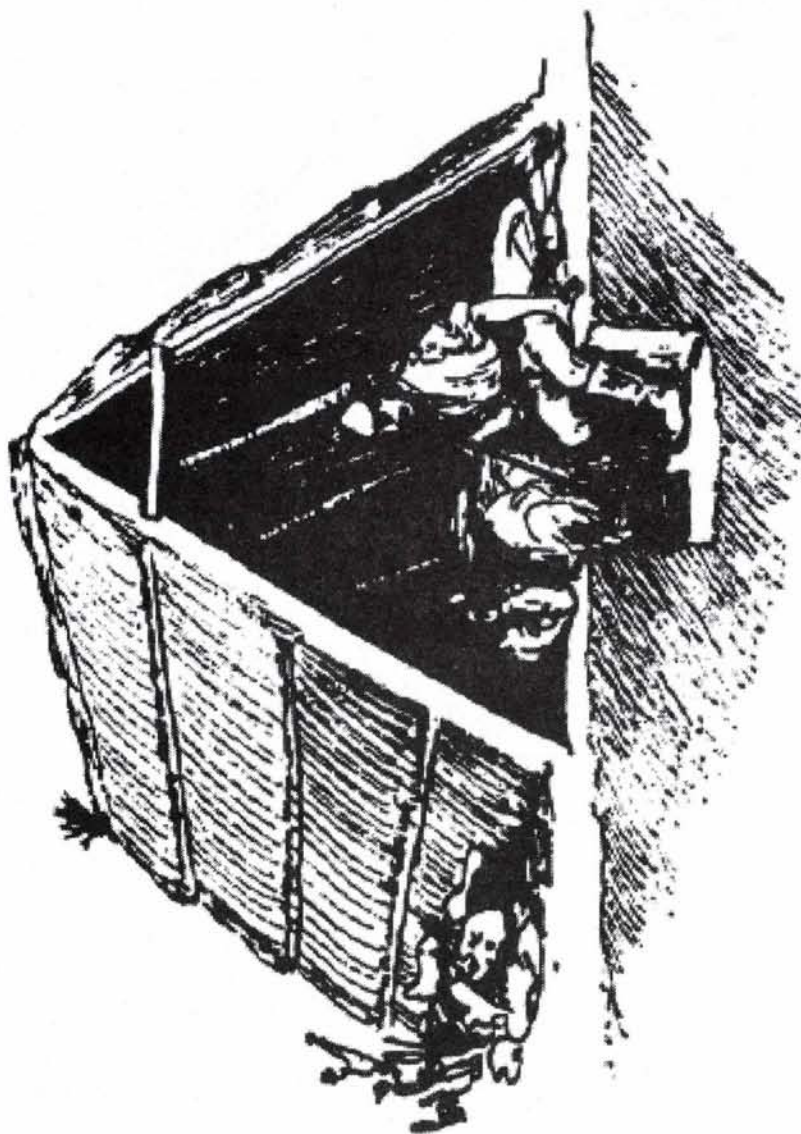
1. kép. Egy hagyományos értelmezésű veremház méretbeli és szerkezeti elemzése (a rajzok Sabján Tibor munkái) – 1. Abb. Analysierung eines traditionell interpretierten Grubenhauses in Ausmaßen und Struktur (Zeichnungen von Tibor Sabján)

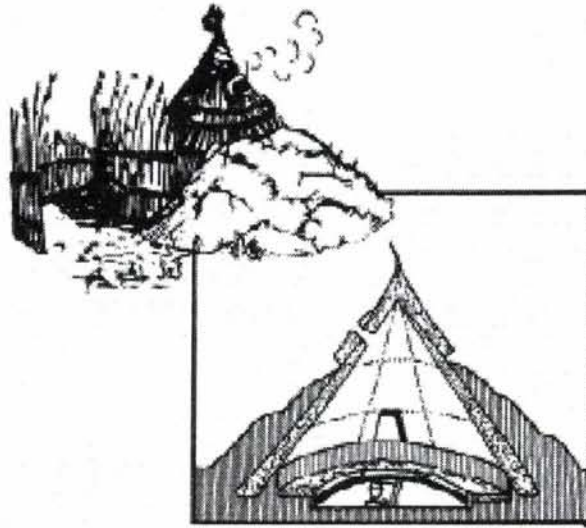
2. kép. A veremház új értelmezése, méretbeli és szerkezeti elemzés
 2. Abb. Neue Interpretierend des Grubenhauses. Maß und Strukturanalyse

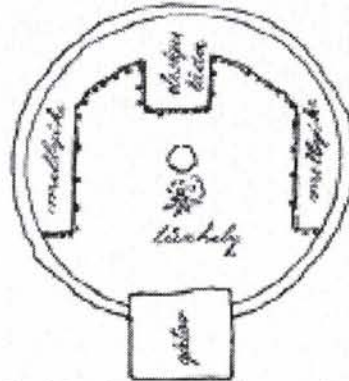
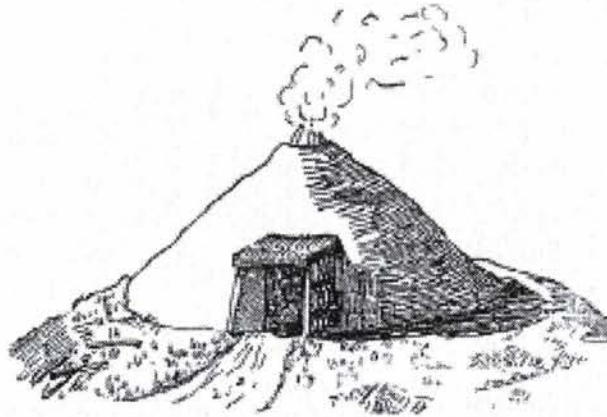
3. kép. Herman Ottó metszetrázslata egy nádudvari halászkunyhóról
 (HERMAN 1898. EA. 182/II. 99.) – 3. Abb. Schnittskizze des Ottó Herman über eine Fischerhütte
 aus Nádudvar (HERMAN 1898. EA. 182/II. 99.)

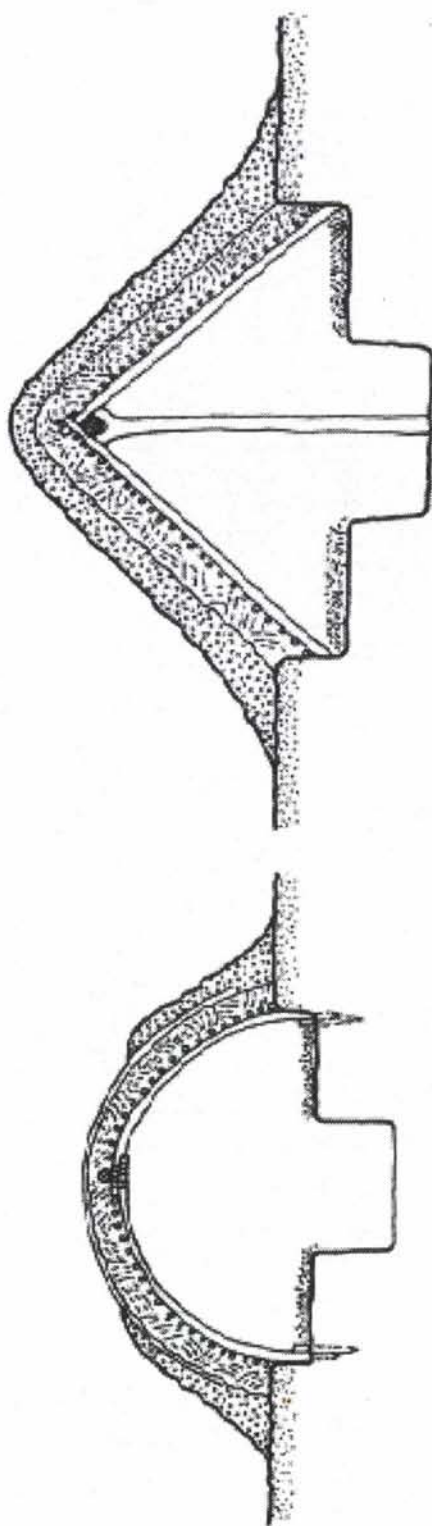
4. kép. Herman Ottó perspektivikus metszete egy nádudvari halászkuynhóról (HERMAN 1898. EA. 182/VIII. 14.) – 4. Abb. Perspektivischer Schnitt des Ottó Herman von einer Fischerhütte aus Nádudvar (HERMAN 1898. EA. 182/VIII. 14.)

5. kép. Nagy-sárréti kondáskunyhó nézete és metszete a pásztorok elmondása alapján (SZÚCS 152. 2. ábra. után) – 5. Abb. Außenansicht und Schnitt einer Schweinehirtenhütte aus Nagysárrét nach der mündlichen Überlieferung der Hirte (nach SZÚCS 152. 2. Abb.)

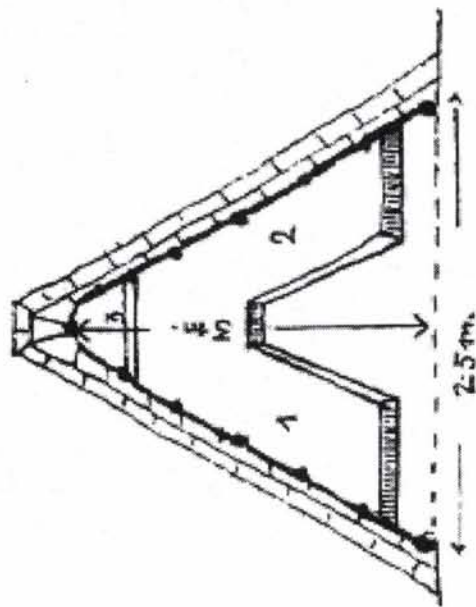
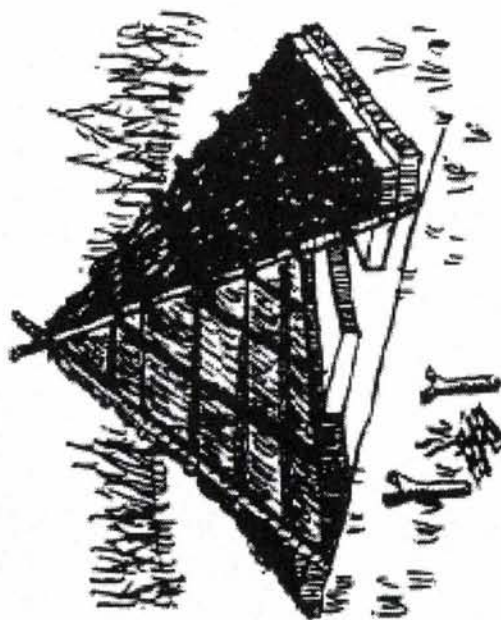
6. kép. Debrecen környéki kerek kunyhó nézete és alaprajza (ECSEDI 165. 6. ábra) – 6. Abb. Gesamtsicht und Grundriß einer runden Hütte aus der Gegend von Debrecen (ECSEDI 165. Abb. 6.)

7. kép. Kubikuskupyhók metszetei Katona Imre leírásai nyomán (KATONA 25-28. után)
7. Abb. Schnitte von Erdarbeiterhütten, nach Beschreibung des Imre Katona (KATONA 25-28.)

GUNYHÓ GULYÁLLÁS ELŐTT →

GUNYHÓ ALAPRAJZI:
szélesség, földdel földök:

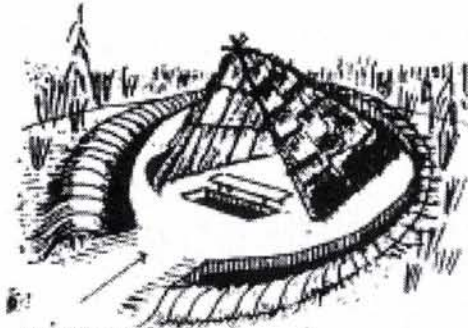

1-2 FÖDPADKA; 3 PÓC; 4 TŰZ/TŐZEG/.

8. kép. A nagyberekű gulyások háromszögletes kunyhója; nézet és alaprajz (TAKÁTS Gy. 87. VIII. kép)

8. Abb. Dreieckige Hütte der Rinderhirten aus Nagyberek, Sicht und Grundriss (TAKÁTS Gy. 87. Abb. VIII.)

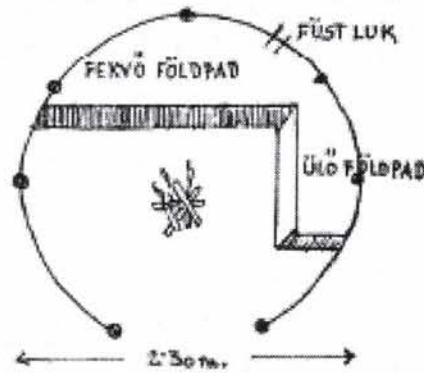
GÜLYÁS GUNYHÓ, A BERKEN A BEREK-
FÁSI KÚTNÁL. TÖZEGGÖL FEDETT.

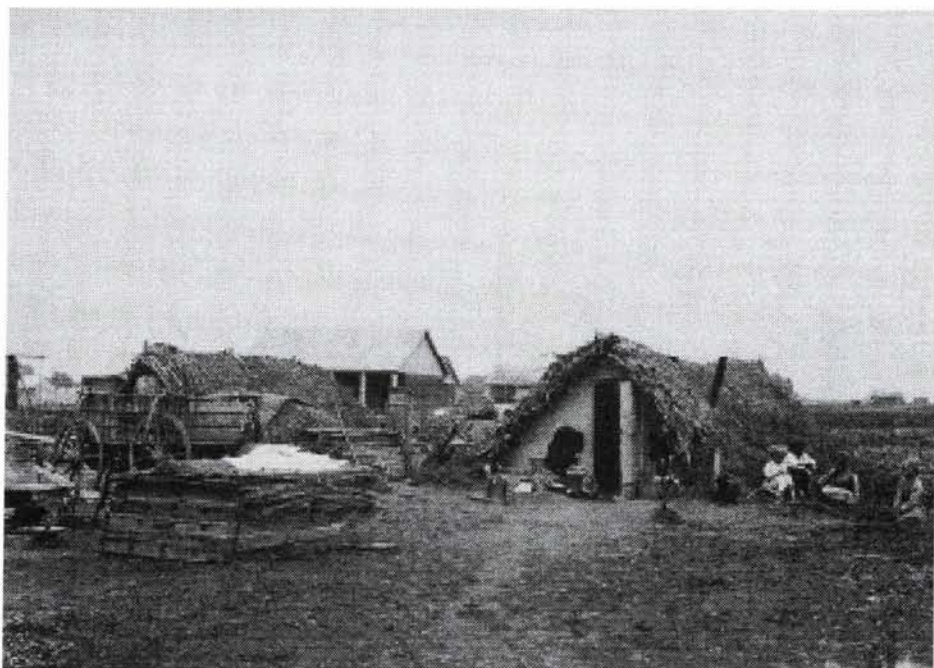
SZIGETEN ALL.

KANÁSZ GUNYHÓ

BELÜL TAPASZTOTT

9. kép. A nagyberek-i gulyások és kanászok kunyhója (TAKÁTS Gy. 98. VII. kép)
9. Abb. Hütten der Rinder-, und Schweinehirten aus Nagyberek (TAKÁTS Gy. 98. Abb. VII.)

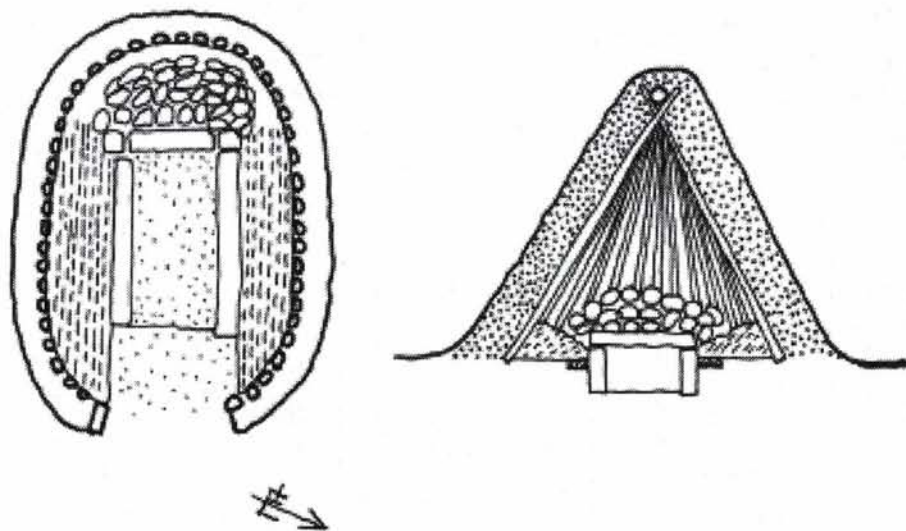
10. kép. A csányi dinnyések kunyhói Rákoscaba határában (Gönyey S. felvétele, 1925.)
 10. Abb. Hütten der Melonenhüter aus Csány in der Gemarkung von Rákoscaba
 (Photo von S Gönyey, 1925.)

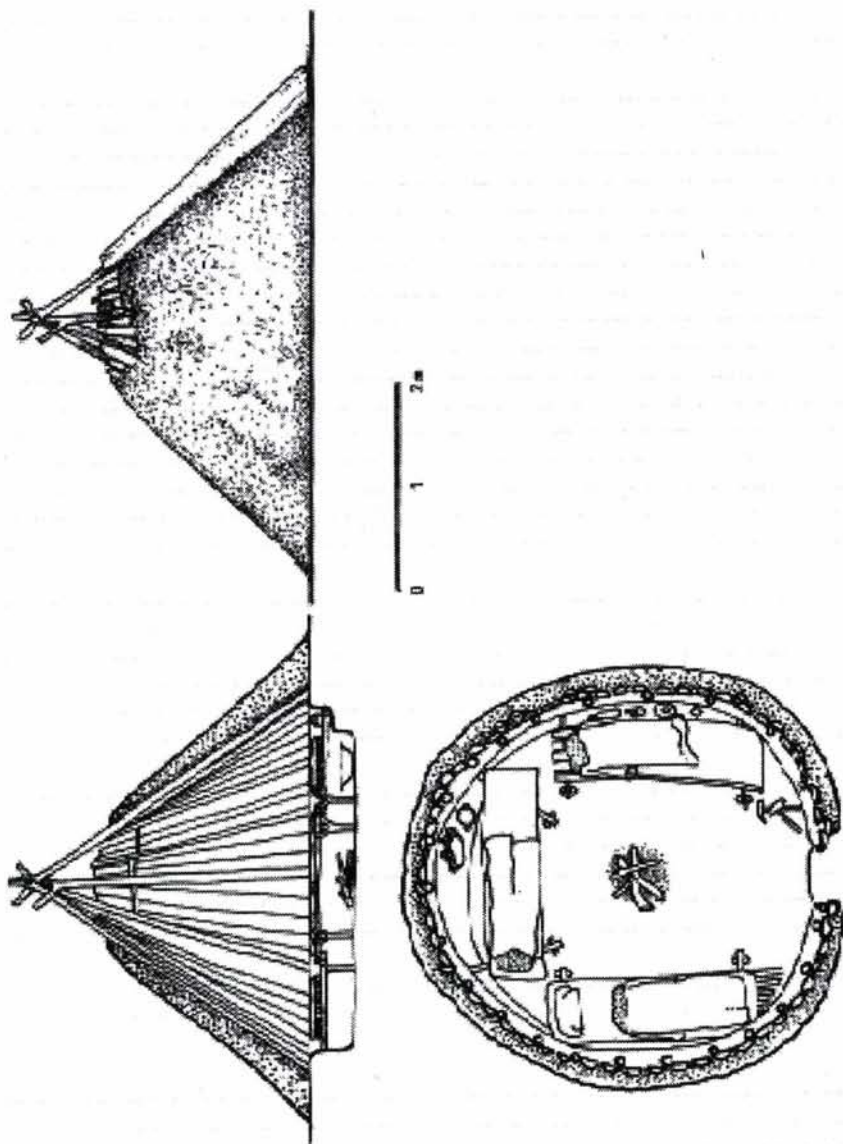
11. kép. Új verem építése Szalafőn a beszakadt régi helyett (Kottmayer Tibor felvétele, 1995.) –
 11. Abb. Die Bauarbeiten einer neuen Grube in Szalafő, die die alte, eingestürzte ersetzen mag
 (Aufnahme von Tibor Kottmayer, 1995.)

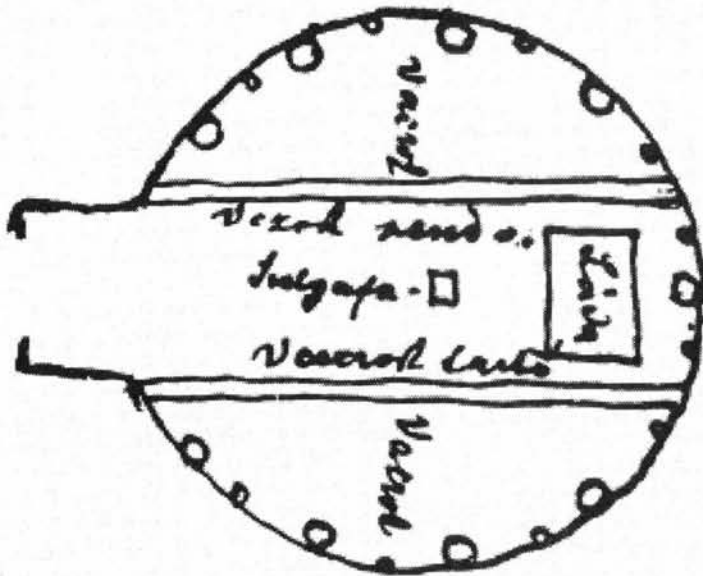
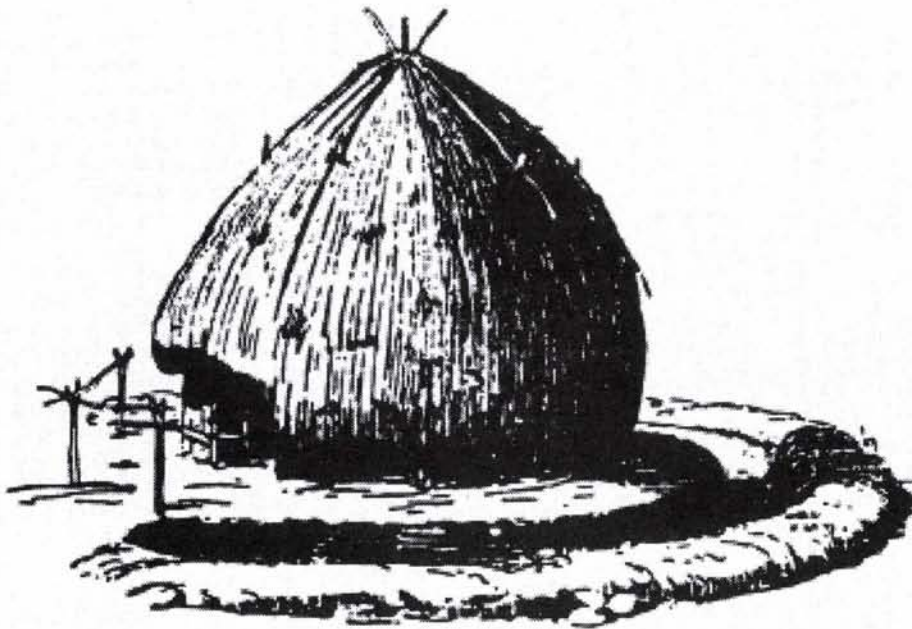
12. kép. Földbe mélyített Sztánai (Kalotaszeg) szőlőkaliba (KÓS 62. 12. kép.)
 12. Abb. In die Erde eingetieft Weinrebehütte aus Sztána-Kalotaszeg (KÓS 62. Bild 12.)

13. kép. Egy finn miilukopin alaprajza és metszete (SIRELIUS 147. 164. ábra után)
 13. Abb. Grundriß und Schnitt einer finnischen „miilukopin“ (SIRELIUS 147. nach Abb. 164.)

14. kép. Favágók kerek kunyhója Répáshután; metszet, alaprajz és nézet (BAKÓ 10., 12–13. ábra után)
 14. Abb. Runde Hütte von Holzhauer in Répáshuta, Schnitt, Grundriss und Sicht (BAKÓ nach Abb. 10., 12–13.)

15. kép. A sápi gulyások kerek kunyhója; nézet és alaprajz (HERMAN 1898. EA. 182/II. 92.) – 15.
 Abb. Runde Hütte der Rinderhirten aus Sáp, Sicht und Grundriß
 (HERMAN 1898. EA. 182/II. 92.)

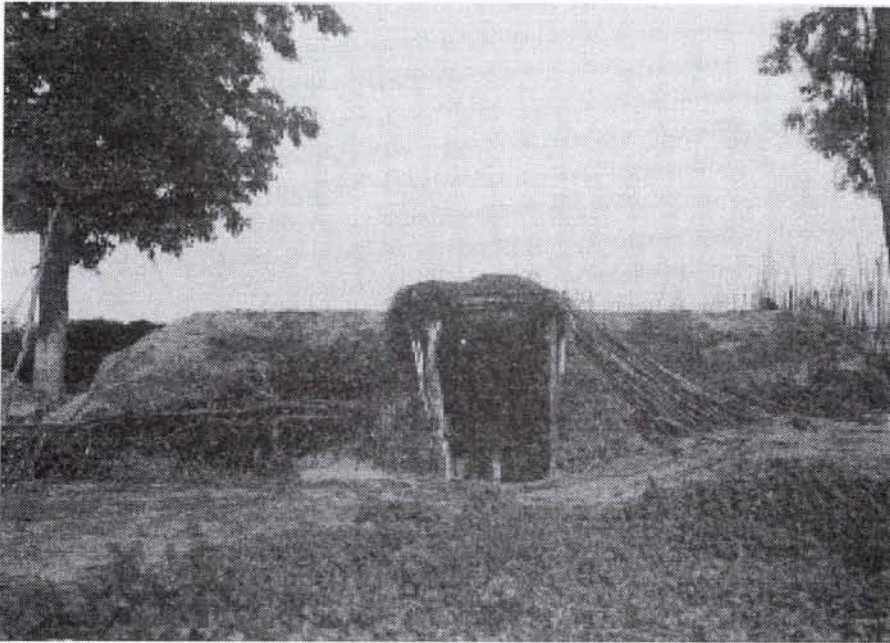
16. kép. Putriház felmenő falakkal Szabadkán (Treitz P. felvétele, 1908.)

16. Abb. Armselige Hütte mit emporragenden Wänden in Szabadka
(Aufnahme von P. Treitz, 1908.)

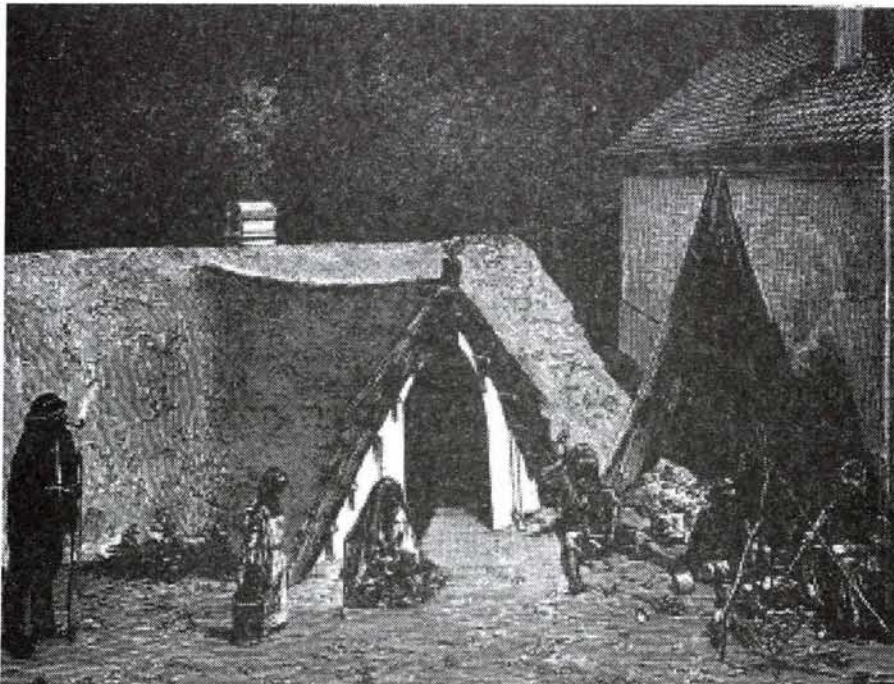

17. kép. Nyíradonyi földház gáddal (Tagán Galimdsán felvétele, 1933.)

17. Abb. Erdhaus mit Vordach aus Nyíradony (Aufnahme von Tagán Galimdsán, 1933.)

18. kép. Balkányi földól gádorral (Tagán Galimdsán felvétele, 1933.) – 18. Abb. Koben aus Erde gebaut mit Vordach, Balkány (Aufnahme von Tagán Galimdsán, 1933.)

19. kép. Cigányputri nyeregtetős bejárattal a millenniumi kiállításon (1896.) – 19. Abb. Ärmliche Zigeunerhütte mit Satteldach beim Eingang auf der Milleniumsausstellung 1896.

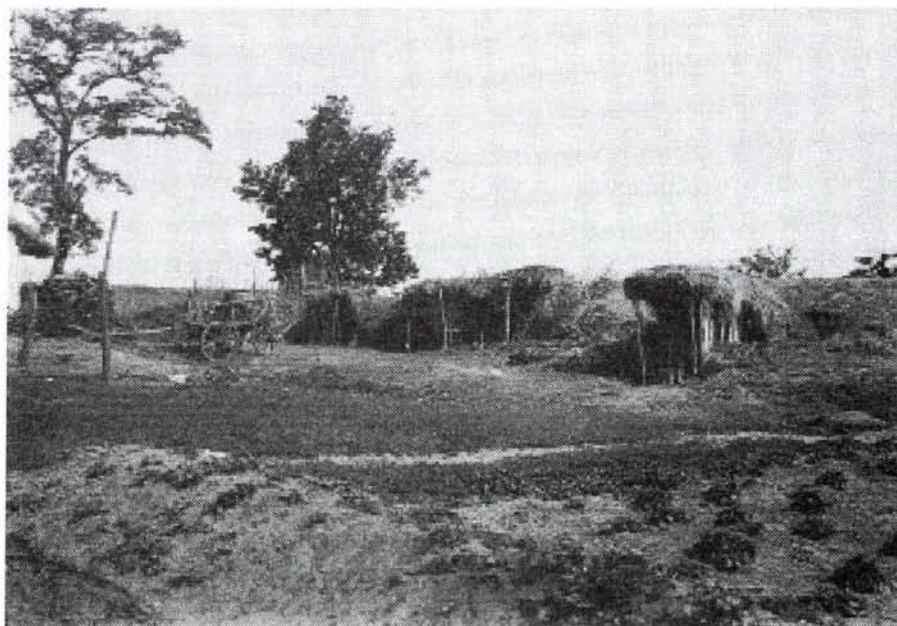
20. kép. Földház végbejárattal és védőtetővel Sóstóhegyen (Gönyey S. felvétele, 1927.)
 20. Abb. Erdhaus mit Endeingang und Schutzdach in Sóstóhegy (S. Gönyey, Aufnahme aus 1927.)

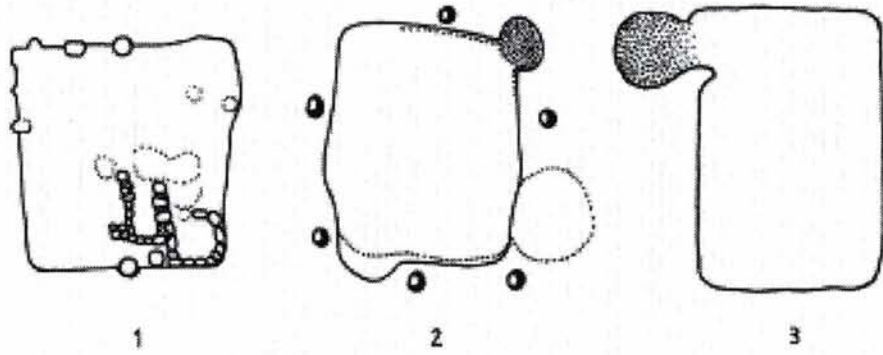
21. kép. Ikresített földólak Nyírmihálydiban (Tagán Galimdsán felvétele, 1933.)
 21. Abb. Zwillingskoben in Nyírmihálydi (Aufnahme von Tagán Galimdsán, 1933.)

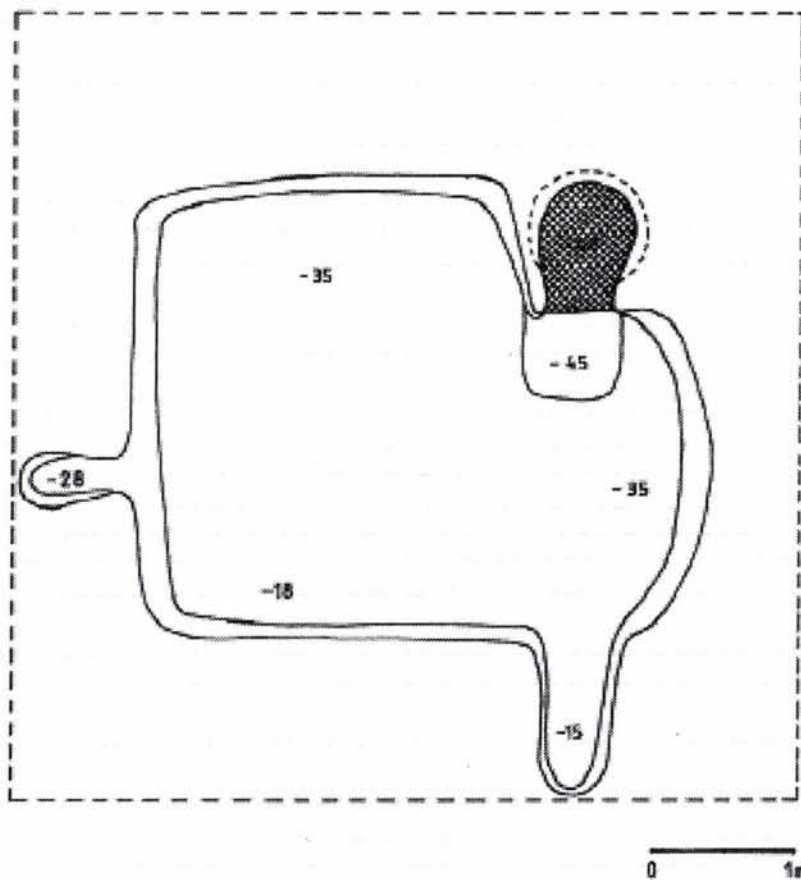
22. kép. Földől szalmázott gáddal Gebén (Gönyey S. felvétele, 1922.) – 22. Abb. Erdkoban in Gebe mit strohbedecktem Vordach (Aufnahme von S. Gönyey, 1922.)

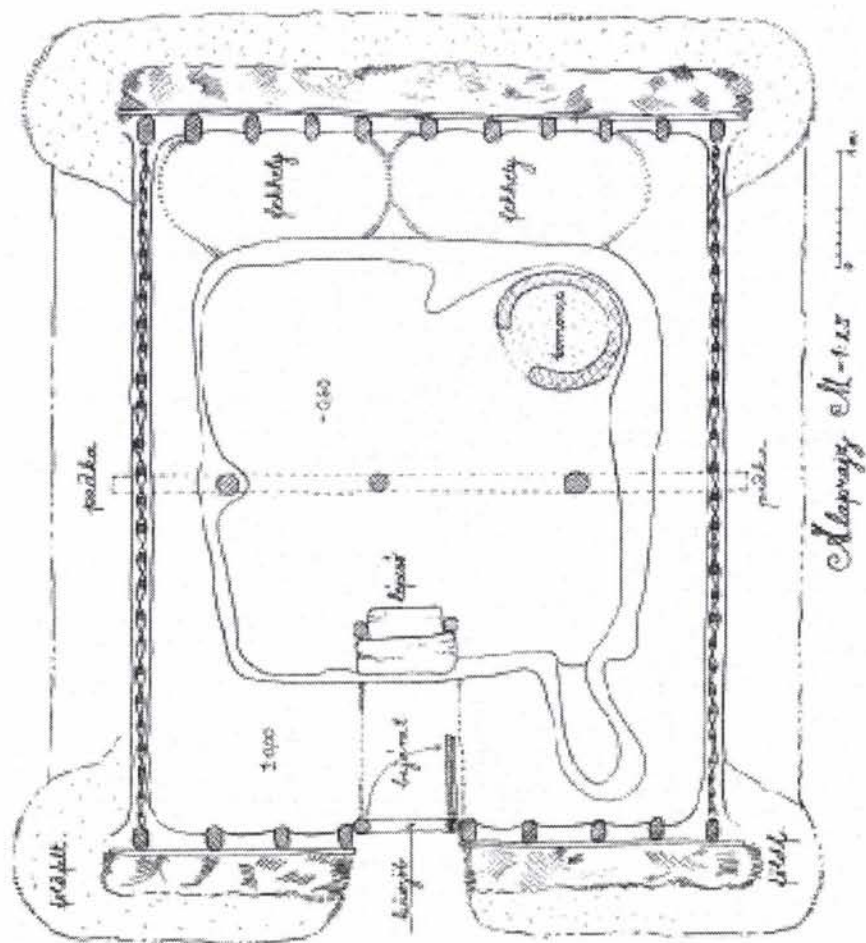
23. kép. Egymás mellett sorakozó földólak Nyíradonyban (Tagán Galimdsán felvétele, 1933.) – 23. Abb. Erdkoban in einer Reihe in Nyíradony (Photo Tagán Galimdsán, 1933.)

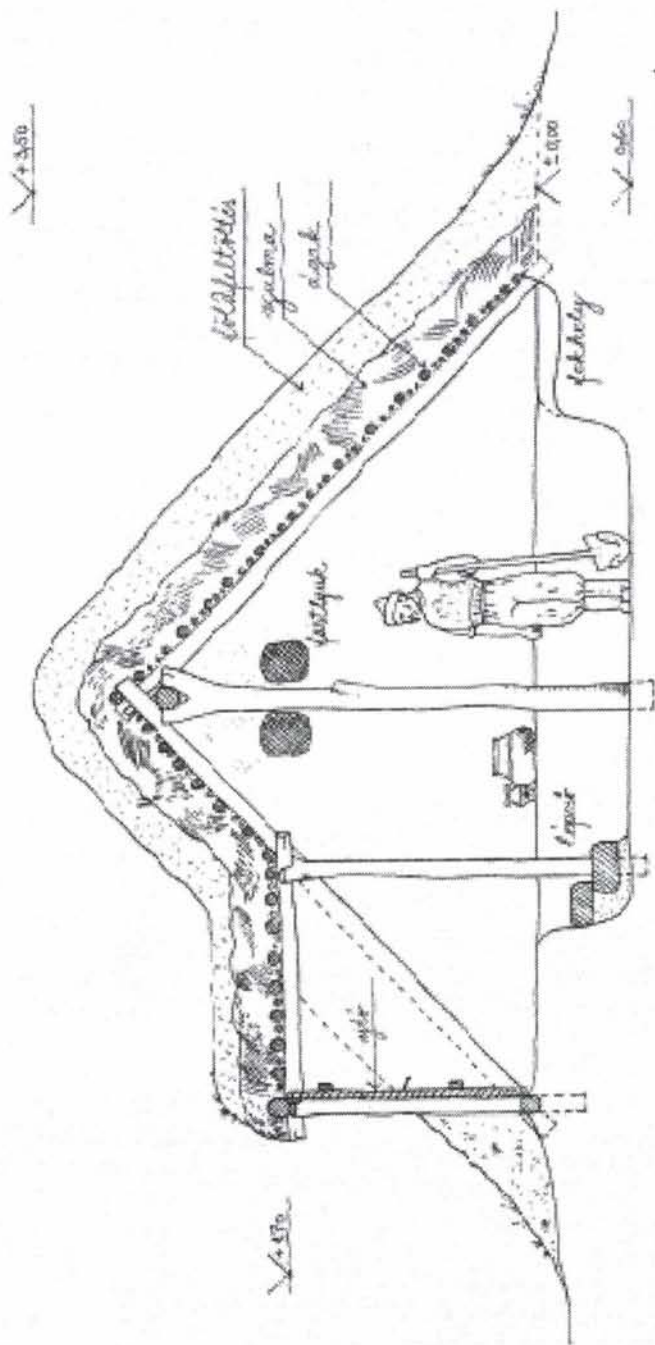
24. kép. Árpád-kori veremházak: 1. Várpalota–Szénhely; 2. Balatonszentgyörgy–Kenderföldi rétek;
3. Székelykeresztúr – 24. Abb. Árpádenzeitliche Grubenhäuser:
1. Várpalota–Szénhely; 2. Balatonszentgyörgy–Kenderföldi rétek; 3. Székelykeresztúr.

25. kép. Veremház két nyúlvánnyal, Magyardiószeg–Nove Liely (TOČIK 144. ábra)
25. Abb. Grubenhaus mit zwei Abzweigungen Magyardiószeg–Nove Liely (TOČIK Abb. 144.)

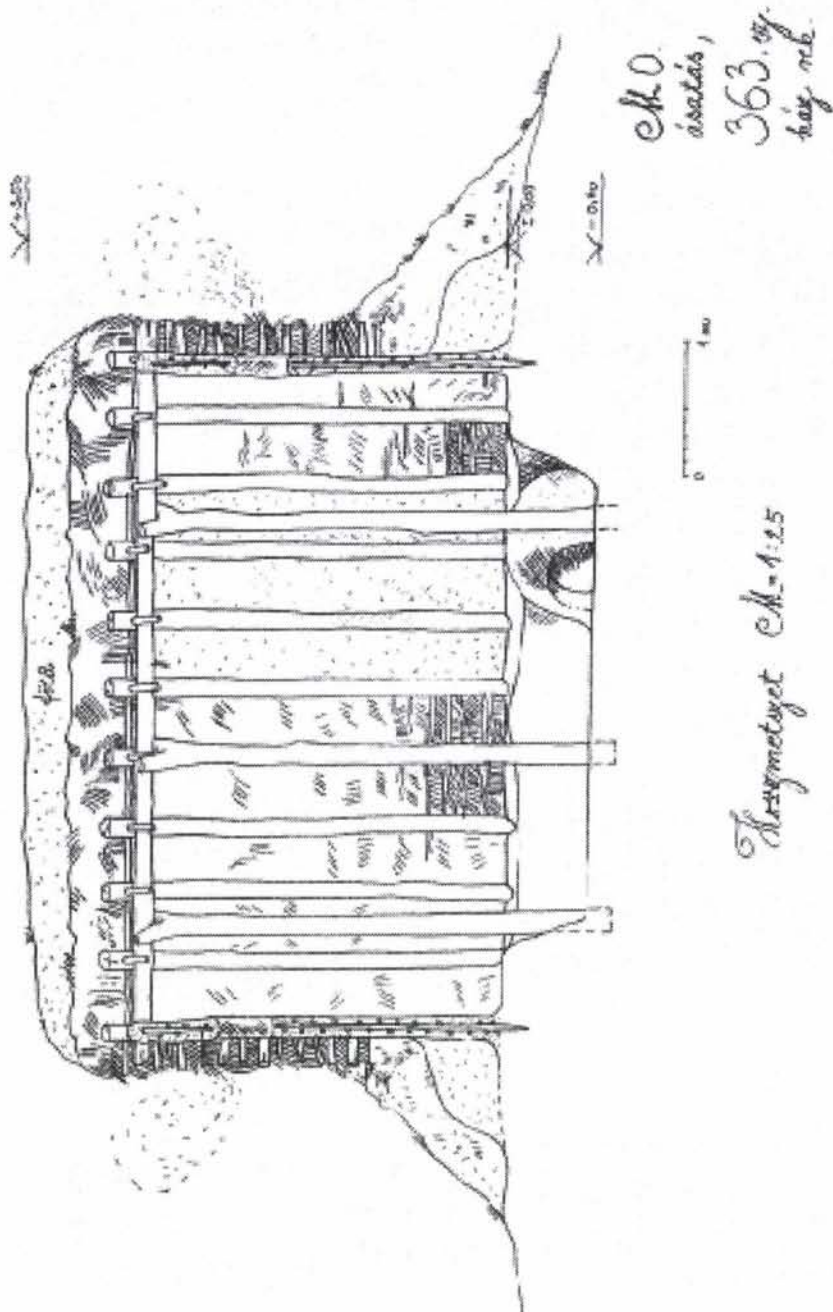
26. kép. A 363. sz. veremház rekonstrukciós alaprajza (a terveket Sabján Tibor készítette)
 26. Abb. Rekonstruktionsgrundriß des Grubenhauses Nr. 363. (Die Pläne wurden von Tibor Sabján entworfen.)

M. O.
 ábrák,
 363. sz.
 ház nek.

Grubenhaus M-125

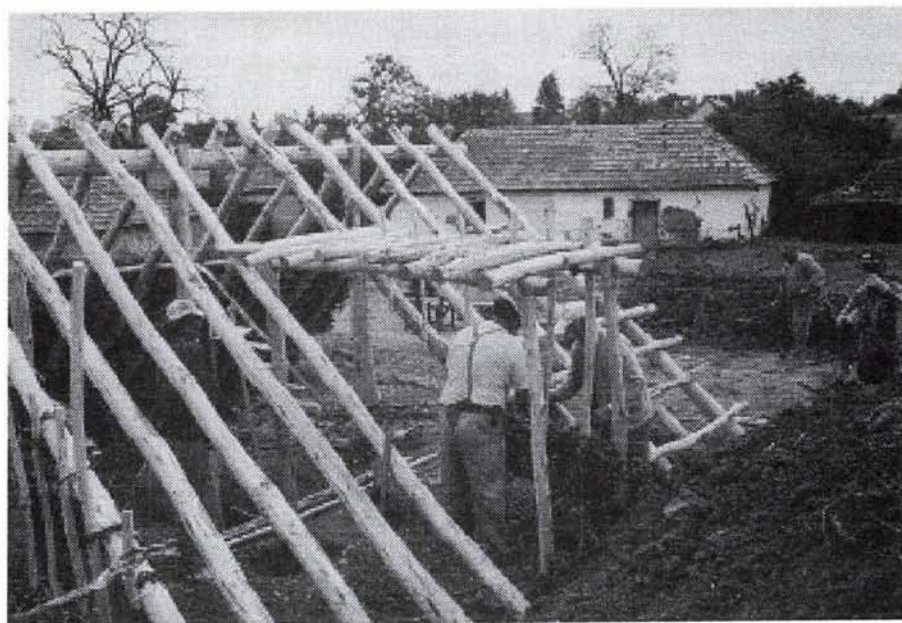
27. kép. A 363. sz. veremház rekonstrukciós metszete
 27. Abb. Rekonstruktions-schnitt des Grubenhauses 363.

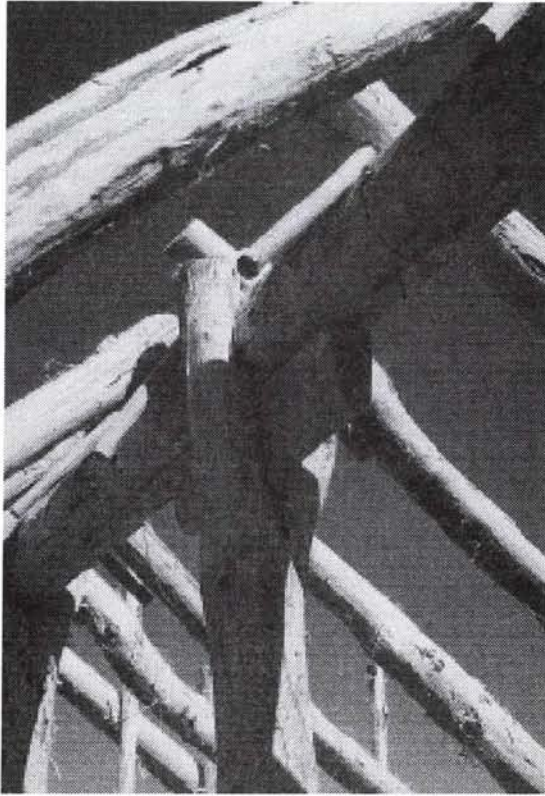
28. kép. A 363. sz. veremház rekonstrukciós hosszmetsete
28. Abb. Rekonstruktions-schnitt des Grubenhauses 363. in der Länge

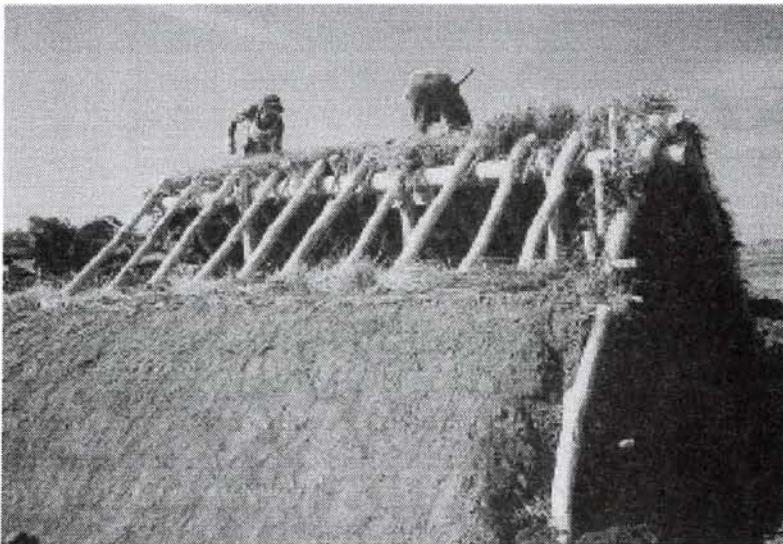
29. kép. A veremház szerkezetének felállítása (Sabján Tibor felvételei, 1997.) – 29. Abb. Aufbauarbeiten der Struktur des Grubenhauses (Aufnahmen von Tibor Sabján, 1997.)

30. kép. A ház gádorának építése – 30. Abb. Bau des Vordachs

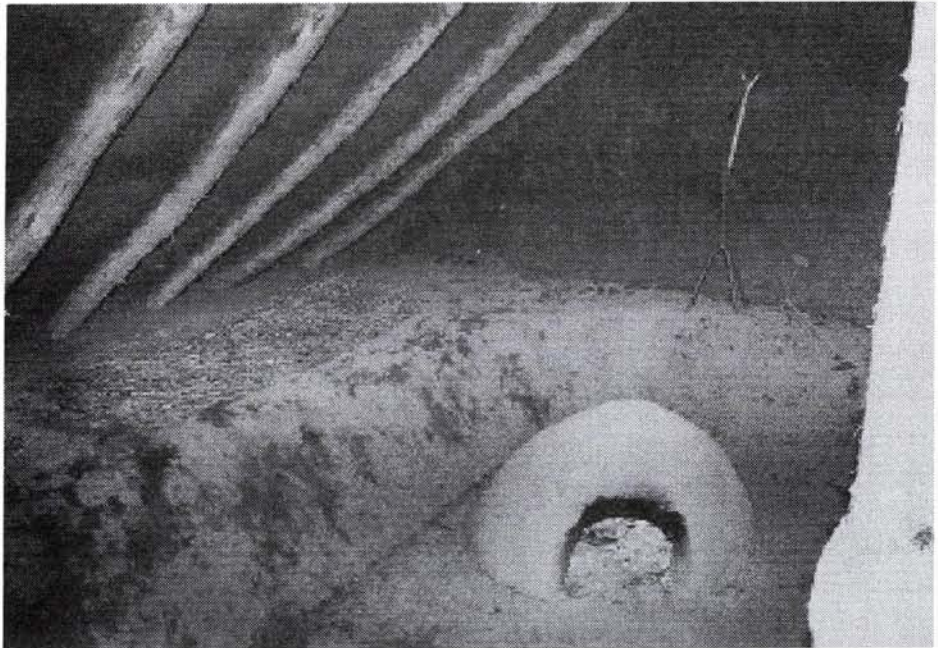
31. kép. A tető részlete ágsfával, szelemennel és a feszőgekkel felakasztott horogfákkal 31. Abb.
Detail des Dachs mit Strebe, Pfette und mit Holznägeln befestigten Auf-schieblingen.

32. kép. A földtető készítése – 32. Abb. Herstellung des Erddaches

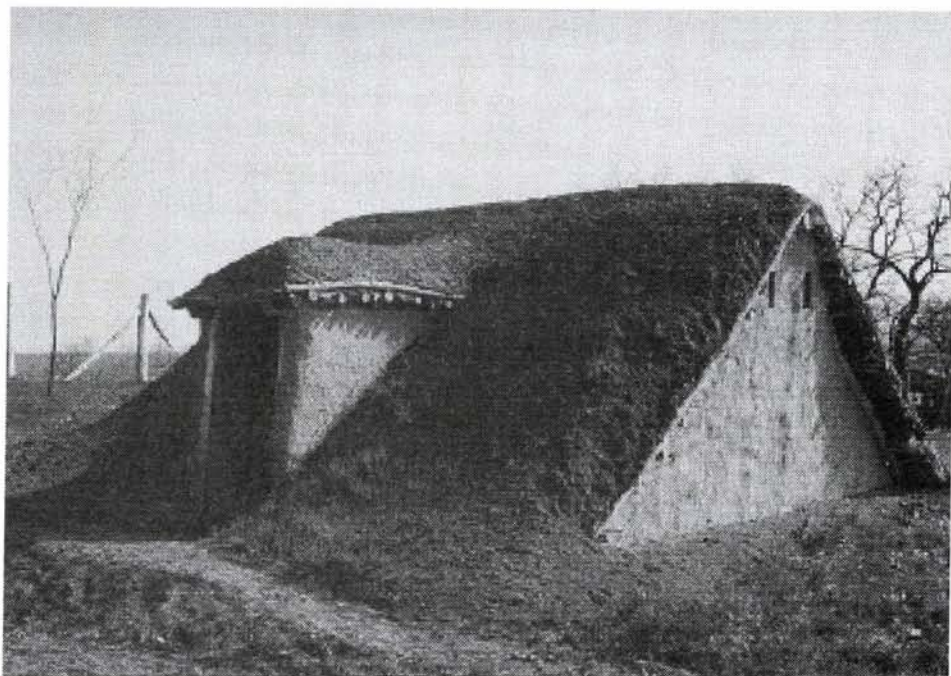
33. kép. A befedett veremház – 33. Abb. Das schon bedeckte Grubenhaus

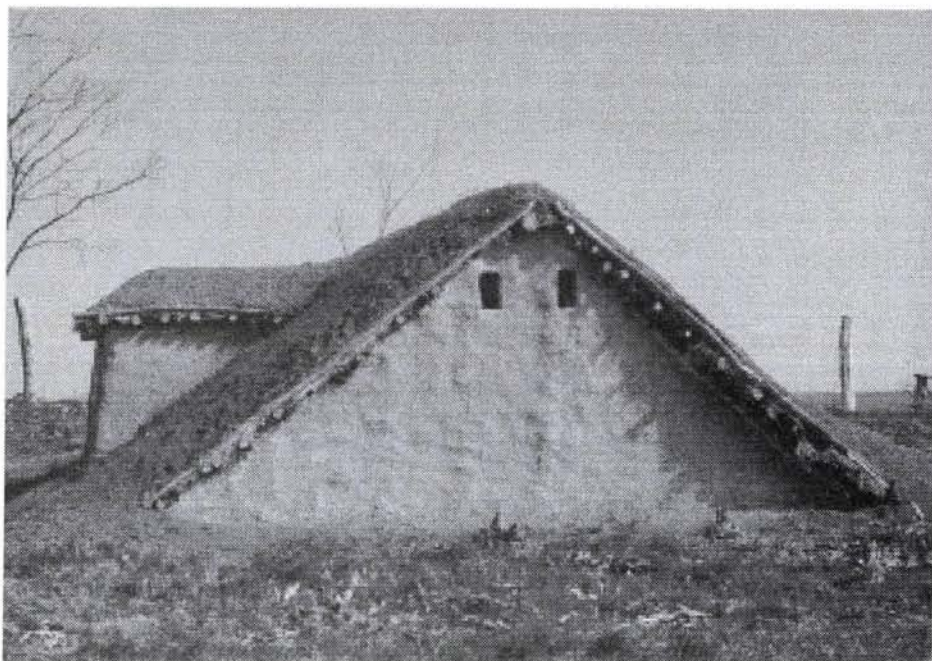
34. kép. A veremház belseje a kemencével (Kottmayer Tibor felvétele, 1997.) – 34. Abb. Die innere Raum des Grubenhauses mit dem Ofen (Photo von Tibor Kottmayer, 1997.)

35. kép. A veremház belseje a bejárattal (Kottmayer Tibor felvétele, 1997.) – 35. Abb. Das Innere des Grubenhauses mit der Eingang (Photo von Tibor Kottmayer, 1997.)

36. kép. Az elkészült veremház (Sabján Tibor felvétele, 1998.)
36. Abb. Das fertige Grubenhaus (Aufnahme von Tibor Sabján, 1998.)

37. kép. Az elkészült veremház (Sabján Tibor felvétele, 1998.)
37. Abb. Das fertige Grubenhaus (Aufnahme von Tibor Sabján, 1998.)

Gyulai Ferenc

BIOHISTÓRIAI TELEP SZARVASGEDÉN

1. ELŐZMÉNYEK

A különböző szakterületek közötti interdiszciplináris együttműködés az elmúlt évtizedekben a régészet tudományának területén is új eredményekhez vezetett. A mind kiterjedtebben alkalmazott természettudományi vizsgálatok növelték a leletekből kiolvasható információk számát, megkönnyítették az egykori kultúrák életmódjának tisztázását, és lehetőséget biztosítottak a település egykori környezetének rekonstrukciójára.

A kultúrnövények elterjedése a természet átalakulásához vezetett. Ezeket a múltban gyökerező környezeti változásokat csak komplex természettudományi vizsgálatokkal tudjuk nyomon kísérni. Kétségtől már sokan tettek kísérletet a kultúrnövények történetének leírására, azok környezeti hatásának vizsgálatára, de csak elméleti szinten, pedig éppen a gyakorlat lenne hivatott ezek ellenőrzésére. Bár voltak kezdeményezések a régmúlt növényeinek összegyűjtésére, az egykori kultúrák gazdálkodásának bemutatására, de azok legtöbbször, különböző okok miatt, már a tervezés szintjén megrekedtek.

Ezzel a témakörrel kapcsolatban különösen két tudományágat, az archaeobotanikát és a történeti ökológiát kell megemlítenünk. Az archaeobotanika, ezen belül is a karpológiai, az ásatásokból származó mag- és termésmaradványokkal, növényi eredetű tárgyak meghatározásával, a különböző korokból származó növényekre vonatkozó ikonográfiai és okleveles adatokkal, a növénykivadásokkal, a társadalomtudományoknak a növényekre vonatkozó adataival foglalkozik.¹ Kutatja az ember és a növényvilág viszonyát, az ember gazdasági tevékenységét. Vizsgálatának fontos területe a vad fajok kultúrfajokká válása, a növénytermesztés és földművelés elterjedésének nyomon kísérése. Az írásbeliség megjelenéséig az agrártörténet egyetlen forrása.

Az egykoron élt ember környezetére vonatkozó ismereteink rendkívül gyérek. A természeti környezet változásával mindenekelőtt a történeti ökoló-

---

¹ FÜZES-SÁGI

gia foglalkozik.² A környezet bonyolult kölcsönhatásának vizsgálatában nagy szükség van arra, hogy gyarapítsuk ismereteinket a környezet történetére, az ember és környezete kapcsolatára vonatkozóan. Kultúrtörténeti jelentőségén túl hozzásegít minket jelen és várható környezetünk jobb megismeréséhez. Az írott (krónikák, legendák, történeti művek) és ikonográfiai (festmények, metszetek, stb.) források, vallási hiedelmek, mítoszok, ősi tradíciók, természetfilozófiák, jogi és erkölcsi kategóriák számos, az egykori környezetre utaló feljegyzést, utalást tartalmaznak, amivel foglalkozni kell.

A környezet emberi hatásra történő megváltozása a domesztikált növények és állatok megjelenésével kezdődött el. A termesztett növények és a természetes vegetáció viszonyát mindig is a Kárpát-medencében élt népségek életmódja és a klimatikus tényezők határozták meg. A növénytermesztés a természetes vegetáció rovására erősödött fel. Ez a változás – különösen kezdetben – rendkívül lassú volt. Az eddigi vizsgálatok a kultúrnövények „betelepülésének” öt nagy ütemét rajzolják ki a Kárpát-medencében: a neolitikum kezdetén, a kö-zépső bronzkorban, a római korban, a kora középkorban és Amerika felfedezését követően az újkorban.³ A termesztett növények tekintetében az egymásra következő régészeti koroknál azonban kontinuitást nem tapasztalunk. Számos növényfaj termesztése csak bizonyos régészeti korszakhoz vagy kultúrához köthető.

A Kárpát-medence Európa egyik legrégebbi kultúrtája (1. kép). Nyolcezer évre tekint itt vissza a növénytermesztés, ötezer évre a zöldségtermesztés és két-ezer évre a gyümölcstermesztés.⁴ A gabonafélék többsége még a neolitikus aratonépeességgel került be a Kárpát-medencébe, a hüvelyes növények nagy része a tell-kultúrák népeivel a középső bronzkorban, a gyümölcsfajtáink és a szőlő pedig a római hódítással egyidőben. Ez egészült ki a honfoglaló magyarság keletről hozott növényismeretével, később, a kereszténység felvételét követően a nyugatról érkező haszonnövény fajokkal és termesztési tapasztalattal. A sokféle ismeret itt kovácsolódott egységgé. A növényfajok új hazára találtak, és itt másodlagos génközpontjuk alakult ki.

A Kárpát-medence sajátos klimatikus és ökológiai viszonyai, a kultúrnövények termesztésben eltöltött hosszú ideje és az ezzel együtt járó népi szelekció következtében azok magas fokú diverzitása jött létre. Arra azonban csak az archaeobotanika adhat választ, hogy a régészeti korokban melyik faj, s talán egyszer majd azt is meg tudjuk mondani, hogy melyik fajta volt termesztésben.

Egykori forrásokból tudjuk, hogy a régi magyar gabonák és gyümölcsök Európa szerte híresek voltak. Megbecsült fajták voltak ezek, míg a XIX. szá-

² VÁRKONYI

³ GYULAI 1997

⁴ HARTYÁNYI-NOVÁKI; HARTYÁNYI-NOVÁKI-PATAY

zadtól a nyugatról beáramlott fajták fokozatosan ki nem szorították őket a természetéből.

A hazai gabona és gyümölcs tájfajták kultúrörökségünk részei. Ezért is mondhatjuk, hogy az ősi növények begyűjtése és termesztése, ismeretterjesztéssel kiegészítve, hozzájárul a kultúrörökség fenntartásához. Megmentésükkel hozzájárulunk a génállomány fenntartásához, a biológiai sokféleség, azaz a biodiverzitás megőrzéséhez.

A mezőgazdaság intenzívvé válásával erősen csökken a termesztett fajok/fajták köre.⁵ A tulajdonviszonyok megváltozása a mezőgazdaságban végveszélybe sodorta a szórványként még meglevő ősi kultúrnövény tájfajtákat. Vizsgálataink szerint is rohamosan csökken a még fellelhető tájfajták száma.⁶ Félő, hogy begyűjtésük és fajtafenntartó termesztésük hiányában véglegesen kipusztulnak a Kárpát-medencéből. Bízató, hogy egyre erősödik az igény a Kárpát-medence „őshonos” fajtáinak megmentésére. Ennek érdekében azonban ismernünk kell történetüket, a történelem során játszott szerepüket és jelen helyzetüket.

A régi korok növényei – szemben a mai monokultúrában tartott, genetikailag sokszor túltenyésztett, homogén állományú, hamar leromlásnak induló fajtákkal, olyan mértékben illeszkedtek a környezetbe, hogy azzal szerves egységet képeztek. Egy-egy táj, tájegység saját fajtát „nevelt” belőlük.⁷ Ezeket mi jobb elnevezés híján „ősi tájfajták”-nak nevezzük. A tájfajták inkább genotípus–keverékként értelmezhetők. Azaz mai értelemben véve az egykori tájfajták inkább fajta-keverékek voltak. Elsősorban tömegszelekciós úton kerültek a termesztésbe és az adott helyen stabil, egyensúlyi populációt alkottak. A tájfajták genetikai adottságaiknál fogva ellenállóak, a fogyasztás szempontjából előnyös beltartalmi értékekkel rendelkeznek és hozamuk sem lebecsülendő.⁸

Az ősi tájfajtákat általában eredeti termőhelyeikről kiszorulva, parlagokon és egyéb elhagyott területeken, vagy idős gazdák kertjeiben, horgosokban találtuk meg.⁹ A XIX. században bekerült külföldi fajták – egyenlőtlen harcban – lassan kiszorították az ősrégi „hungarica” fajtákat.

Az ősi kultúrnövényeket a kultúrkörnyezet maradványaként is felfoghatjuk. Újratermesztése nem csak az etnobotanikai ismereteket bővítheti, hanem az ember és a környezet viszonyát is javíthatja.

⁵ GHIMESSY

⁶ GYULAI 1999.a.

⁷ Kertészeti Lexikon 1963

⁸ IVANCSICS

⁹ TERPÓ 1997.

2. BIOHISTÓRIAI TELEP SZARVASGEDÉN

Célunk olyan „Biohistóriai telep” kialakítása a Nógrád megyei Szarvasgedén, ahol a magyar múlt még fellelhető gabonaféléi és a gyümölcssei közül a jelentősebb tájfajtákat összegyűjtjük, biológiai módon természetve megmentjük őket a végleges kipusztulástól. (2. kép) A legújabb tudományos eredmények felhasználásával törekszünk a hiteles történeti rekonstrukcióra. Olyan természetvédelmi és kísérleti oktatóbázist szeretnénk létrehozni, ahol az ismeretterjesztés mellett az eredményeinket a szakemberképzésben is kamatoztatnánk (tankönyvek, ismeretterjesztő kiadványok). Mindez egyszerre szolgálja a hagyományápolás és a környezetvédelem nemes céljait.

Gyűjtő tevékenységünkben egyetlen faj esetében sem törekszünk a teljességre, hiszen ez nem is volna lehetséges, s nem is a jövőnek való génrezerv kialakítása a célunk, hanem egy nagyon is élő, oktatási tevékenységre alkalmas, a magyarországi növénytermesztést reprezentáló, az archaeobotanika és a régészet növénytermesztéssel és ebből következően a gazdálkodással és életmóddal kapcsolatos kérdések megválaszolására alkalmas gyűjteményes kert kialakítása. A génbanki tevékenységgel egyébként is számos magyarországi intézet foglalkozik magas színvonalon.

1995. októberében Szarvasgedén, az Aranyos-patak mellett fekvő két hektár belterületen biohistóriai telepet hoztunk létre. (3. kép) A terület fekvése és természeti adottságai kiváló lehetőséget jelentenek a növények termesztésére. Éghajlata kedvező, az évi csapadékeloszlás jó. A terület talaja tápanyagban gazdag barna erdőtalaj, művelhetőség szempontjából közepkötött, jól művelhető.

A falu központjában fekvő belterület fele részben gazdasági udvar és kert, fele részben szántó. A rajta lévő kora újkori épületek (műemlékileg védett kúria a hozzátartozó gazdasági épületekkel: pajta, gabonataroló, ólak) helyreállítás után ideális környezetet biztosítanak egy oktatóbázis számára.

A szarvasgedei Biohistóriai Telepen a „kihalófélben lévő háziállatfajták”-hoz hasonlóan gondoskodni kívánunk a veszélyeztetett és kihalófélben lévő termesztett növények (gabona-, és gyümölcs tájfajták) megmentéséről, fajtafenntartó termesztéséről.¹⁰

A biohistóriai telepen a későbbiek során növénytermesztési kísérleti régészeti tevékenységet is szeretnénk folytatni. Ennek során az ásatásból származó növénytermesztésben használatban volt eszközök pontos mását a gyakorlatban is kipróbálnánk. Ezzel elősegítenénk a tudásbeli hiányosságok leküzdését és arra is rámutatnánk, hogy mennyire ismerjük az illető eszköz előállítási technikáját és annak alkalmazását.

¹⁰ TARDY

A természettudományos leletek (növényi maradványok, állatcsontok stb.) ugyanis számos fontos utalást rejtenek az életmódra, az egykori környezetre vonatkozóan és többé-kevésbe jól jellemzik a régészeti kultúrát. A pontos válaszok érdekében minden egyes artefact esetében fel kell tenni a kérdést: „mi ez”, „miért”, „hol” és „mikor”.¹¹ Mindaddig, amíg ezekre megnyugtató választ nem tudunk adni, semmiképpen sem mondhatjuk, hogy ismernénk az adott kultúrörökséget. Éppen a nyitott kérdések megválaszolása érdekében az elmúlt évtizedben Európa számos országában kísérleti régészeti (biohistóriai) telepek jöttek létre. Kísérleti telepek ezek, mert az ásatások során előkerült tárgyak vizsgálata során felállított hipotézisek tudományos ellenőrzésére szolgálnak.¹²

Ide gyűjtjük össze a még fellelhető tájfajtákat. Ez a tevékenység folyamatos lesz. A telep mintaparcelláin fajtafenntartó termesztésben tartanánk az őszi gabona-, és gyümölcsfajtákat. Ez egyben „bemutatókert” is lesz. A szarvasgedei Biohistóriai telep elért eredményeit a szakemberképzésben és a közművelődésben is kamatoztatnánk.

3. AZ EDDIG ELÉRT EREDMÉNYEK

Az alakort (*Triticum monococcum*), az őszi pelyvás búzát már a negyedik év óta sikerrel termesztjük és szaporítjuk, feldolgozására (pelyvátlanítás, őrlés, kenyérsütés) pedig folyamatosan kísérleteket végzünk.¹³ (Az alakor termesztésével szeretnénk feleleveníteni a Magyarország területén hajdan nagy területeken termelt alakor termesztését. Az alakor, az őszi kultúrák kenyérnövénye, magas lizin tartalmánál, gazdag mikroelem összetételénél fogva a „reform konyha” ideális gabonája lehet. Előnyös termesztési tulajdonságai: igénytelensége, gyomelnyomó képessége, nagyfokú rezisztenciája a kórokozókkal és a kártevőkkel szemben pedig lehetővé teszik vegyszermentes termesztését.¹⁴

Személyes gyűjtőmunka, levelezés, csere folytán számos őszi gabona tájfajtákat sikerült még beszerezni: tönkét és tönkölyt Anatóliából, kenyérbúzát Gyimesből, kölest Korondról, rozs és zab tájfajtákat Magyarország területéről, továbbá rendelkezünk a világ legrégebbi csírázó vetőmagjával (nürnbergi városi színház alapkövében talált árpa tájfajta 1832-ből).

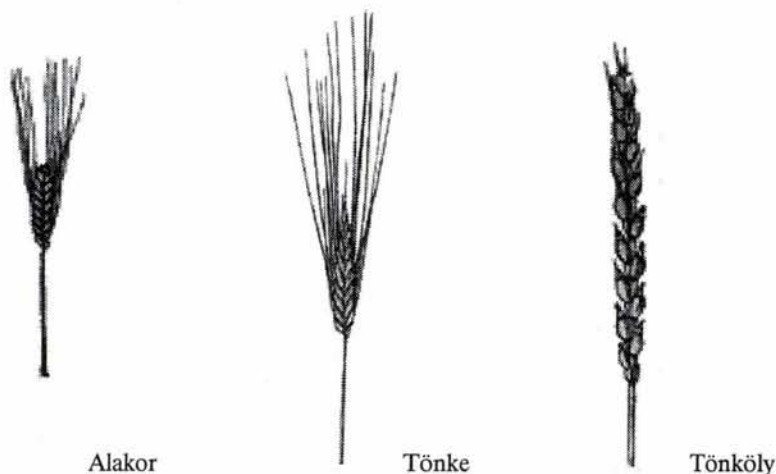
1997 őszén, a BETONÚT RT. anyagi támogatása mellett a Budapesti Történeti Múzeum, az MTA Régészeti Intézet és a szentendrei Szabadtéri

¹¹ REYNOLDS

¹² ROBINSON

¹³ GYULAI 1999.b.

¹⁴ BOCZ

Néprajzi Múzeum munkatársaival felépítettünk egy Árpád-kori veremházat, mely az M0 északi szektorának rákospalotai lelőhelyén került elő. Az e kötetben szereplő archaeobotanikai feldolgozás eredményeit is felhasználtuk az Árpád-kori veremház környezetének kialakításánál.

A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Természetvédelmi Hivatalának anyagi támogatásával és a Gödöllői Agrártudományi Egyetem és a keszthelyi Pannon Agrártudományi Egyetem kutatóival együttműködve a Kárpát-medence területéről ősi cseresznye, kajszi, meggy, barack, szilva, alma, körte és szőlő tájfajták, illetve helyi félvad fajták oltógallyait gyűjtöttünk be, majd a mintegy 200 db gyökeres oltványt 1997 őszén a biohistoriai telepen elültettük. Terpó And-rás több éves fáradhatatlan gyűjtőtevékenységének köszönhetően sikerült itt kialakítani a Kárpát-medence legnagyobb szilva alakköri gyűjteményét. A közel száz szépen fejlődő fácska jól reprezentálja azt a bőséget, amely a kökénytől, a cseresznyeszilván és kökényszilván át a nemes szilva különböző tájfajtáig hazánk területén kialakult, azaz a szilva evolúciójának valamennyi fontosabb állomását bemutatja. Ivancsics József az alma és körte tájfajták összegyűjtésében, szaporításában volt segítségünkre. Munkásságának eredményeként vad alanyra oltott régi alma és körte tájfajták kétéves gyökeres oltványait telepíthettük el. Almák: Téli aranyparman, Bóralma, Budai domonkos, Húsvéti rozsmaring, Piros pogácsa, Batul. Körték: Nyári Kármán, Mézeskörte, Császárkörte, Arabitka, Zöld Magdolna, Lórinckovács.

Bakonyi László révén sikerült szőlő tájfajtákra is szert tenni. 1998 tavaszán régi szőlőfajták: Fehér lisztes, Fehér járdovány, Juhfark, Hárslevelű, Kéknyelű, Sárfehér, Mirkovácsa, Piros gohér, Változó gohér, Piros szlanka, Kék bakator 110 db gyökeres oltványát ültettük el.

A gyűjtő és telepítő munka tovább folyik. 1999 őszén újabb, az elmúlt két évben gyűjtött és eddig faiskolában nevelt gyümölcs-, és szőlőfajtákat ültetünk el.

A Biohistóriai Telepnek alapjául szolgáló növényi génbank és autentikus épített környezet kialakítását, azaz a rekonstrukciós munkákat sikerült ásatással is hitelessé tenni. A veremház eredeti helyének kijelölésénél középkori cserepeket talált Bencze Zoltán régész. Ezért engedélyt kértünk 1998 nyarán az észak-amerikai Earthwach Alapítvány anyagi támogatásával az MTA Régészeti Intézete Takács Miklós és Paszternák István régészek irányítása mellett 3 hónapos leletmentő ásatást folytatott a telep gyümölcsfák telepítésére kijelölt részében.¹⁵Szíves szóbeli közlésük szerint Gede késő középkori (XV. század) településrészletét (házrészlet, járósínt, hulladékgyűjtő, kemence) tárták fel. Előzetes archaeobotanikai vizsgálatok szerint a XV. század közepén itt élénk mezőgazdasági tevékenység folyt. Számos gabonaféle szenült szemtermését iszapoltuk ki a régészeti objektumokból vett földmintákból. A kenyérbúza mellett rozsot és hatsoros árpát is termesztettek, ez utóbbit nyilván takarmányozási céllal. De találtunk helybeli gyümölcs és szőlőtermesztésre utaló maradványokat is: szilva csonthéjakat, szőlőmagvakat is.

A reambulált ősi kultúrnövény fajták egy hajdan volt környezet részei. Újratermesztésük nemcsak a hozzájuk kapcsolódó földművelési, növénytermesztési és etnobotanikai ismereteket éleszti fel, hanem a reményt is az ember és környezete viszonyának rendezésére. Szarvasgede az a hely, ahol ez megvalósítható. Ez a vidék az ipari behatástól mentes. Az ember és a természet szimbiózisának archaeotípusa, ahol a természeti-, és a kultúrkörnyezet (mező-gazdaság, falukép) még viszonylag megbontatlan egységet képez.

Bízunk benne, hogy „biohistóriai telep” lehetőséget jelent a régészeti-növénytan kutatás, a kísérleti régészet, de a természetvédelem és a mezőgazdaság összekapcsolására is. Meggyőződésünk, hogy minden kultúrtörténetünk iránt érdeklődő szívesen ellátogatna egy ilyen működő telepre. Szándékunk, hogy bevonjuk az oktatásba és a jelentkezők számára a helyszínen tanfolyamokat is szervezzünk. Arra pedig különösen odafigyelünk, hogy a látogatók érdekesnek lássák az ott folyó munkát, és a legmodernebb múzeumpedagógiai gyakorlatnak megfelelően „megélik a múltat”, ezáltal is hozzájárulva történelmi és környezeti nevelésükhöz.

---

¹⁵ EARTHWACH

BIOHISTORY FARM IN SZARVASGEDE / NÓGRÁD COUNTY (HUNGARY)

In the Carpathian Basin plant domestication began ca. 8000 years ago, whereas fruit growing ca. 2000 years ago. Our intention is to reconstruct, in detail, this cultural heritage. Our aim is to establish a bio-history reserve where we can collect and produce the cereals, fruits and grapes species of the Hungarian Medieval periods in the Carpathian Basin in a pure biological manner, saving them from extinction. These species are the result of many centuries of adaptation to the species climate of the Carpathian Basin. The production of these ancient species together with the supply of additional information of them would mean the survival of this cultural heritage. We are intent to reconstruct this ancient plant cultivation using the latest scientific data. In our Biohistory Farm in Szarvasgede beyond saving and cultivating cereals that are threatened with extinction we would also conduct experimental archaeology research. In this Case we built in 1997 an early medieval (Árpáadian Age) pithouse found at the motorway excavation.

This is a multidisciplinary research, the synthesis of cultural anthropology, archaeo- and ethnobotany. These all together would help to preserve tradition and to serve the environment and education.

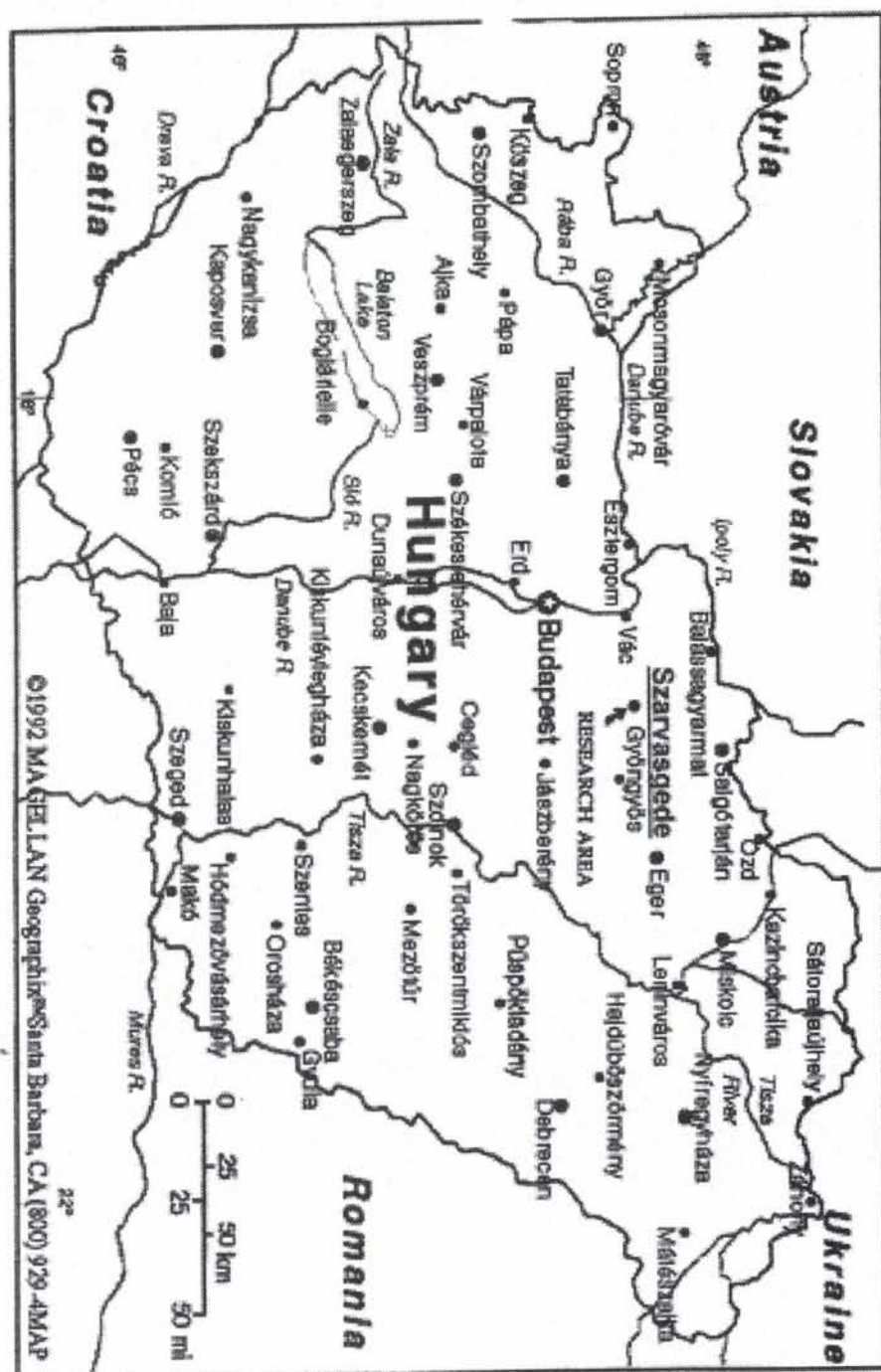
Our project started in 1995. We plan to establish a 2 hectares model habitat in Szarvasgede (Nógrád County) 70 km from Budapest. The „Biohistory Farm” borders the Aranyos creek. The lot is located in the village. The climate is favourable; the distribution of annual precipitation is good. The land is rich in nutrients. This is a virgin territory. The countryside is free from industrial activity. It is an archetype of symbiosis between man and nature where the natural and cultural landscape (agriculture, settlement) composes a holistic unit. This would be a model garden and exhibition. The results of our research could be used in the training of professionals and in education.

We intend to establish this habitat in harmony with agriculture and the environment. We wish to produce in a pure biological manner fruits (apples, pears, peaches, apricots, plums, cherries, sour cherries, walnuts) and grapes. They are all famous medieval region-specific species that are pushed onto the periphery in the Carpathian region for different reasons.

We have produced here the oldest cereals of the world for 4 years. Eincorn (*Triticum monococcum*), the bread wheat of ancient cultures, could be the choice of present day reform diets (health food diets) due to its high raw protein content and rich microelement constitution. Its favourable quality hardness, weedsurpassing ability, great resistance against pests makes eincorn a prime candidate for chemical free cultivation.

These reambulated ancient domesticated plants on Biohistory Farm Szarvasgede can be understood as living part of an ancient landscape. Their

rebirth not only revitalises ethnobotanical knowledge of their cultivation and use but it also generates hope for truce between man and nature. The essence of ecotourism is to experience the original human condition and Szarvasgede is the place to do it. This undertaking requires multidisciplinary research, the synthesis of cultural anthropology archaeo- and ethnobotany. These all together would help preserve tradition, serve the environment and enhance education.

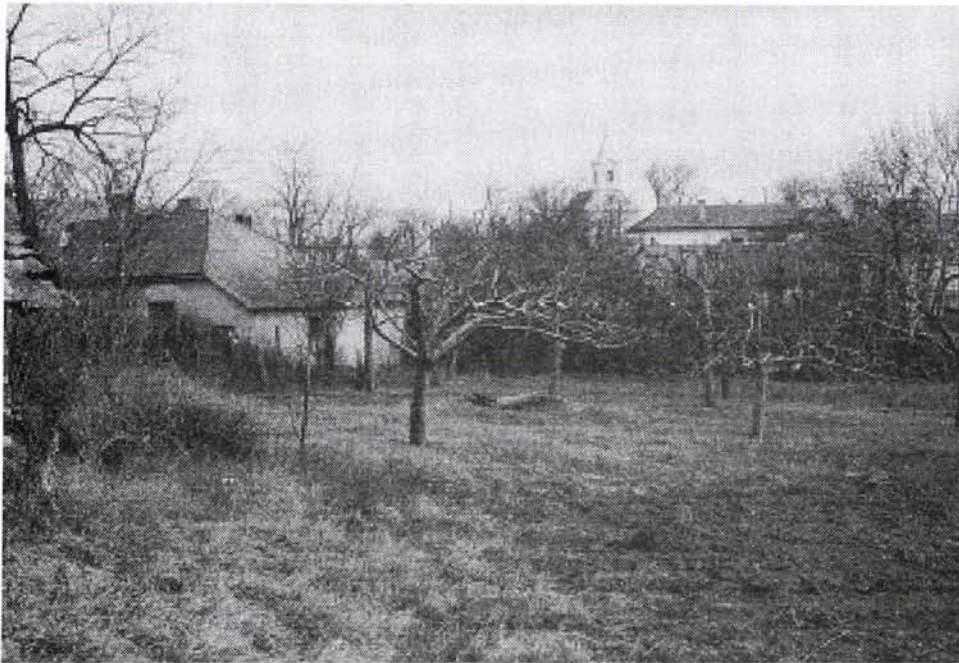

1. kép. Szarvasgöde Magyarország térképén – I. P. Szarvasgöde on the map of Hungary

3. kép. 1. Éró alakor (*Triticum monococcum*) a Biohistóriai Telepen; 2. Ősi kenyérbúza (*Triticum aestivum*) a „proles hungarica” alakkörből a telep kertjében – 3. p. 1. Ripening Eincorn (*Triticum monococcum*), Biohistorical Farm; 2. Primitive bread wheat (*Triticum aestivum*) from the „proles hungarica” circle in the garden of the biohistorical farm

4. kép. 1. Az alakor első aratása 2. A Biohistóriai Telep kertje – 4. p. 1. First harvest of the eincorn; 2. The garden of the biohistorical farm

5. kép. 1. Facsemeték telepítése; 2. Kiültetésre váró szőlőoltványok
5. p. 1. Planting of saplings; 2. Vine-slips waiting to be bedded out

6. kép. Iszapolás – 6. p. Siltation

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁRENDÁS = ÁRENDÁS Vera: A magyarországi archeobotanikai adatok összehasonlító értékelése. AgrSz 1982. p. 1–52.
- BAKAY = BAKAY Kornél: Feltárul a múlt? A múlt jövője. Bp. 1989.
- BAKÓ 1968 = BAKÓ Ferenc: Mészégető kunyhók a Bükk hegységben. NÉrt 50. 1968. p. 67–91.
- BAKÓ 1978 = BAKÓ Ferenc: Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Bp. 1978.
- BALASSA 1985 = BALASSA M. Iván: A parasztház évszázadai. A magyar középkori lakóház fejlődésének vázlata. Békéscsaba, 1985.
- BALASSA 1989 = BALASSA M. Iván.: A Kárpát–medence északkeleti térsége lakásfejlődéséről. In: Népi építészet a Kárpát–medence északkeleti térségében. (Szerk. Cseri M., Balassa M. I., Viga Gy.) Miskolc–Szentendre, p. 63–84.
- BALASSA 1997 = BALASSA M. I.: Ház, tüzelő, ól. In: Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel 4. (Szerk. Kovács L. – Paládi Kovács A.) Bp. 1997.
- BALOGH = BALOGH István: Adatok a debreceni erdőgazdálkodás történetéhez. A vákáncsosok. DMÉ 21. 1936. p. 144–157.
- BANNER = BANNER János: Békési cigánylakások. NÉrt 14. 1913. p. 308–311.
- BARTUCZ = BARTUCZ Lajos: Adatok a Nagy Magyar Alföld népi építkezéséhez. NÉrt 11. 1910. p. 32–55.
- BÁTKY 1903 = BÁTKY Zsigmond: Régi sárközi kemence. NÉrt 4. 1903. p. 257–260.
- BÁTKY 1921 = BÁTKY Zsigmond: Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban. Föld és Ember 1. 1921. p. 35–39.
- BÁTKY 1929 = BÁTKY Zsigmond: Földöl és tüzelőöl. NÉrt 21. 1929. p. 11–15.
- BÁTKY 1930.a = BÁTKY Zsigmond: Akna és ablak. NÉrt 22. 1930. p.
- BÁTKY 1930.b = BÁTKY Zsigmond: Magyar tűzhelyek és háztípusok. NÉrt 22. 1930. p. 113–137.
- BÁTKY 1930.c = BÁTKY Zsigmond: A magyar sátor és emlékei. NÉrt 22. 1930. p. 7–14.
- BÁTKY 1930.d = BÁTKY Zsigmond: A magyar ház eredetéhez. NÉrt 22. 1930. p. 65–83.
- BÁTKY 1934 = BÁTKY Zsigmond: Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet–Közép–Európában. NÉrt 1934. p. 17–26.
- BÁTKY 1937.a = BÁTKY Zsigmond: A magyar "konyha" története. NÉrt 29. 1937. p. 183–199.
- BÁTKY 1937.b = BÁTKY Zsigmond: Ragfa és szarufa. NÉrt 29. 1937. p. 340–345.
- BÁTKY 1941 = BÁTKY Zsigmond: Építkezés. In: Magyarország néprajza 1. köt. A magyarság tárgyi néprajza. (Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly) Bp. 1941. p. 124–245.
- BENCZE–IRÁSNÉ = BENCZE Zoltán–IRÁSNÉ MELIS Katalin RégFüz Ser.1. No. 49. 1997. 85–86.
- MELIS
- BENKŐ = BENKŐ Elek: Székelykeresztúri kályhacsempék. Bukarest, 1984.
- BÉRES–KÜRTI–NAGY = BÉRES M–KÜRTI Béla–NAGY Ádám et al.: Szer monostora és kora. Ópusztaszer, 1996.
- BOCZ = BOCZ Ernő: Búza: ősi fajtával teljes minőséget. Magyar Mezőgazdaság. 1998 április 1. p. 12–13.
- BOGYAY = BOGYAY Tamás: Tíz év középkori ásatásainak művelődéstörténeti eredményei. Századok 78. 1944. p. 488–509.
- BÓNA 1973 = BÓNA István: VII: századi avar települések és Árpád–kori magyar falu Dunaújvárosban. FontArchHung Bp. 1973.
- BÓNA 1988 = BÓNA István: Vázlat a lakóházak történetéről a Kárpát–medencében. Ethnographia 99. 1988. p. 401–411.

- BOROSS = BOROSS Marietta: Adatok a csányi felesdinnyések életmódjának és kultúrájának alakulásához. *Ethnographia* 70. 1959. p. 579–621.
- BUZÁS–SZENTGYÖRGYI = BUZÁS, M.–SZENTGYÖRGYI V.: Az Árpád–kori házak „nyele”, avagy mekkorák voltak az első magyar falvak házai. In: A népvándorlások kutatóinak kilencedik konferenciája. [Az előadások összefoglalásai. Szerk.: Váradi A.] Eger, 1998. p. 17–18.
- CHROPOVSKÝ 1970 = CHROPOVSKÝ, Bohuslav: Slovensko na úsvite dejin. Bratislava, 1970.
- CHROPOVSKÝ 1989 = CHROPOVSKÝ, Bohuslav: Slované. Historický, politický a kulturní vývoj a význam. Praha, 1989.
- CSALOGOVITS 1935 = CSALOG József: Népi építkezés emlékei a tolnamegyei Sárközben. *NÉrt* 28. 1935. p.
- CSALOGOVITS 1937 = CSALOG József: Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén. *NÉrt* 29. 1937. p. 321–332.
- CSILLÉRY 1970 a. = K. CSILLÉRY Klára: Az Árpád–kori veremház ülőgödre és a házbeli szövöszék kérdése. *NÉrt* 42. 1970. p. 59–84.
- CSILLÉRY 1970.b. = K. CSILLÉRY Klára: A magyar kúpos kunyhó. *NÉrt* 42. 1970. p. 31–43.
- CSILLÉRY 1982 = K. CSILLÉRY Klára: A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Bp. 1982.
- CSORBA = CSORBA Csaba: Árpád örökében. In: Új képes történelem 15–16. Bp. [1996]
- DÁM 1981 = DÁM László: Grubenwohnungen in der Grossen Ungarischen Tiefebene. *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* 2. 1981. p. 7–31.
- DÁM 1993 = DÁM László: Földbe mélyített lakóépítmények az Alföld népi építészetében. *JAMÉ* 33–35. 1993. p. 133–153.
- DÁM 1995 = DÁM László: A magyar paraszti állattartás építményei. In: Ház és Ember 10. 1995. p. 39–68.
- DUMITRAȘCU = DUMITRAȘCU, Sever: Biharea I. Săpături arheologice 1973–1980. Oradea, 1994.
- EARTHWACH = Earthwach Institute 17 (1998 február 1). 1998 Research and Exploration, 79, 116. Watertown, USA.
- ÉBNER = ÉBNER Sándor: Néhány adat az alföldi földházhoz és földólhoz. *NÉrt* 21:1. 1929. p. 1–4.
- ECSEDI = ECSEDI István: A debreczeni népi építkezés. *NÉrt* 13:3–4. 1912. p. 157–194.
- ELLENBERG = ELLENBERG, H.: Zeigerwerte der Gefässpflanzen Mitteleuropas. *Scripta Geobotanica* 9. 1974. p. 97.
- ERDÉLYI–SZIMONOVA = ERDÉLYI István–SZIMONOVA Eugénia: Ausgrabungen in der Gemarkung von Vásárosnamény–Gergelyiugornya (Vorbericht). *ActaArchHung* 39. 1987. p. 287–312.
- FODOR 1989 = FODOR István: Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez. In: Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében. (Szerk. Cseri M., Balassa M. I., Viga Gy.) Miskolc–Szentendre, 1989. p. 21–45.
- FODOR 1994 = FODOR István: Árpád–kori boronaház nyomai Tiszaszigeten. In: A kőkortól a középkorig. Szeged, 1994. p. 421–432.
- FÜZES–SÁGI = FÜZES Miklós–SÁGI Károly: A régészeti–növénytan alapelemei és néhány módszertani kérdése. In: Múzeumi Módszertani Útmutató Füzetek 5. Bp. 1966.
- GAÁL = GAÁL László: A Magyar növénytermesztés múltja. Bp. 1978. 637 p.
- GHIMESSY = GHIMESSY László: A tájpotencial. Táj, víz, ember, energia. Bp. 1984. 348 p.

- GUNDA = GUNDA Béla: A népi építkezés kutatásának módszere. MTAK (II) 4. 1954. p. 79–81.
- GUNDA = GUNDA Béla: Arbeitshütten auf der Balkan Halbinsel. Ethnographica Carpatho–Balcanica p. 269–287.
- GYÖRFFY = GYÖRFFY György: Az Árpád–kori Magyarország történeti földrajza 4. Liptó, Máramaros, Moson Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és pilis megye. Bp. 1998.
- GYULAI 1997 = GYULAI Ferenc: A kultúrnövények és a természetes vegetáció változása, Magyarországon az újkőkortól a középkor végéig. Parlagföldek sorsa és hasznosítási lehetőségei. (Szerk. Terpó A., Guth L., Balogh J.) Gödöllő, 1997.
- GYULAI 1999.a = GYULAI Ferenc: Az agrobiodiverzitás változása a Kárpát–medencében. Fenntartható Fejlődés és Környezet. Kézirat, megjelenés alatt.
- GYULAI 1999.b = GYULAI Ferenc: The eincorn as living part of an ancient landscape. In: Archaeolingua. Kézirat, megjelenés alatt.
- HABOVŠTIÁK 1985 = HABOVŠTIÁK, Alojz: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava, 1985.
- HABOVŠTIÁK 1989 = HABOVŠTIÁK, Alojz: Régészeti adatok a középkori népi építészeti tanulmányozásához Szlovákiából. In: Népi építészeti a Kárpát–medence északkeleti térségében (Szerk. Cseri M., Balassa M. I., Viga Gy.) Miskolc–Szentendre, 1989. p. 7–20.
- HARTYÁNYI = HARTYÁNYI Borbála: Kora Árpád–korból származó búza a Honti ispánsági várból. MMMK 1981–83. p. 95–113.
- HARTYÁNYI–NOVÁKI = HARTYÁNYI Borbála–NOVÁKI Gyula: Növényi mag– és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig II. MMMK 1974. p. 23–73.
- HARTYÁNYI–NOVÁKI–PATAY = HARTYÁNYI Borbála–NOVÁKI Gyula–PATAY Árpád: Növényi mag– és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig I. MMMK 1967–68. p. 5–85.
- HENSEL = HENSEL, Witold: Slowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej. Warszawa, 1987.
- HERMAN 1887 = HERMAN Ottó: A magyar halászat könyve I. Bp 1887.
- HERMAN 1899.a = HERMAN Ottó: A magyar ősfoglalkozások köréből. Különlenyomat. Természettudományi Közlöny 357. 1899 p. 15–50.
- HERMAN 1899.b = HERMAN Ottó: A magyarság háza.– Feleletül Huszka Józsefnek. Ethnographia 10. 1899. p. 284–285.
- HOFFMANN 1992 = HOFFMANN Tamás: A faház (*domus lignea*) a középkori Európában. Ház és Ember 8. 1992. p. 5–39.
- HOFFMANN 1995 = HOFFMANN Tamás: Élet a középkori házakban Magyarországon. DSz 1995. p. 204–220.
- ILIA—JUHÁSZ = ILIA Mihály—JUHÁSZ Antal: A tápai gyékényszövés és sókincse. Acta Universitatis Szegediensis. Néprajz és Nyelvtudomány 3–4. 1959–60. p. 152–153.
- ILON = ILON Gábor: Újabb adatok a középkori Pápa történetéhez. Acta Musei Papensis 6. 1996. p. 297–306.
- IRÁSNÉ MELIS 1991 = IRÁSNÉ MELIS Katalin: XIII. századi falu és fazekastelep Szigetszentmiklós határában. CommArchHung 1991. p. 167–190.
- IRÁSNÉ MELIS 1992.a = IRÁSNÉ MELIS Katalin: Árpád–kori falvak Szigetszentmiklós határában. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2. BTM Műhely 6. Bp. 1992. p. 41–70.

- IRÁSNÉ MELIS 1992.b = IRÁSNÉ MELIS Katalin: Kerekegyháza középkori falu Budapest határában. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2. BTM műhely 6. Bp. 1992. p. 71–176.
- IVANCSICS = IVANCSICS József: Körte hazai tájfajták. In: Gyümölcsfajtaismeret és használat. Kézirat, megjelenés alatt.
- JACOMET–BROMBACHER–DICK = JACOMET, Stefanie–BROMBACHER, Christoph–DICK, Martin: Archäobotanik am Zürichsee. Ackerbau, Sammelwirtschaft und Umwelt von neolithischen und bronzezeitlichen Seeufersiedlungen im Raum Zürich. *Berichte der Zürcher Denkmalpflege* 7, 348 p.
- JÁRAINÉ = JÁRAINÉ KOMLÓDI Magda: Történeti növényföldrajz. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásainak forrásaiba 4. Bp. 1982.
- KAHOUNOVÁ = KAHOUNOVÁ, Ema: Ludové vinohradnícke stavby a lisy. Bratislava, 1969.
- KATONA = KATONA Imre Kubikusok ideiglenes hajlékai. *NépK* 7. 1962. p. 18–33.
- KISS = KISS Lajos: Földházak Szabolcsvármegyében. *NÉrt* 28. 1936. p. 72–91.
- KOROMPAY = KOROMPAY Béla: A magyar ház hátteréből. *NyK* 56(1954) 70–80.
- KÓS = KÓS Károly: Néprajzi képek Erdélyből. Bp. 1994.
- KÓSA = HERMAN Ottó: Halászélet, pásztorkodás. Válogatott néprajzi tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Kósa László. Bp. 1980.
- KOVÁCH = KOVÁCH Aladár: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. *NÉrt* 13. 1912. p. 207–239.
- KOVALOVSZKI 1975 = KOVALOVSZKI Júlia: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról. 1962–1974. *ArchÉrt* 102. 1975. p. 204–223.
- KOVALOVSZKI 1980 = KOVALOVSZKI Júlia: Településásatások Tiszaeszlár–Bashalmon. (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század). *FontArchHung* Bp. 1980.
- KOVALOVSZKI 1986 = KOVALOVSZKI Júlia: A Visegrád–várkerti Árpád-kori faluásatásról. In: A magyar falu régésze, Méri István 1911–1976. (Ceglédi Füzetek; 23.) Cegléd, 1986. p. 61–63.
- KVASSAY = KVASSAY Jenő: A kubikusok. *Vasárnapi Újság* 1879. 26. évf. 4. sz. p. 57–58.
- LASZLOVSKY = LASZLOVSKY József: Karámok Árpád-kori falvainkban. *ArchÉrt.* 109. 1982. 281–285.
- LÁSZLÓ 1944 = LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944.
- LÁSZLÓ 1964 = LÁSZLÓ Gyula: Orientierungsbericht über die Ausgrabungen in Csongrád–Felgyő. *MFMÉ* 1964–65. p. 213–221;
- LÁSZLÓ 1970 = LÁSZLÓ Gyula: Felgyő. *RégFüz* 23. 1970. 64.
- LÁSZLÓ 1976 = LÁSZLÓ Gyula: Levelek a régészetről III. A honfoglalás kori falu. *Tiszatáj* 30. 1976.
- LÁSZLÓ 1978.a = LÁSZLÓ Gyula: Felgyő–Ürmös tanya. *RégFüz* Ser. 1. No. 31. 1978. p. 74–75.
- LÁSZLÓ 1978.b = LÁSZLÓ Gyula: Felgyő. Egy honfoglaláskori falu ásatásáról. *Tiszatáj* 32. 1978. 2. p. 33–40.
- LÁSZLÓ 1982 = LÁSZLÓ Gyula: 50 rajz a honfoglalókról. [Bp. 1982.]
- LISZKA = LISZKA J.: Árpád-kori településásatások a Kisalföld északi felén. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. A Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei 4. 1986.
- LJAPUŠKIN = LJAPUŠKIN, I. I.: Novotroickoe gorodišče. O kul'ture vostoňnyh slavian v period složenija kievskogo gosudarstva. *MIA* 74. 1958.
- MADARAS = MADARAS László: Az avar ház. In: Építészeti az Alföldön 1. (Az Arany János Múzeum Közleményei; 4.) Nagykőrös, 1989. p. 23–33.
- MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1:2. = Magyarország története 1.1–2. Előzmények és magyar történet 1242–ig. (Szerk.: Bartha Antal) Bp. 1984.
- MARCZALI = MARCZALI Henrik: Magyarország története az Árpádok–korában (1038 – 1301) A magyar nemzet története, 2. köt. Bp. 1896, 665.

- MARGIT = Árpád-házi Szent Margit legrégebbi legendája és szentté avatási pere. Fordította Bellus Ibolya és Szabó Zsuzsanna. Szaklektor és bevezető: Klaniczay Gábor. Balassi Kiadó Bp. 1999.
- MÉRI 1952 = MÉRI István: Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és túrkeve-mórici ásátások eredményeiről. I. ArchÉrt 79. 1952. p. 49–67.
- MÉRI 1962 = MÉRI István: Az árkok szerepe Árpád-kor falvainkban. ArchÉrt 89. 1962. p. 211–218.
- MÉRI 1964.a = MÉRI István: Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. RégFüz Ser. 2. No. 12. 1964. p. 18–19.
- MÉRI 1964.b = MÉRI István: Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. ArchÉrt 91. 1964. p. 111–115.
- MÉRI 1969 = MÉRI István: Árpád-kori falusi és gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. MMMK 1969–70. p. 69–84.
- MESTERHÁZY = MESTERHÁZY Károly: A többszattatú falusi ház kialakulása. Századok 125. 1991. p. 68–78.
- MICHNAI = MICHNAI Attila: Középkori népi építészetünk régészeti emlékei. FolArch 32. 1981.
- MIKLÓS = MIKLÓS Zsuzsa: A debreceni várkáncsosok. DMÉ 1972. p. 237–272.
- MOLNÁR-VÁNDOR = MOLNÁR László-VÁNDOR László: A pákai "Várhelyi domb" területén végzett kutatásokról. ZGy 18. 1982–83. p. 97–113.
- MÜLLER 1972 = MÜLLER Róbert: Adatok a Nyugat-Dunántúl középkori népi építészetéhez. VMMK 11. 1972. p. 195–212.
- MÜLLER 1982 = MÜLLER Róbert: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig 2. ZGy 19. 1982.
- NEVIZÁNSZKY = NEVIZÁNSZKY Gábor: Meneteles bejárattú házak Kéméndről. Castrum Novum 1. 1982. p. 67–75.
- NOVÁK = NOVÁK László: A szőlő Albertirsa és Pilis hagyományos telekrendszerében és üzemszervezetében. StComit 3. p. 231–275.
- NYÉKHELYI = NYÉKHELYI Dorottya: Árpád-kori településrészlet Törökbálint-Kukoricadűlőben az M0 autópálya nyomvonalán. In: Régészeti ásátások az M0 autópálya nyomvonalán. BTM Műhely 6. Bp. 1996. p. 175–184.
- RAINER = RAINER Pál: Veszprém megye Árpád-kori és késő középkori falusi lakóházai. In: A Balaton-felvidék népi építésze. (Szerk. Cseri M., S Laczkovics E.) Szentendre–Veszprém, 1997. p. 93–110.
- RÁCZ = RÁCZ Lajos: Éghajlati változások a középkori és kora újkori Európában. In: Európa híres kertjei. Történelmi ökológiai tanulmányok Magyarországról. (Szerk. Várkonyi Á., Kósa L.) Bp. 1993.
- RAPPAPORT 1975.a = RAPPAPORT, P. A. Drevnyerusskoe žilišče. In: Drevnee žilišče narodov Vostočnoj Evropy (Red. M. G. Rabinovič). Moskva, 1975. p. 104–155.
- RAPPAPORT 1975.b = RAPPAPORT P. A.: Drevnerusskoe žilišče. SAI. E1–32.
- RAPPAPORT 1985 = RAPPAPORT P. A.: Arhitektura. In: Drevn'aja Rus'. Gorod, zamok, selo. (Red. Kolčin, B. A.) ASSSR 20. 1985.
- REYNOLDS = REYNOLDS, Peter J.: Iron Age Farm: the Butser experiment. British Museum. Publications. London, 1979.
- ROBINSON = Experimentation and Reconstruction in Environmental Archaeology (Ed. Robinson, D. E.). Oxford, 1990. 266 p.
- RÜTIMEYER = RÜTIMEYER, L: Ur-Ethnographie der Schweiz. Basel
- SABJÁN = SABJÁN Tibor: A búbos kemence. Bp. 1988.
- SELMECZI = SELMECZI László: Építménytípusok a Nagyunság és a Jászság középkori településein. In: Építészet az Alföldön 1. (Az Arany János Múzeum Közleményei; 4.) Nagykőrös, 1989. p. 107–116.
- SCHERMANN = SCHERMANN Szilárd: Magismeret I–II. Bp. 1966. 1070 p.

- SCHMIDT = SCHMIDT, H.: The Trelleborg House Reconsidered. *MedArch* 17. 1973. p. 52–77.
- SOMOGYI = SOMOGYI Sándor: A Kárpát-medence természeti viszonyainak változása a honfoglalás előtt. In: *Magyarország története 1.1. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Bp. 1984. 888 p.
- SOÓ-KÁRPÁTI = SOÓ Rezső-KÁRPÁTI Zoltán: *Növényhatározó 1–2*. Bp. 1968. 846 p.
- SÓS = CS. SÓS Ágnes: Zalavár-Kövecses. *Ausgrabungen 1976–78. RégFüz* Ser. 2. No. 24. 1984.
- SIKLÓDI = SIKLÓDI Csilla: Honfoglaláskori lakóhelyek. In: *A honfoglalók hétköznapjai*. Bp. 1996.
- STANOJEV = STANOJEV, N.: *Srednjovekovna seoska naselja od V do XV veka u Vojvodini*. Muzej Vojvodine. Novi Sad, 1996.
- SIRELIUS = SIRELIUS, U. T. *Suomen kansanomaista kulttuuria*. Helsinki, 1921.
- SZABADFALVI = SZABADFALVI József: Karám. In: *Magyar Néprajzi Lexikon 3*. Bp. 1980. p. 69–70.
- SZABÓ I. = SZABÓ István: *A középkori magyar falu*. Bp. 1969.
- SZABÓ K. = SZABÓ Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. In: *Bibliotheca Humanitatis Historiae 3*. Bp. 1938.
- SZABÓ L. = SZABÓ László: Néprajzi párhuzam Árpád-kori falvaink árkainak rendeltetéséhez. *ArchÉrt* 102. 1975. p. 85–86.
- SZÖLLŐSY = SZÖLLŐSY Gábor: Dr. Fábíán Gyula munkássága – működőképes másolatok népvándorláskori íjokról. In: *A népvándorláskor fiatal kutatóinak szentesi találkozóján elhangzott előadások*. (Szerk. Lőrinczy G.) *MFMÉ* 1984–85. 2. 1991. p. 691–695.
- SZTRINKÓ = SZTRINKÓ István: *Népi építészet a Duna–Tisza közén*. Debrecen
- SZŰCS = SZŰCS Sándor: *A Nagysárrét régi disznótartása*. *DSz* 14. p. 145–154.
- TAKÁTS Gy. = TAKÁTS Gyula: *Somogyi pásztorvilág*. Kaposvár, 1986.
- TAKÁCS L. = TAKÁCS Lajos: *A dohánytermesztés Magyarországon*. Bp.
- TAKÁCS M. 1986 = TAKÁCS, Miklós: *Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken*. In: *VAH* Bp. 1986.
- TAKÁCS M. 1993.a = TAKÁCS Miklós: 10–14. századi falvak a Kisalföldön. (kandidátusi értekezés tézisei). Bp.–Győr, 1993.
- TAKÁCS M. 1993.b = TAKÁCS Miklós: *Falusi lakóházak és egyéb építmények a Kisalföldön a 10–16. században* (Kutatási eredmények és további feladatok). In: *A Kisalföld népi építésze*. (Szerk. Perger Gy., Cseri M.) Szentendre–Győr, 1993. p. 33–34.
- TAKÁCS M. 1993.c = TAKÁCS Miklós: *Árpád-kori települési objektumok Kajárpéc–Pokolfa-dombon*. *CommArchHung* 1993. p. 201–226.
- TAKÁCS M. 1993.d = TAKÁCS Miklós: *A kisalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje*. *HOMÉ* 30–31. 2 1993.
- TAKÁCS M. 1995 = TAKÁCS Miklós: *A 10–14. századi falvak régészeti feltárása a Kisalföldön* (Kutatástörténet és perspektívák) (Győri Tanulmányok; 16.) 1995. p. 7–12.
- TAKÁCS M. 1996.a = TAKÁCS Miklós: *Honfoglalás és kora Árpád-kori telepfeltárások az M1 autópálya nyugat-magyarországi szakaszán*. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei* (szerk: Wolf M., Révész L.) Miskolc, 1996. p. 197–217.
- TAKÁCS M. 1996.b = TAKÁCS Miklós: *Honfoglalás- és kora Árpád-kori telepfeltárások az M1 autópálya nyugat-magyarországi szakaszán*. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. (Szerk. Wolf M., Révész L.) Miskolc, 1996. p. 197–217.

- TAKÁCS M. 1996.c = TAKÁCS, Miklós: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10–14. Jahrhunderts der kleinen Tiefebene. *ActaArchHung* 48. 1996. p. 167–170.
- TARDY = Természetvédelem. (Szerk. Tardy János) Bp. 1994.
- TERPÓ = TERPÓ András: Géalaptartalékok és védett növények a magyarországi parlagokon. Parlagföldek sorsa és hasznosítási lehetőségei. (Eds.: Terpó A., Guth L., Balogh J.) Gödöllő, 1997. p. 52–59.
- TOČIK = TOČIK, Anton: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7–14. storočí. *ŠtZ* 28. 1992. p. 5–248.
- TROGMAYER = TROGMAYER Ottó: Ormándy János (1966. június 10. – 1995. július 28.) *MFME – Studia Archaeologica* 2. 1996. p. 7.
- UGHY = UGHY István: Tudnivalók a terepi rajzos dokumentálásról. In: *A régésztechnikus kézikönyve 1. Panniculus Ser. B. 3. Szombathely*, 1998. p. 145–164.
- VAJKAI = VAJKAI A.: A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Különnyomat a Magyar népkutatás kézikönyvéből. Bp 1948.
- VÁRKONYI = R. VÁRKONYI Ágnes: Történeti ökológia és a művelődés története. *Magyar Tudomány* 11. 1296–1309.
- VÉKONY 1980 = VÉKONY Gábor: Honfoglaló őseink szállása. *Historia* 2. 1980. 3. p. 28–29.
- VÉKONY 1988 = VÉKONY Gábor: Későnépvándorláskori és Árpád–kori települések Tatabánya–Dózsakerében. In: *Komárom megye története 1. Tata*, 1988. p. 284.
- VYDRA = VYDRA, Jozef: *L'udová architektúra na Slovensku*. Bratislava, 1958.
- WILLERDING = WILLERDING, U.: Paläo-ethnobotanische Befunde und schriftliche sowie ikonographische Zeugnisse in Zentraleuropa. In: *Plants and Ancient Man. Studies in palaeoethnobotany* 5. p. 75–88. Rotterdam.
- WOLF 1989 = WOLF Mária: Régészeti adatok Észak–Magyarország középkori népi építészetéhez. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében* (Szerk. Cseri M., Balassa M. I., Viga Gy.) Miskolc–Szentendre, 1989. p. 47–61.
- WOLF 1996 = WOLF Mária: Települések. (biliográfia). In: "Őseinket felhozád..." *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* (Szerk. Fodor I.) Bp. 1996.
- ZOLTAI = ZOLTAI Lajos: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról I. rész. (A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei; 11.) Debrecen, 1936.

RÖVIDÍTÉSEK

- ActaArchHung** = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae (Budapest)
ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung = Archaeologia Hungarica (Budapest)
AgrSz = Agrártörténeti Szemle (Budapest)
BTM Műhely = BTM Műhely (Budapest)
DMÉ = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
DSz = Debreceni Szemle (Debrecen)
EA = Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára (Ethnologische Datenbasis des Museums für Völkerkunde)
Ethnographia = Ethnographia (Budapest)
FolArch = Folia Archaeologica (Budapest)
FontArchHung = Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
HOMÉ = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
JAMÉ = A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
A kőkortól a középkorig = A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára (Szerk. Lőrinczy Gábor) Szeged, 1994.
Magyarország története 1. 2 = Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György, szerk.: Bartha Antal. Bp. 1984.
MedArch = Medieval Archaeology (London)
MFME = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME – Studia Archaeologica = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Dolgozatok a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Osztálya és a JATE Régészeti Tanszéke Köréből (Szeged)
MIA = Materyaly i Issledovanija po Arheologii SSSR (Moskva)
MMMK = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (Budapest)
MRT = Magyarország Régészeti Topográfiaja
MTAK (II) = A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi–Történeti Osztályának Közleményei (Budapest)
NÉrt = Néprajzi Értesítő (Budapest)
NépK = Néprajzi Közlemények (Budapest)
NyK = Nyelvtudományi Közlemények (Budapest)
RégFüz = Régészeti Füzetek
SAI = Arheologija SSSR. Svod Arheologičeskikh Istočnikov (Moskva)
StComit = Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. (Szentendre)
ŠtZ = Študijné Zvesti Arheologičkého Ústavu Slovenskej Akademie Vied (Nitra)
Századok = Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye (Budapest)
TESz = A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára (Budapest)
VAH = Varia Archaeologia Hungarica (Budapest)
VMMK = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
ZGy = Zalai Gyűjtemény (Zalaegerszeg)

TARTALOM

Előszó (Bodó Sándor)– <i>Vorwort</i>	5
Bencze Zoltán: Beszámoló a Rákospalota–Újmajor területén 1995–1997 között folytatott régészeti feltárások középkori eredményeiről – <i>Bericht über die mittelalterlichen Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen durchgeführt 1995–1997 auf dem Gebiet Rákospalota–Újmajor</i>	9
Gyulai Ferenc: A Rákospalota–Újmajor 1. lelőhelyről származó növényleletek archaeobotanikai feldolgozása – <i>Archaeobotanical Analysis of the Botanical Remains Collected from the 1996 Excavations at the Motorway M0 site No.1 Rákospalota–Újmajor</i>	73
Takács Miklós: Lakóház–rekonstrukciók az Árpád-kori telep kutatásban (Tudománytörténeti áttekintés) – <i>Wohnhaus-Rekonstruktionen in der árpádenzeitlichen Siedlungsforschung (wissenschaftsgeschichtliches Überblick</i>	93
Sabján Tibor: A veremház rekonstrukciója – <i>Die Rekonstruktion des Grubenhauses</i>	131
Gyulai Ferenc: Biohistóriai Telep Szarvasgedén – <i>Biohistory Farm in Szarvasgede / Nógrád County (Hungary)</i>	177
Irodalomjegyzék – <i>Literaturverzeichnis</i>	192
Rövidítések – <i>Abkürzungen</i>	199

